

KÜRT AŞİRETLERİ, GELENEKLERİ VE HANEDANLIKLARI

(ŞEREFNAME ANALİZİ)

SEYFİ CENGİZ

İlk Yayın Tarihi: Haziran – Temmuz 2006, Dersim 38 Forum

10'UNCU YÜZYIL KAYNAKLARINDA “KÜRT AŞİRETLERİ“

10'uncu yüzyılın ikinci yarısında oluşmaya başlayan ilk Kürt beyliklerinin/devletlerinin kuruluşunda adı geçen “Kürt” aşiretleri (parentez içindeki okunuşlar Arşak Poladyan'a aittir):

Shaddi: Adı Şadi Hanedanlığı'nın kuruluşunda geçer.

Hadhbani (Hazbani): Hazbani ve Rawadi aşiretleri, Rawadi ve Eyyübi hanedanlıklarının kuruluşunda anılırlar.

Rawadi: Bazı kaynaklarda Hazbani'nin bir kabilesi olarak anılır.

Humaidi (Humadiya, Hamidiya): Humaidi ve Başnavi aşiretleri Mervani Devleti'nin kuruluşuyla ilişkililer.

Başnawi (Başnaviye): Mervani Devleti'nin kuruluşunda rol oynar.

Barzini/Barzikani (Barziniya): Hasanoya/Hasanwaih Hanedanlığı'nın kuruluşunda adı geçer.

Yukarıda adlarını verdiklerimiz ortaçağ Kürt tarihinde başta gelen bir politik rol üstlenen aşiretlerdir.

Daha fazla ilerlemeden kısa bir hatırlatmada bulunmak zorundayız:

“Kürt” terimine bugünkünden farklı anlamlar yüklenmiş olan ortaçağlarda “Kürt” adı Minorsky'nin de işaret ettiği gibi oldukça dikkatsizce, milliyetleri ne olursa olsun neredeyse tüm göçebelere kapsayacak tarzda, geniş, gevşek ve muğlak bir anlamda kullanılmış, bu kullanımın sonucu olarak Kürt-olmayan pek çok aşiret ve/veya aşiret grubu da birçok kaynakta bu başlık altında verilmiştir.

“Kürt Aşiretleri” başlığını tırnaklı kullanmamız bundandır.

Okuyucunun bu dizide bahsi geçen aşiretleri ortaçağ kaynaklarının pek çoğunda rastlanan bu karışıklığı akılda tutarak irdelemesi zorunludur.

Selçuklular döneminden önce “Kürdistan” adı bilinmez. Bu nedenle Kürtlere ilişkin ilk bilgilere ancak Ermenistan, Zawzan, Khilat, Azerbaycan, Cibal ve Fars'a ilişkin veriler arasında rastlanır. Bu veriler daha çok Arapça kaleme alınan eserlerde, özellikle Mesudi, Istahri, İbn Hawkal, El-Kazvini, Yakubi, Mukaddesi ve El Umari gibi yazarlar tarafından kaydedilmiştir.

Mesudi, “Kürtler”in bulunduğu yerlerin listesini şöyle verir:

Fars, Kirman, Sicistan (Sistan), Horasan, Isfahan, Cibal, Mah Kufa, Mah Basra, Mah Sabadhan (Masabadhan), Hamadan, Şehrizar (Darabad ve Samghan/Zimkan dahil),

Azerbaycan, Ermenistan, Arran (Minorsky, Barda'a kapılarından birine Bab al-Akrad dendiğini not eder), Bailakan, Darband (Bab al-Abwab), Cezire, Suriye ve al-Thughur (Minorsky, al-Thughur/Sugura adının Klikeya sınırı boyundaki kaleler serisine referans olduğuna işaret eder).

Istakhri (951), kendi zamanında Fars'ta "Kürtler" in bulunduğu yerleşmeleri şöyle sıralar: DjiLOYA (Ciloya) veya Ramidjan (İsfahan ve Huzistan sınırları), Lawalidjan (Şiraz ile Pers Körfezi arasında), Diwan (Sabur'da), Kariyan (Kirman civarında), Shahriyar (İsfahan civarında).

(Aktaran: Minorsky, EI, Kürtler Maddesi).

Mesudi (943)'nin adlarını verdiği aşiretler şunlardır (parantez içi okunuşlar Arşak Poladyan'a aittir):

Shuhdjan (Şuhcan): Dainawar ve Hamadan'da

Madjurdan (Macurdan): Kangawar'da

Hadhbani ve Sarat (Hazbaniya ve Shurat/Hariciler?): Azerbaycan'da

Shadandjan (Şazincan, Şadancan): Cibal

Lazba veya Lurri?: Cibal

Madandjan (Madancan, Mazancan): Cibal

Mazdanakan : Cibal

Barisan (Barsyan, Barisyan): Cibal

Khali (Djalali) (Calali): Cibal

Djabarki (Cabarika, Cabarkiya): Cibal

Djawani (Cavani): Cibal

Mustakan : Cibal

Dababila (Dunbili): Suriye

Al-Yakubiya (Jacobiteler) ve Djurkan/Djurughan (Curkan): Cudi ve Musul'da gösterilen bu iki aşiret "Hristiyan Kürtler" olarak tanımlanıyor.

(Bk. Masudi, Murudj al-Dhahab. Aktaran: Minorsky, Enc. Of İslam, Kürtler)

Mesudi, bir diğer eserinde bu listeye aşağıdaki aşiretleri de ekler:

Bazindjan (Bazincan): İsfahan

Nashawira (Naşavira)

Budhikan (Budikan, Buzikan)

Kikan : Minorsky, Enc. Of İslam'ın Kürtler maddesini yazdığı sıralarda bu aşiretin Maraş civarında bulunduğuna işaret eder.

(Bk. Masudi, Tanbih. Aktaran Minorsky, EI, Kürtler Maddesi)

Arşak Poladyan, Mesudi'nin listesinde yer alan yukarıdaki aşiretlerden bazılarının Şerefname'de de geçtiğine işaret etmektedir.

El İstahri (ölm.951), İbn Hawkal (ölm. 977) ve El Mukaddesi (ölm. 985), kendi zamanlarında Fars Eyaleti'nde yaşayan 33 göçebe "Kürt" aşiretinin adlarını aşağıdaki gibi verirler (parantez içi okunuşlar Arşak Poladyan'a aittir):

Kirmanı (Karmaniya)

Ramani (Ramaniya)

Mudaththir (Madsar)

Muhammed b. Bashar (Muhammed b. Bişr)

Bakili (Mukaddesi'de Tha'labi)

Bundadmahri (Bundadmihriya)

Muhammed b. İshak

Sabahi (Sabahiya)

İshaki (İsohakiya)

Adharkani (Azdarkaniya)

Shahraki (Şaharkiya)

Tahmadahni (Tohmadhaniya)

Zabadi

Shahrawi (Şahrawiya)

Bundadaki

Khusrawi (Husraviya)

Zandji (Zancıya)

Safari (Safriya)

Shahyari (Sahyariya)

Mihraki (Mikrakiya)

Mubaraki

Ishtamhari (Aştamahriya)

Shahuni (Şahuniya)

Furati

Salmuni

Siri (Suriya)

Azaddokhti (Azadtahtiya)

Barazdokhti (Barastahtiya)

Mutallabi

Mamali

Shahkani (Şahkani, Şahkaniya)

Kadjti (Kaçtı, Kuctiya)

Djalili (Calili, Calaliya): Bu aşiret Arşak Poladyan'a göre bir Şehrizar aşireti olup, 9'uncu yüzyılda Musul'dadır. Harici isyanına katılmıştır.

El-Lurriya : İstahri'nin listesinde geçer. Minorsky, bu adın bir varyantının Lazba olabileceğine işaret etmektedir.

Hepsi çadırlarda yaşayan bu 33 aşiretin toplam nüfusu 500 bin aile olarak verilmektedir. (Bk. a.g.y, aktaran Minorsky, EI, Kürtler Maddesi).

Buraya kadarki kısımlarda 10'uncu yüzyıl kayıtlarında adları geçen "Kürt aşiretleri"ne değindik.

12'inci yüzyılda (1107) kaleme alınan "Farsname", eski Fars/İran ordularındaki en parlak birliklerin Kürtler'den (Djiloya, Dhiwan, Lawalidjan, Kariyan ve Bazandjan gibi bölgelerde yaşayan) oluşturulduğunu, ama İslam'ı benimseyenler hariç, gerisinin Arap/İslam istilası sırasındaki savaşlarda imha olduklarını, diğer "Kürtler"nin ise Deylem orijinli Büveyhi sultanlarından Adud el-Devle tarafından İsfahan'dan Fars'a taşındığını anlatır. Bahsi geçen 500 bin "Kürt ailesi"nin tümüyle yok olduğunu kabul etmenin

güçlüğüne işaret eden Minorsky, onların yeniden gruplaşmış olmaları ihtimaline değinir. Minorsky, Farsname ve Şerefname de dahil, kaynakların genelde Kürtler arasında saymadığı Şabankaralar örneğinden hareketle, “Fars Kürtleri” denenlerin Kürdistan aşiretlerinden ciddi ölçüde farklı olduklarının anlaşıldığını söyler.
(Bkz. Minorsky, EI, Kürtler Md)

Not: 1116'da kaleme alındığı söylenen Farsname, bir coğrafya eseridir. Yazarı İbn Balkhi, bir İranlı'dır. "Kürt" aşiret konfederasyonlarından 5'inin adlarını vermekte ve herbirinin 100 bin aileden oluştuğunu yazmaktadır.
E. G. Browne'nin yazdığına göre Arapça yazar ilk/erken tarihçilerin çoğunluğu gerçekte İranlı'dır. Ortaçağlarda Arapça'nın İslam dünyasında öne çıkması nedeniyle bu dilde yazmışlardır.

14'ÜNCÜ YÜZYIL KAYNAKLARINDA “KÜRT AŞİRETLERİ“

Kürtler'in Hemedan ve Klikeya arasındaki dağlık bölgede, Irak, Suriye ve Yemen'de yaşadıklarını kaydeden Şihab el-Din el-Umari (ölm. 1348), Hemedan ile Cizre arasında bulunan 20 “Kürt” aşiretinin adlarını aşağıdaki gibi verir (Minorsky'nin bu aşiretlere ilişkin açıklayıcı notları ile birlikte veriyoruz):

Gurani: Tarımcı ve savaşçı

Gilali : Sohranlar arasında “Galala” adı verilen dağda yaşarlar. Rich, onlardan “Ghellali” diye sözeder. Bir bölümü Suriye'ye göçeden bu aşiretin reisi Şeref el-Din, Moğollar döneminde Erbil yöneticisiydi. Bir Moğol tarafından öldürüldü.

Zangali : Minorsky, bu adın Zengene olabileceğini not eder.

Kusa ve Mabir ?: Minorsky'nin Enc. of Islam'ın Kürtler maddesini yazdığı tarihlerde Şehrizar'da bulunan bu aşiretler Suriye ve Mısır'a göçetmişlerdir.

Sabuli (Sutuni?) : Şehrizar ve Uşnu'da Kartawi (?) aşiretiyle yanyana yaşarlar.

Hasnani (Khushnawi?): Mevcudu birkaç bin kadar olan bu aşiret üç kola bölünmüştür. Bunlardan biri Karkar'da Kartawi (?) aşireti yakınındadır.

(?) : Karhin (=Kirkük?) ve Dakuk civarında 700 mevcutlu bir aşirettir.

(?) : Erbil'dedir.

Mazandjan (?) : Minorsky'nin verdiği bilgilere göre Erbil, Mazancan, Nerwa (Büyük Zap üzerinde) ve Bekhma'da yaşayan 500 mevcutlu bir aşiret. Mazancanlar'la akrabalığı olan 1000 mevcutlu Humaidi aşireti de “Kak” diye çağrılan ve Abbasiler tarafından kendisine “Mubariz al-Din” ünvanı verilen Mazancan reisi/reisleri tarafından yönetilmiştir. Moğollar döneminde toprakları ikiye bölünen Kak, Erbil naibi olarak kalmıştır.

Sohri (Sohran) : Tell-Haftun civarında yaşayan kalabalık bir aşiret.

Zarzari : Minorsky, adı “altın çocuklar/altının çocukları” anlamına gelen bu aşiretin Malazgird (Rubar-i Barazgird)'te, Şemdinan güneyindeki Rustak'ta ve ayrıca Sohran aşiretine komşu olarak yaşadığına işaret etmektedir.

Djulamerg : 3000 mevcutlu ve Emevi orijinli bir aşiret. Culamergi aşireti yakınında Gawar, Akr, Amadiya ve 500 nüfuslu Zibari kantonları vardır.

Markawan/Margawar bölgesindeki Kürtler: Bu bölgenin Kürtleri, kendilerine komşu Djulamergi (Culamergi) ve Zarzari aşiretleriyle müttefikler.

Hakkari : Amadiya’da yaşayan 400 mevcutlu bir aşiret.

Djabal al-Amrani ve Besitki (??) : İlki Hakkari ve Mardj aşiretlerinin yanında, ikincisi ise bu civardaki Kahf Dawud mağarasında yaşar.

Bokhti : Humaidi aşiretinin rakibidir. Musul yakınlarında olup Djulamerg aşiretine komşudur.

Dasini: Vaktiyle çok kalabalık olan bu aşiretin 1000 kadarı Musul ilinde, 500 kadarı da Akr’da yaşar. Reisleri Badr al-Din, sonraları aşağı kesimlere yerleşmiştir.

Dumbuli (?): Yüksek dağlarda yaşarlar.

(Yukarıdaki listede geçen aşiret adları için bkz. Shihab al-Din al-Umari, Masalik al-Absar. Aktaran: Minorsky, EI, Kürtler Md).

Mısır Memlûk sultanlarının bölgeye dönük planları nedeniyle Moğol hakimiyeti altında bulunan “Kürt aşiretleri” ile yakından ilgilendiğine işaret eden Minorsky, yukarıdaki bilgilere ek olarak 1347’de Kahire sultanlarıyla ilişki içinde oldukları kaydedilen 25 “Kürt” aşiret reisinden söz eder. Bunların adları Subh al-Asha tarafından verilmektedir. Buraya kadar sözünü ettiğimiz 10.-14. yüzyılın Arapça kaynaklarında Lur, Guran, Gil, Dasini (Ezdi) ve Dumbuli gibi gerçekte Kürt-olmayan grupların “Kürt aşiretleri” arasında sayıldıklarını görüyoruz. 16’ıncı yüzyıl sonlarında kaleme alınan Şerefname tarafından da sürdürülen bu yaklaşımın nedeni, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, “Kürt” teriminin bilimlerin henüz gelişmediği ve modern ulus konseptinin daha doğmadığı ortaçağlardaki kullanımı ile yakından bağlantılıdır.

16’INCI YÜZYIL KAYNAKLARINDA “KÜRT AŞİRETLERİ”

(Şerefname’de Adları Verilen Aşiretlerin Dökümü)

14’üncü yüzyıl sonrasında “Kürt aşiretleri”ne ilişkin en ayrıntılı bilgileri 16’ıncı yüzyıl sonunda (1597) kaleme alınan Şerefname’de buluyoruz.

Kitabını 1639 Antlaşması’ndan önce, yani Osmanlı-İran sınırının henüz kesinleşmediği bir sırada kaleme alan Şeref Han, Minorsky’nin deyişiyle, bir seri otonom beyliğin toplamından oluşan bir “Büyük Kürdistan” tarif ediyor. Bu geniş coğrafyada yer alan beyliklerden söz ederken herbirinde yaşayan aşiretlere ilişkin bilgiler veriyor.

Bu ve sonraki bölümlerde Şerefname’de adları geçen tüm bu aşiretlerin bir dökümünü çıkaracağız. Bunu, zorunlu olarak aşağıdaki başlıklar altında yapacağız.

İmadiye (Behdinan) Aşiretleri

Cezire (Botan) Aşiretleri

Hasankeyf Aşiretleri

Mırdasi Aşiretleri

Sason (Hazzo) Aşiretleri

Hizan Aşiretleri

Şirvan Aşiretleri

Mardin Aşiretleri
Genç ve Çebakçur Aşiretleri
Silvan Aşiretleri
Mahmudiye Aşiretleri
Bitlis Aşiretleri
Kilis Aşiretleri
Hakkari Aşiretleri
Çemişgezek Aşiretleri

Bu kısımdaki aşiretler ağırlıkla bugünkü TC sınırları, bundan sonrakiler ise çoğunlukla İran ve Irak hudutları içine düşmektedirler.

Dınbıliler
Goran aşiretleri
Kelhur Aşiretleri
Bane Aşiretleri
Gelbaği Aşiretleri
Bıradost Aşiretleri
Sohran Aşiretleri
Baban Aşiretleri
Mekri Aşiretleri
Lor ve Loristan aşiretleri

BEHDİNAN AŞİRETLERİ

Mızuri
Zêbari (Zibari)
Radkan (Birikani)
Perveri
Mahal
Siyabruyi
Tili
Behlii

Not: Behdinan adı İmadiye, Bahadinan gibi biçimler altında da görünür. Minorsky, bu adı Amadiya olarak yazar. Bu bölge, Zaho, Dihok ve çevresini kapsıyordu.

CEZİRE AŞİRETLERİ (BOHTAN/BOTAN AŞİRETLERİ)

Şerefname Cezire'nin Cezire, Gurgil (Cudi Dağı civarında) ve Fınık olmak üzere üç nahiyeden oluştuğunu söyler ve herbirindeki aşiretleri aşağıdaki gibi sayar:

1) CEZİRE NAHİYESİ AŞİRETLERİ

Bereket: Aynı adı taşıyan kaledeydi.

Eruh: Eruh'ta idi.

Piruz: Castulan, Bızm ve Kırafan adlarında üç kabilesi vardı.

Garısı: Badan Kalesi'ndeydi. Minorsky, EI'n Kürtler Maddesi'nde bu aşiretin adını Karsi olarak yazar. Tınzi (Tınze, Tanze, Kalhuk) yöresi ve Kiver (Kamiz, Kewar) Kalesi de Garısı ve Kırsi kabilelerinin egemenliği/yönetimi altındaydı.

Cılkı: Heysem yöresindeydi. Bu yörede Ermeniler ve Hristiyanlar da vardı. Minorsky, Heysem adını Haitam (Hethum) şeklinde yazar.

Sildi: Şah Kalesi'nde idi ve burada Ermeniler ve Hristiyanlar da mevcuttu.

Bıraspi: Bohtan aşiretlerinin en güçlüsü. Ermişat Kalesi (Minorsky'de Aramşat) bu aşiretin yönetimi altındaydı.

Tuhayri

Safan

Beni Ubade

Dınbılı: Derde yöresindeydi. Buraya Cizre'den gelmişlerdir.

Nuki: Derde'de idi.

Mahmudi: Derde'de. Buraya Cizre'den gelmişlerdir.

Şeyh Bızını: Derde'de.

Maski: Derde'de.

Reşiki: Derde yöresinde.

Mih Nehran: Derde'de.

Peykan: Derde'de.

Belan: Derde'de.

Bela Sıturan: Derde'de.

Şeroyan (Şiroyan): Derde'de.

Duturan: Derde'de.

Bohti (Bohtan, Bohtiler): Güçlü ve savaşçı bir aşiret olarak ün yapmıştır. Cezire beylerinin her üç kolu da (Cezire, Gurgil, Fınık) Bohto/Bohtiler adıyla tanındılar.

2) GURGİL (GURDKİL) NAHİYESİ AŞİRETLERİ

Şeref Han, Cudi Dağı'nın bulunduğu bu nahiyenin Müslümanlar ile Hristiyanlar'ın yaşadığı 100 köyden oluştuğunu söyler ve burada yaşayan 4'ü "Hüseyni", 3'ü de "Yezidi" olmak üzere toplam 7 aşiretin adını sayar:

A) HÜSEYİNİ AŞİRETLER

Şehreveri (Şehreweri)

Şehrili

Gurgil

Isturi

B) YEZİDİ AŞİRETLER

Nividkavun (Niwidkawın)

Şores

Hivdil

3) FİNİK NAHİYESİ AŞİRETLERİ

Becnevi (Beşnevi): Cezire'nin yönetimi üzerinde Bohtan aşireti ile yaptığı savaşı

kaybetti.

Şakaki

Miran

Goniye (Goyan, Goyin, Goyne, Koti, Kotiye)

HASANKEYF (HISNKEYFA) AŞİRETLERİ

Eskiden büyük bir kent ve önemli bir kale olan Hasankeyf, Şeref Han'ın zamanında Siirt, Beşiri, Tor ve eski bir kent olan Erzen (Garzan) gibi kaza ve nahiyelerden oluşuyordu. Şerefname'nin kaleme alındığı 1597'de Hazzo/Sason beylerinin yönetiminde bulunan Erzen'de 12 bin Hristiyan nüfus vardı (Bkz. Şerefname, M. E. Bozarslan çevirisi, s. 177). Hasankeyf beylerinin/yöneticilerinin "Melikanlar" adıyla ünlendiklerini söyleyen Şeref Han, bu beylerin Hasankeyf'i Becneviler'den aldıklarına ilişkin rivayeti aktarır (a.g.y., s. 183).

Hasankeyf'in belli başlı aşiret ve/veya kabileleri Şerefname'de aşağıdaki gibi verilmektedir:

Aşti

Mihalbi

Mihrani

Becnevi (Beşnevi)

Şakaki (Şeqaşi)

Isturki

Büyük Kurdli

Küçük Kurdli

Reşan

Kişki

Cilki

Hendeki

Sohani

Bidyan

Şêrvan (Şirvan)

Zırkan

(Bkz. Şerefname, s. 177 ve 182)

MİRDAS AŞİRETİ

Şerefname, Mirdas aşiretinin kaynaklarda "Arap" olarak tanımlanan Kilaboğulları ile ilişkili olduğuna işaret eder. Adını "Mirdas bin İdris bin Nusayr bin Nasr bin Cemil" den aldığını yazar. Eğil, Palu ve Çermik'i içeren Eğil Eyaleti veya Mirdasi Beyliği'ndeki aşiretleri saymaz. Sadece Eğil Kalesi'nde oturduğunu söylediği "Mirdas aşireti"nden (Mirdasiler) söz eder. Bu aşiretin Fatımi saldırısı nedeniyle 1030'da Halep'ten Eğil'e göçettiğini kaydeder (Bkz. Şerefname, M. E. Bozarslan çevirisi, s. 203-204).

Fatımiler'in Halep'i işgal ettikleri tarih başka kaynaklarda 1037-1042 yılları arasına yerleştirilir (daha fazla bilgi için bkz: Seyfi Cengiz, Mirdasiler, Dersim 38 Forum).

SASON (HAZZO) AŞİRETLERİ

Sêroyi (Şiroyi): Minorsky'de Şirawi.

Babusi

Susani (Susan)

Tımoqi

Sason'un "eski kavmi"nin yukarıdaki dört aşiretten oluştuğunu söyleyen Şeref Han, daha sonra bunlara Sason beylerince kendi topraklarına ilhak edilen Erzen'deki üç aşireti de dahil eder; ama aşağıda adlarını verdiğimiz bu üç aşiretin gerçekte Hasankeyf aşiretlerinden olup Erzen'de oturduklarını ekler.

Haldi: Şerefname bu adı 234'üncü sayfada Xaldiler (Xaldi) olarak kaydeder.

Dêrmixari (Dirmığari): Bu ad Minorsky'nin yazdığı EI'ın Kürtler maddesinde "Dair Mughani" olarak geçer.

Azizan

Sason beylerinin "Azzani" lakabıyla ünlendiklerini kaydeden Şeref Han, bu beylerin Sasani şahlarının soyundan geldiklerini söyleyen bir rivayeti aktarır. Şerefname'ye göre Sason beyleri burayı David adlı bir Gürcü'den almışlardır (Bkz. a.g.y., s. 217-218).

HİZAN AŞİRETLERİ

Hizan (Xizan), Şerefname'nin kaleme alındığı tarihlerde Hizan kenti, Müks ve Isbayerd (Evliya Çelebi'de Isba'ird, Minorsky'de Ispert/Sparhet) nahiyelerini kapsamaktadır.

Hizan halkı ve aşiretlerinin **Nemıranlar** adıyla bilindiklerini kaydeden Şeref Han, başka bir aşiret adı vermez.

ŞİRVAN AŞİRETLERİ

Şirvan (Şervan); Sebestian, Kıfre, Eruh, Avil (Awel, sonraları Baykan) kalelerini kapsıyordu.

Şerefname, Şirvan'daki aşiret adlarını vermez.

MARDİN AŞİRETLERİ

Şeref Han'ın sözünü ettiği "Mardin vilayeti", Derzini (Minorsky'ye göre eski bir Hıristiyan manastırı olan Dei-Zir?), Gırdıkan (Minorsky'de Kurdikan), Atak (Hetax, modern Lice) ve Tercil (Hazro civarında)'i kapsıyordu.

Bu, Zırkan Beyliği'nin sahasıydı. Şerefname bu beylikte başka aşiret saymaz.

GENÇ VE ÇEBAKÇUR AŞİRETLERİ

Bu aşiretlere Şerefname'nin Sıwedi (Sıvıdi) Beyleri bölümünde değinilir. Bu bölümde anlatılan gerçekte Genç (Şerefname'de Kexb veya Kebh) ve Çebakçur yöneticileridir. Bu bölgede yaşayan iki aşiretin veya aşiret grubunun adı verilir sadece:

Sıwêdi (Surek)

Pazuki

SİLVAN (MEYYAFARKİN) AŞİRETLERİ

Bu aşiretlere Sılêmani (Süleymani, Silivani, Silvan) beyleri bölümünde değinilir. Bu beylik veya bölge Kulp (Qulp), Batman ve Silvan'ı kapsıyordu.

Şerefname'de burada bulunan ve topu birden "Silemani" (Silivani) aşiretleri diye bilinen kimi Şafi ("Ehl-i Sünnet"), kimi de "Yezidi" sekiz aşiretin adı verilir:

Banuki

Hevêdi (Hevidi)

Dılxêran (Dilhiran)

Bociyan

Zilan

Besyan

Zıkziyan

Berezan

MAHMUDIYE AŞİRETLERİ

Bunlar, Aşut (Aşit, Aşeb) ve Hoşab (Xoşab) kale veya nahiyelerini içeren Mahmudiye Beyliği'ndeki aşiretlerdir. Burdaki ana aşiretler şöyle sayılmaktadır:

Mahmudiyan : Başlangıçta "Yezidi dini"nden olup, sonraları "Ehl-i Sünnet mezhebine" geçtiği söylenir.

Dınbili

Mamreşan

BİTLİS AŞİRETLERİ

Şeref Han, kitabını bitirdiği 1597'de Bitlis nüfusunun çoğunluğunun Ermeni olduğuna işaret eder. Bu tarihte Bitlis'te Müslüman kesim ağırlıkla Şafi'dir. Osmanlı hakimiyeti ile birlikte Hanefi bir azınlık da oluşmuştur.

1597'de Van Beylerbeyliği'ne bağlı bulunan Bitlis'in hudutları içine şu yerler giriyor:

Ahlat, Muş (ovasında Ermeniler, çevresindeki dağlarda Müslümanlar yaşamaktadır),

Hınıs (Suşehri ve Bingöl bu nahiyeye dahildir) ve Bitlis (Bedlis) kenti.

Şerefname, Bitlis Beyliği'nde 24 aşiret saymaktadır. İlkın Rojkan (Rozkan) adı altında bir konfederasyonda birleşen bu aşiretler, sonraları Bilbasi ve Qewalisi (Kavalisi)

adlarında iki kola ayrılmışlardır.
Bahsi geçen 24 aşiretin adları şöyledir:

BİLBASİLER

Keleşêran
Hırbelan (Xırbelan)
Balkan
Xıyartan (Hıyartan)
Goran
Bırêşan (Bırışan)
Sekran
Garısı
Bêdorán (Bidoran)
Belakurdan

QEWALİSİLER

Zerduzan
Endakıyan
Pırtavan
Qewalisi
Gırdıkan
Suhreverdiyan
Kaşığıyan
Xaldan (Haldan)
Istukan
Azizan

Şeref Han, aşağıdaki 5 aşiretin Bitlis Vilayeti'nin bilinebilen en eski aşiretlerinden olduklarını söyler:

Qeysan
Baykan
Modkan

Zoqeysi (Zokaysi) : Bir rivayete göre Rozkanlar Bitlis'i bu aşiretten ele geçirmişlerdir.
Zeydi

Burada adları verilen 24 aşiret, rivayete göre Sasani şahlarının ("Kisra sultanı" Nuşirevan'ın) soyundan gelen Ahlatlı iki kardeşin (İzzeddin ve Diyaeddin) yönetimi altında birleşmişlerdir. Şeref Han'ın aktardığı bir diğer rivayete göre, bu aşiretler Bitlis ve Sason (Hazzo)'u David adlı bir Gürcü'den ele geçirmiştir.
(Bkz. Şeref Han, Şerefname, M. Emin Bozarslan çevirisi, s. 417-418).

KİLİS AŞİRETLERİ

Şerefname'de Kilis Eyaleti (Kilis Beyliği)'ndeki aşiretler sayılmaz. Ama Kilis beylerinin "**Menteşa**" adında birinin soyundan oldukları ve "**Mend**" diye bilindikleri şeklindeki

rivayet, büyük olasılıkla bu adda bir aşiret veya aşiret konfederasyonuna işaret etmektedir. Nitekim Ezdi aşiretleri arasında **Mendikan** adında bir aşiret mevcuttur.

HAKKARİ AŞİRETLERİ

Şerefname’de Hakkari Beyliği’nde iki aşiretin adı anılır:

Dınbili

Pinyaniş

Hakkari emirlerinin “**Şenbu**” (Minorsky’de Şambo) adıyla ünlendiklerine ilişkin bilgi, bir diğer aşirete veya aşiretler ittifakına işaret olabilir.

ÇEMİŞGEZEK AŞİRETLERİ

Şerefname, Çemişgezek aşiretlerini tek tek saymaz. Yalnızca “Melkiş aşireti” ve konfederasyonundan sözeder. O’nun aktardığı bir rivayete göre Çemişgezek emirleri Erzurum merkezli Saltuklular Beyliği’nin yöneticilerinden “Melkiş (Melik Şah)”in soyundan gelmedirler. Bu nedenle “Melkişiler” diye ünlendikleri kaydedilir. (Bkz. Şeref Han, Şerefname, M. Emin Bozarlan çevirisi, s. 188-202).

DINBİLİLER (DINBİLİ AŞİRETİ/AŞİRETLERİ)

Şerefname, başlangıçta “Yezidi dini”nden olan “Dınbili beyleri ve aşiretleri”nden bir bölümünün sonraları “Ehl-i sünnet mezhebine” döndüklerini, geri kalanlarının ise kendi zamanında hâlâ orijinal dinleri “Yezidi”likte ısrar ettiklerini kaydeder. “Dınbili aşiretleri” kavramını kullanan Şerefname, bununla bir grup aşireti veya bir aşiret konfederasyonunu kasteder gibi görünürse de, bunların adlarını vermez. Dınbililerin orijinal yurdunun bir rivayete göre Bohtan (Boxtan) olduğuna işaret eden Şeref Han, bu nedenle “Kürtler arasında” onlara “Dınbili Boht” dendiğini söyler. Böylece Dınbililer (Minorsky, “Dumbuli” diye yazar), Şerefname’de bir Bohtan aşireti olarak görülür. Ama çeşitli sebeplerle buradan Hakkari, Muş, Van, Hoy, Sekmanabad, Nahçıvan, Ardahan ve başka yerlere genişçe dağılmışlardır. Minorsky, Zain al-Abidin Şirwani’nin “Bustan al-Siyahat” adlı kitabında 19’uncu yüzyıldan başlayarak tüm Dınbililerin Şii oldukları ve artık Türkçe konuştukları iddiasının yeraldığına işaret etmektedir (Bkz. Minorsky, EI, Kürtler).

GORAN AŞİRETLERİ

Şerefname’nin yazıldığı tarihte Irak ve Suriye devletleri henüz yoktu. “Kürt aşiretleri”nin bir bölümü Osmanlı, diğer bölümü İran (Safevi devleti) hudutları içinde yaşıyordu. Şerefname, İran/Safevi hudutları içinde kalan bütün aşiretlerin “Goran” adıyla bilindiklerini, kendi zamanında Goranlar dendiğinde tüm “İran Kürtleri”nin anlaşıldığını

yazmakta, bunların sadece bir kısmının (hepsinin değil) adlarını aşağıdaki gibi vermektedir:

Siyah Mansur

Çegni

Zengine (Zengene)

Pazuki

Lek

Zend

Rozbahan

Metilec

Hasıri

Şhrezoli

Mezyar (Arapça çevirmen M.A.A.'ya göre Remziyar)

Gelani

Aminlu

Memeloyi

Keç

Kurani

Zıkti

Kelegır

Hey

Çemişkezek

Arapkerlu (Arapkirlu)

ve adları verilmeyen diğerleri

İran'daki bu "Kürt aşiretleri"nin hepsinin Goran olarak bilindiklerini söyleyen Şerefname, hernasılsa Goranlar'ın ve Goran beylerinin dört kolu ("Dört dalı") olarak sadece yukarıdaki listenin en başındaki dört aşiretin (veya aşiret grubunun) adlarını verir:

Siyah Mansur

Çegni (Minorsky'de Cigani)

Zengine (Zengene)

Pazuki

Şerefname'de bu dörtlünün ayırt edilmesi, geri kalanları da içerdikleri veya onlar üzerindeki yönetici konumlarından ileri gelebilir.

Safevi Devleti hudutları ve Goran aşiretleri içinde Çemişkezek aşiretinden sözedilmesi, Safeviler'e yardım için İran ve Irak'a yerleştirilen Çemişgezek aşiretlerinin çoğunluğu Çaldıran yenilgisinden sonra kendi emirleri Şah Hasan öncülüğünde geri döndükleri halde, bir kesiminin orada kalmış olmasıdır. Çaldıran sonrasında geri dönen Çemişgezek aşiretleri arasında da Goran adıyla bilinen ve yukarıda adları verilen İran aşiretlerinin bulunması oldukça olasıdır.

KELHUR AŞİRETLERİ

Şerefname, Kelhur aşireti (Minorsky'de Kalhur/Kalhurr) veya aşiret grubuna da Goran dendiğini yazmaktadır. Arapça çevirmen M.A.A., aşiretin Goran grubundan, beylerinin

ise Kelhur kolundan/aşiretinden olduğuna yorumlar bunu.

Kelhur aşiretleri denenler, Kelhur Beyliği'ndeki aşiretlerdir. Bu beylik; Pırlangan (Minorsky'de Palangan), Derteng/Dartang (Minorsky'de Zohab) ve Mahi-deşt (Minorsky'de Kirmanşah) adındaki yerleşmeleri kapsıyordu.

Pırlangan denen bölge Dewdiz (Diwdiz), Nudiz, Dizman, Kıwah-ı Kur, Mur, Kelane, Nişur, Merewidimen ve bazı diğer kale ve kentleri içeriyordu. Kelhur beylerinin bir kolu olan bu bölgenin yöneticileri/beyleri **Pırlanganlar** diye bilinirdi.

Daha eskiden Hılwan (Hılvan) olarak bilindiği söylenen Derteng ise, Bawe (Bave), Baske, Elani, Qel'ae Zincir, Zıvanser, Dıwan (Durman) ve Zermaniki adlı yerleşmelerden bileşiyordu. Şerefname'ye göre bu bölge beylerinden bir bölümünün nüfuzu Dinewer'den Bağdat'a kadar uzanmıştır.

Şerefname'de adı verilen tek Kelhur grubu aşireti “**Tilawer**” aşiretidir. Şerefname'yi Arapça'ya çeviren M.A.A, bu aşiretin adını “**Bilawer (Bilaver)**” olarak yazar.

GELBAĞI AŞİRETLERİ

Gelbaği, Ustaclu aşiretinden Abbas Aka'nın lakabıdır. “Türk” olduğu söylenen Abbas Aka, ilkin Erdelan yöneticisi Beyke Bey'e, daha sonra da “Bilawer vilayeti”ne sığınmıştır.

Şerefname'nin “Gelbaği Beyleri” bölümünde “Bilawer” vilayetinde yaşayan şu aşiretlerden sözedilir:

Lek

Süleymani

Madki

Kelhur

Gelbaği lakaplı Abbas Aka, bu aşiretler arasına yerleşerek onlarla dostluklar kurmuş, Şah Tahmasp zamanında ise kendisine Bilawer nahiyesi ile buradaki 12 kabilenin yöneticiliği/beyliği verilmiştir. Bunun üzerine O'nun etrafında toplanan aşağıdaki aşiretlerin topuna birden Gelbaği adı verilmiştir:

Süleymani

Barki

Kelhur

Remziyar

Gelbaği Beyliği içindeki aşiretler bunlardır. **Ustajlu** (Ustaclu) aşireti de bu beyliktedir. Şerefname'nin bu bölümünde “**Rengeroj**” (Erdelan'da), **Dêri/Diri** (Hakkari Beyliği'nde) ve **Eko** adında birkaç aşiretin daha adı geçmektedir.

BANE AŞİRETLERİ

Bane beyliği ya da vilayeti Şerefname'nin aktardığına göre Erdelan, Baban ve Mekri arasında bulunuyor ve iki kale (Biroz/Piroz ve Şiwe) ile bir nahiyeden (Bane) oluşuyordu. Şerefname'de Bane adının bu nahiyenin isminden geldiğine ilişkin bir rivayet aktarılmaktadır. Bu beylikteki aşiretler sayılmıyor. Yalnızca Bane beylerinin “**İhtiyareddin**” diye bilindikleri kaydediliyor.

BIRADOST AŞİRETLERİ

Bıradost Beyliği, Urmiye Gölü batısındaki topraklara tekabül ediyordu. Bıradost beyleri de Şerefname'deki bir rivayete göre orijin olarak “Goran aşireti”ndendirler. Bu beylerin üç şubesi sayılmaktadır: Somay, Terkewer ve Davud Kalesi. Bu beylikte yerleşik başka aşiret sayılmaz.

SOHRAN AŞİRETLERİ

“Sohran aşireti”nin adı, Kırmızılar (Kızıllar) anlamına gelmektedir. Bu aşiret Sohran bölgesinde Revanduz (Rewan, Ewan/Awan) merkezli bir beylik kurmuş, Safeviler'den Musul, Erbil ve Kerkük yörelerinin kontrolünü de aldığı olmuştur. Şerefname'de **Sohran aşireti** ile “Yezidi” Dasni aşireti (“Dasnililer”), ve “Zerza aşireti” arasında bu bölgede cereyan eden üstünlük mücadelelerine değinilir. Şerefname'nin yazım planında “Zerza Beyleri” başlıklı bir bölüm olmakla birlikte, kitapta hernasılsa işlenmemiştir. **Zerza aşireti** ve vilayetinden ilk defa Sohranlar'la ilgili bu bölümde sözedilir. Ama “Zerza vilayeti” neresidir, Zerzalılar kimdir, anlatılmaz. EI'ın “Kürtler” maddesinde bu aşiretin adını “Zarza (Zerzai)” şeklinde yazan Minorsky, Şihab el-Din Umari'nin bu adı “Zar-Zari” olarak kaydettiğine işaret eder. Hudud el-Alam adlı kitapta Zarza ve Zarzariya adlarının bir ve aynı aşirete ait olduğunu söyleyen Minorsky, bir başka kaynaktan bu sözcüğün “Altının çocukları” anlamına geldiğini aktarır. Şerefname'de Sohran bölgesinde başka aşiretlerden sözedilmez.

BABAN AŞİRETLERİ

Şeref Han, “**Baban aşireti**”nden sözeder. “Baban” adının çeşitli beylikler için kullanıldığı uyarısında bulunan Minorsky, Babanlar'ın esas yerlerinin Küçük Zap'ın güneyindeki Şar-i Bazer başkentli bölge olduğuna işaret eder. Ama 1784'te Babanlar, yeni başkentleri olarak Süleymaniye'yi inşa etmişlerdir (Bkz. Minorsky, Kürtler, EI). Şerefname'ye göre Baban adının doğru şekli “Babani”dir. Şerefname'nin bu bölümündeki bilgilerden “Larcan vilayeti”nin daha önce Zerza aşiretine ait olup, sonraları Babanlar tarafından ele geçirildiğini öğreniyoruz. Arapça çevirmen Larcan'ın İran'da daha sonraları Lahican diye bilinen Eşnu ile Urmiye arasındaki bölge olduğunu tahmin eder. Babanlar, kendi beylerinden Pir Budak zamanında Mekri ve Bane aşiretlerine de boyun eğdirmiştir. Onların Erdelan, Sohran bölgesi ve Kerkük'te de ilhaklar yaptığı kaydediliyor.

MEKRİ AŞİRETLERİ

Mekri; hem bir aşiretin, hem de bir aşiretler grubunun adıdır. Şerefname'nin bu bölümünde Deryas Nahiyesi'nde oturduğu anlaşılan “**Çabıku**” adında bir aşiret ile

Erbil'e bağlı Şaklava yöresinde "Hoşnav aşireti"nden sözedilmektedir.

LOR VE LORİSTAN AŞİRETLERİ

Şerefname, "Lorlar"ı Kürtler'in dört şubesinden birisi olarak tanımlar. Kitabımı Farsça yazdığı için Lur adının Farsça telafuzu olan "Lor" şeklini kullanır. Bunun bir kavim adı olduğuna işaret eder. Bu kavim, O'nun aktardığı bir rivayete göre, başlangıçta Manrud bölgesindeki Lor adlı mıntıkada yaşadığı için bu adla bilinmiştir. Ama buradan göçeden bu kavme mensup aşiretler, bu tarihten sonra daha çok yerleştikleri yerlerin adıyla bilinmişlerdir.

"Lor" adı veya "Lor aşiretleri" kavramı Şerefname'de ve diğer ortaçağ kaynaklarında ikili bir anlamda kullanılır. Bazen yalnızca Lor çıkışlı aşiretleri (Asıl Lorlar'ı) tanımlarken, bazen de etnik kökenleri veya milliyetleri ne olursa olsun Huzistan'dan Isfahan'a kadar uzanan Loristan diye bilinen coğrafyada yaşayan bütün aşiretlerin ortak ve genel adı olarak kullanılır.

D) KÜÇÜK LORİSTAN AŞİRETLERİ (KÜÇÜK LORLAR, ASIL LORLAR)

Minorsky, geleneğin sadece Manrud/Lor çıkışlı aşiretleri **Asıl Lurlar** (Gerçek Lurlar) saydığına dikkat çekmektedir. Bu "Asıl Lur" grubuna "Küçük Lur" da denmektedir. Bunlar Küçük Loristan'da veya aynı adı taşıyan beylikte yaşayan aşiretlerdir. Şerefname, bir yerde Lor çıkışlı aşiretlerden bir bölümünün adlarını aşağıdaki gibi verir:

Cengrewi

Otri

Şadili

Kerıski

Leniki

Rozbahani

Şaki

Davuderani

Mehmedkemari

ve diğer

Şerefname yukarıdaki aşiretlerden Cengrewi hariç, gerisini Otri aşiretinin birer kolu/kabileleri olarak tanıtır.

Loristan, 10'uncu yüzyıldan itibaren iki parçalı bir ülkedir. Bir parçası Küçük Loristan, diğeri Büyük Loristan diye bilinmektedir. Lor çıkışlı aşiretlerin adları Şerefname'nin Küçük Loristan Beyleri bölümünde (Küçük Lorlar, Asıl Lorlar) aşağıdaki gibi sayılırlar:

Şelburi (Salguri)

Cengrevi: Bu aşiret Şelburi koluna mensuptur. Küçük Loristan beyleri Cengrevi aşiretindedir.

Şerefname Şelburi veya Cengrevi aşiretinin kollarını/kabilelerini şöyle sayar:

Karane

Zırhnekıri (Zırenekırı)

Fadli

Stond
Alani
Kahkahi
Rexwarki (Dexwarki)
Deri
Bırarınd
Mankredar
Inarki
Ebu'l Abbasi
Ali Mamasi (Alimamayi)
Keycayi
Seleki
Huvedki (Xwedki)
Nederi
vd.

Şerefname, hemen yukarıda adları sayılan aşiretleri “Lor aşiretleri” olarak tanımlamaktadır. Bunlara Asıl Lor olmasalar da Lor dilini konuştuklarına işaret ettiği şu aşiretleri de ekler:

Sami
Esban
Şehi
Erki

Şerefname'ye göre Küçük Loristan'ın bu aşiretleri 1156 yılına kadar Abbasi Hanedanlığı'nın doğrudan yönetimi altındadırlar. Bağımsız beylikleri yoktur. Sonraları “Cengrewi aşireti”den Şücaeddin Hurşit (ölm. 1225), Küçük Loristan'ın bağımsız yöneticisi haline gelir. Bu evden gelenler ilkin Selçuklu, daha sonraları ise Moğol, Timuri ve Safeviler'e bağlanarak beyliklerini sürdürürler.

II) BÜYÜK LORİSTAN AŞİRETLERİ (BÜYÜK LORLAR)

Bunlar, Büyük Loristan beyliğindeki aşiretlerdir.

W. Barthold, Büyük Luristan'ın 12.-15. yüzyıllar arasında Hazaraspiler Hanedanlığı tarafından yönetildiğine işaret eder. O'nun “Hazaraspiler” dedikleri Şerefname'nin Fadlawiler'idir. Bu dönemde ülke Luristan, halkı Lurlar olarak bilinir. Nitekim, 13'üncü yüzyılda Yakut, Lur/Lurr adını Huzistan ile Isfahan arasındaki dağlarda yaşayan “Kurd” aşiretlerini kastedecek biçimde kullanır. Onların bulunduğu bu toprakları da Luristan olarak tanımlar (Aktaran: Minorsky, Kürtler, El).

10/11. ve 15. yüzyıllar arasında Lurlar'ın adıyla Luristan olarak bilinen bu topraklar, daha doğrusu Büyük Luristan, Safeviler döneminde, yani 16.-18. yüzyıllar arasında Bahtiyariler'in yönetimine girdi. Bu nedenle Safeviler periyodu boyunca bu aynı topraklar bu kez “Bahtiyari ülkesi“, halkı da “Bahtiyariler“ diye bilindi.

Şerefname'nin kaydına göre 1107'de Suriye'den Büyük Loristan'a başlarında Fadlawi evi veya aşiretinin bulunduğu bir göç yaşandı. Loristan'ı işgal eden bu ev/aşiret, 1156'da Büyük Loristan'da bağımsız bir beylik oluşturdu. Bu, Fadlawiler veya Hazaraspiler diye bilinen hanedanlıktır. Yine Şerefname'ye göre, Fadlawi beylerinden Hezar Esp döneminde, yani 13'üncü yüzyıl başında, Suriye'den Büyük Loristan'a 29 aşireti içeren

bir göç daha yaşandı.

Bu göçle gelen aşiretlerin adları şöyle veriliyor:

Isterki

Memakoy

Bextiyari: Bahtiyari, Minorsky’de “Muhtari” diye de tercüme edilir.

Akili

Haşimi kabilesi: Minorsky’ye göre bir Arap aşiretidir bu.

Cıwanki: Civanki, Minorsky’de Marasili diye de verilir.

Bedaniyan

Zamedyan

Alani

Lotond

Betond

Bevazki

Şenund

Raki

Haki

Haruni

Eşki

Koyi

Liravi

Muyi

Behsefvi

Kemankesi

Memasti: Minorsky, bu adı Mamasani diye yorumlar.

Omeki

Terabi

Kedavi

Medihe

Ekurd

Kurlad

(Bk. Şerefname, s. 38-39).

Bu bilgilere göre Bahtiyar aşiretinin Suriye’den Loristan’a göçü Hezar Esp (ölm. 1258) dönemine, yani 13’üncü yüzyılın ilk yarısına rastlamaktadır. Bazı kaynaklar bu göçün başlangıcını 10’uncu yüzyıla yerleştirir. Lorlar’la aralarındaki dil bağı ve yerleştikleri toprakların daha eskiden Lurlar’ın adıyla bilinmiş olması nedeniyle, Bahtiyariler de dahil yukarıdaki aşiretlerin tümü 15’inci yüzyıla kadar “Büyük Lurlar“ adıyla tanınmış, Lurlar’la birlikte, başka deyişle onların bir parçası veya kolu/kabilesi gibi tasnif edilmişlerdir. Kısacası gerçekte farklı aşiretlerin ve ırkların kombinasyonu olan bir karışım, bir dönem Lurlar diye bilinirken, bir başka dönem Bahtiyariler olarak bilinmiştir. Büyük Loristan, Şerefname’nin yazıldığı tarihte (1597) ve tüm Safeviler peryodunda etrafına “Goran aşiretleri”ni de toplamış bulunan Bahtiyariler tarafından yönetilmektedir. Safeviler sonrasında, Nadir Şah ve Kerim Han dönemlerinde ise, Loristan (Bahtiyari

Ülkesi)’nda bu kez Lekler’in öne çıktığına işaret eden ipuçları vardır. Edmonds, Lurlar ile Lekler’in farklı olduklarına işaret eder.

LORLAR’IN DÖRT ŞUBESİ

Tarihte belirli etnik adların stok adı gibi kullanıldığı dönemler vardır. Açık ki, “Kürt” adının da bu anlamda kullanıldığı olmuştur. Şerefname Kürtler’in dört kolundan söz ederken, bizim düşüncemize göre, gerçekte bir ırklar/kavimler toplamına işaret etmekte, çeşitli nedenlerle henüz tam olarak kaynaşmamış sorunlu bir karışımı oluşturan ana etnik öğeleri saymış olmaktadır. Çeşitli aşiretlerin ve ırkların yaşadığı Kafkasya’da da bunu görürüz. Kafkas halklarından bazılarının adları belirli dönemler için stok adı gibi kullanılmıştır. Ama stok adı gibi kullanılan bu adlar hep aynı kalmamış, çağdan çağa farklılaşmıştır. Benzer bir durum Pontus ve Kolkis (Lazistan) için sözkonusudur. Lorlar’ın adının da stok adı olarak kullanıldığı olmuştur. Nitekim kaynaklarda, tıpkı Kürtler gibi, Lorlar’ın da dört şubesinden söz edilir ve bunlar aşağıdaki gibi sayılırlar:

1) MAMASANİLER (MAMASANI KONFEDERASYONU)

Mamasani grubu veya konfederasyonundaki 4 ana aşiret şöyle sayılmaktadır:

Bakaş

Cawi/Cawidi

Duşmanziyari

Rustami

Mamasani grubu, Fars ile Huzistan arasındaki vadiler boyunca yerleşikti.

2) KUHĞILU

Bu grup üç büyük aşireti kapsıyordu:

Akacan

Bawi

Caki

Bunlardan Caki, saf bir Lur aşiretiydi. Akacani ise, Minorsky’ye göre “eski bir Türk aşireti” olan Ağaçeriler’dir. Ağaçeriler’in 9 klanı arasında Afşar, Begdili, Çağatay ve Karabağlı da varlardı.

3) BAHTİYARİ

Bahtiyariler adıyla bilinen bu grup iki ana koldan oluşuyordu:

Char-Lang: Bu ad altında toplanan 24 kabilenin en önemlisiydi.

Haft-Lang: Bu ad altında toplanan 55 kabilenin en önde geleniydi.

Bahtiyariler arasında sayılan aşağıdaki aşiretlerin Lur ve Arap unsurları oldukları kaydedilir:

Mowri

Taliki

Bawadi

Gandali

Çarburi (Carburi)

Mirzawand

Livissi
Kuteki
vd.

4) ASIL LURLAR

Bu gruba dahil ana aşiretler şunlardır:

Tarhan
Dilfan
Silsila
Bala-giriva

Asıl Lor (Küçük Lor) grubu, Piş-Kuh ve Puşt-i Kuh'ta yerleşikti.

”Lurlar” denince yukarıda sayılan dört grup, yani Mamasaniler, Kuhgilular, Bahtiyariler ve Asıl Lurlar (Küçük Lurlar) anlaşılıyordu. Bu dört grubun Lur adı altında sınıflandırılmasındaki esas kriter, bazı araştırmacılara göre dil akrabalığıdır. Ama inanç faktörü de bence önemli rol oynamaktadır. Çünkü örneğin Loristan’da Lurlar ve Bahtiyariler arasında kaynakların pek isabetli olmayan bir kavramla “aşırı Şiilik” dediği İsmaililik, Hurufilik vd gibi akımlar etkindi. Goranlar ile Lekler’in büyük çoğunluğu Ehl-i Hak’tı. Seyitleri kırmızı türban takardı.

Minorsky, Batı İran’ın İrani diller konuşan aşiretlerini 3 başlık altında toplamaktadır: Lurlar (yukarıdaki tüm şubeleri buna dahildir), Goranlar ve Kürtler (Bkz. Minorsky, The Tribes of Western Iran)..

LORİSTAN’DA LEK AŞİRETLERİ

Luristan’da başka aşiretler de vardı. Bunlar arasından özellikle **Lak/Lek aşiretleri** anılmaya değer.

Edmonds, Lurlar ile Lekler’in farklı olduklarına işaret eder.

Lekler; Kafkasya, Pontus, Kolkis, Dersim (Kıgı ve diğer yerlerde), Ermenistan, Rum (Anadolu), Kıbrıs ve Balkanlar’da da varlardı.

Lekler’in yayılması hakkında bir fikir vermek için Cevdet Türkay’ın yayınladığı Osmanlı kayıtlarından ayıkladığım verileri aktarmam gerekecek.

Bu kayıtlarda onlardan "**Çorum Kürdü Nâm-ı Diğer Ekrâd-ı Lek**", ama aynı zamanda "**Türkmân Ekrâd-ı**" veya "**Türkmân Taifesinden**" diye de sözedilmektedir.

Bu farklı tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi, 17’inci ve 18’inci yüzyıllara ait bu kayıtlarda geçen "Kürd", "Ekrâd" ve "Türkmân" sözcükleri etnik aidiyetten ziyade, başka özelliklere (yaşam tarzı vd gibi) referans gibi görünmektedir.

Burdaki “Çorum” sözcüğünün o tarihteki anlamı üzerinde de düşünmek gerekir. Evliya Çelebi’de Çor-Rum olarak bölünen bu sözcüğün Rum Diyarı veya Rum Şehri gibi bir anlamda kullanılmış olması olasıdır. Bu kelimenin ilk kısmı olan Çor kelimesine Çapak-çur ve Kara-çor gibi adlarda da rastlıyoruz. Anlamı konusunda henüz net değilim. Sözcüklere yüklenen anlamların hep aynı kalmadığı, zamanla değiştiğini hatırlatmak zorundayım.

Sözünü ettiğim kayıtlarda Lek aşiretleri, buldukları yerler ve mensup oldukları "taife"ler hakkındaki bütün bilgileri biraraya getirip aşağıda toplu halde veriyorum:

"Çorum, Çorumlu, Çorum Ekrâd-ı (Çorum Kürdü nâm-ı diğer Ekrâd-ı LEK) : Mardin Kazası (Diyarbakir Eyaleti), Çorum, Bozok, Kengiri, Sivas, Teke, Kilis sancakları, Ekrâd-ı Lek Çorum Kazası (Çorum Sancağı) - Konar Göçer Ekrâd Yörükânı Taifesinden"

"LAK Ekrâdı (Lek Ekrâdı, Lek Kürdü) : Karaman, Konya, Sultanönü Sancağı (Eskişehir), Niğde, Kayseriyye, Zamantı Kazası (Meraş), Harmancık (Kayseriyye civarı), Çorum ve Kırşehir sancakları, Çukurova - Göçebe Ekrâd Taifesinden"

"Lekvanik: Zülkadriye Kazası (Meraş Eyaleti), Adana Eyaleti - Konar Göçer Türkmân Ekrâd-ı Taifesinden"

"Ekrâd-ı Lek, nâm-ı diğer Çorum Kürdü, Ekrâd-ı Lekvanik: Çukurova, Çorum, Bozok, Sivas, Adana sancakları, Kırşehir Sancağı, Karaman Eyaleti - Konar Göçer Türkmân Ekrâdı Taifesinden"

"Lekahmed nâm-ı diğer Okçulu: Kiğı Kazası (Erzurum Sancağı)"

"Lek, Lek Ekrâdı: Çorum, Bozok, Rakka, Amid, Adana, İçel, Tarsus, Saruhan, Aydın, Meraş sancakları, İspir Kazası (Erzurum Sancağı), İskilip Kazası (Çorum Sancağı), Çukurova, Silifke Kazası (İçel Sancağı), Şabanözü Kazası (Kengiri Sancağı), Kozan Kazası (Meraş Eyaleti), Yenipazar Kazası (Bosna Eyaleti), Diyarbakir Eyaleti, Harmancık Mevkii (Kırşehir civarında) – Konar Göçer Türkmân Ekrâdı Taifesinden"

"Lekgücü: Diyarbakir Eyaleti – Türkmân Taifesinden. Lekgücü Cemaati, Bozulus Aşiretindedir"

"Lekvân, Lekvâni, Lekvanik (Lek ve İnk, Lekvanik Ekrâdı, Lek Evanik) : Çorum, Rakka, Kayseriyye, Niğde, Sis, Karaman, Meraş, Adana ve Aydın sancakları, Cezire-i Kıbrıs, Develi Kazası (Niğde Sancağı), Zamantı Kazası (Meraş Sancağı), Harmancık Mevkii (Develi Kazası'nda), Yahyâlu Kazası (Kayseriyye Sancağı), Anavurza Mevkii (Adana Sancağı) – Konar göçer Türkmân Ekrâdı Taifesinden"

"Lekvanik Cemâati, Niğde Sancağı'ndaki Develi Kazası ve Kayseriyye kurbünde Harmancık ve Gezili nâm mahallerde sâkin olmuşlardır. Develi Kazası havalisinde yaylağa gelirlerdi. Rakka'ya iskanları ferman buyrulan Türkmân Cemaatındandır"

"Akbaş Cemaati (Akbaşlı, Akbaş Ekradı), Lekvanik Aşiretindedir"

(Kaynak: Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar, Tercüman Kaynak Eserler Serisi: 1). Herodot, Kolkis ile Pontus içi ve çevresinde "Ligye"ler'den sözeder. Ünlü coğrafyacı Strabo, Lekler'e ("Lege") İskit der. Robert Ellis, Lekler'in adıyla Likya ("Lycia")'nın eski halklarından Lycii-ler'in adı arasındaki benzerliğe dikkat çeker. Ellis'in aktardığına göre, Tacitus, Yukarı Oder ve Vistula'da Lygiiler'den bahseder ve onların beş aşiretinin adını verir: Arii, Elysii, Manimi, Naharvali ve Helvecones.

Yine Ellis'in aktardığı bilgilere göre, **Ossetler'in dilinde Lek (Lygii) adının karşılığı Lag veya Lezgi'dir.**

Kısacası Lek ve Lezgi, bir ve aynı adın farklı dillerdeki şekilleridir.

Minorsky, Rusça'da tüm Dağıstan sakinlerine ayrımsız "Lezg-in" dendiğini, ama Arap coğrafyacılarının ve yerlilerin bu terimi yalnızca Güney Dağıstan aşiretleri için kullandıklarını yazar. Minorsky'nin yazdığına göre, 1926'da Lezgi dili/diyalekti kullanan 134.536 kişi vardı.

Bir dönem Şirvan kuzeyinde "Lakz Krallığı" vardı. Kafkasya'da Masqat'ın batısındaki dağlarda "Lakz" adı verilen aşiretler yerleşti. Minorsky, Lakz adının Lak (Lag, Lek) ve

orijin bildiren İrani sonek “ – z”den bileştiğini açıklar. Yerel dilde Lak (Lag), yine Minorsky’nin verdiği bilgiye göre, “adam”, “bir adam” anlamına geliyor. Robert Ellis, Lezgiler’i bir Doğu-Kafkas ırkı olarak tanımlar ve antik Albania (modern Azerbaycan)’nın büyük bir bölümünde vaktiyle Lezgiler’in yaşadığına işaret eder. Strabo’ya göre, burada 26 dil konuşulurdu. En az bir düzine Lezgi diyalekti mevcuttu. Cambridge Ancient History’nin aktardığına göre Strabo’un Yunan kaynakları Sarmatlar (Sarmatae, Syrmatae, Sauromatae)’in lideri/öncüsü olarak vatani Azov Denizi civarında bulunan “Lazyge”ler adında güçlü bir aşireti anarlar. Robert Ellis, Gürcüler’in Lezgiler’e “Lekhethi”, Ermeniler’in ise “Lêkeh” dediklerini aktarır. Onların antik zamanlardaki adlarının “Lege” veya “Lagae” olduğuna işaret ederek, bu adın kökünün büyük bir ihtimalle Ossetçe’deki “Lag” ya da “Lesgi Les” olduğunu düşünür ve bu kök sözcüğün “adam” (“man”) anlamına geldiğini kaydeder. Evliya Çelebi, Trabzon’un bir adının da “Lezki Şehri” olduğunu yazmaktadır. Trabzon’un doğusunda “Gezgi” adında bir dağ bulunduğuyla işaretler, bu dağın halkına “Gezgi kavmi” denildiğini not etmektedir. O’nun yazdığına göre “Gezgi” adındaki bu kavmin adı bazen yanlış şekilde “Lazki” veya “Laz kavmi” olarak söyleniyordu. Kendisi de Lek ve Lezgi adlarının aynıyetine işaret eden **Türk milliyetçisi Edip Yavuz, Kürtler arasında Lek diye bilinen “Lezgi (Lekzi)” lere Bizanslılar’ın “Laz (Lazik)” dediğini yazmaktadır. O’na göre Türkiye’de Çerkezler’e de “Lezgi” denilmektedir.** “Tarihte Kafkasya” kitabının yazarı General İsmail Berkok, Lezgiler içinde “JEL” ve “LEJ” adını taşıyan aşiret ve kabilelerin bulunduğunu, Lezgi adının da Jel/Lej adından geldiğini yazmaktadır. Jel ve Lej, Geliler’in adlarıyla ilişkili görünmektedir.

KÖKEN KONUSUNDA ŞEREFNAME’NİN DEDİKLERİ

Şerefname “Kürtler”ün kökeni konusunda birbirini tutmayan çeşitli rivayetler bulunduğuyla işaret eder. Ama ne yazık ki, bunların hepsini değil, yalnızca bir bölümünü aktarır. Aktarılan bu rivayetleri ayırt etmek zorunludur. Çünkü, bunlardan ikisi genel, geri kalanları ise tek tek aşiretlere veya beyliklere, özellikle bunları yöneten evlere ilişkindir.

Şerefname’de “Kürtler”in Kökenine İlişkin Genel Nitelikteki Rivayetler

Genel nitelikteki bu rivayetlerden biri bütün “Kürtler”in Boht ve Becn (Becen) adlarında iki kardeşin soyundan geldikleridir. Botan (Cezire) beylerinin çocukları olarak tanıtılan bu iki kardeş, Botan (Cezire) yönetimi üzerinde birbiriyle savaşırlar. Bu savaşı Boht kazanır. Yenilgiye uğrayan Becn, Hasankeyf’e yerleşir. Ama bir zaman sonra Hasankeyf’i de Melikanlar’a kaptırır (Bkz. Şerefname, s. 183).

Bu rivayetin analizinde yakalanması gereken ilk nokta, rivayetteki Boht ve Becen’in Şerefname’de adları geçen Bohti ve Becnewi (Beşnevi) aşiretlerini veya aşiret gruplarını temsil ettikleridir. Bunların ikisi de Bohtan aşiretleridir. “Kürt Aşiretleri” başlıklı dizinin altıncı bölümünde bu aşiretlerin listesini çıkarmış, Şerefname’de her iki grubun da “Bohtiler” ortak adı altında anıldıklarına işaret etmiştim. Kısacası, Beşneviler de

Bohtiler'in bir kolu gibi tanıtılırlar.

Şerefname her üç kolu da Bohtiler adıyla ünlenen Bohtan (Cezire) beylerinin kendi orijinlerine ilişkin bir rivayet daha aktarır. Bu rivayete göre onlar “Halid bin Velid”ın soyundan geldiklerini iddia etmiş, Bohtan/Cezire beyliğini başlatan kişinin de bu aynı soydan gelen “Süleyman bin Halid” olduğunu öne sürmüşlerdir. Bohtan (Cezire) beylerinin Emevi orijinli olduklarını iddia ettiklerini söyleyen Minorsky (EI, Kürtler), bunu onların Emeviler'le ittifak yaptıklarına yorumlamanın mümkün olduğuna işaret etmektedir.

Şerefname'deki verilerden biri de Bohtan beylerinin başlangıçta “Yezidi” olduğu, ama sonraları Sünni İslamı benimsediğidir. Buradan hareketle bu evin Halid bin Velid soyundan olduğuna ilişkin geleneği İslam'ı benimsedikten sonra ürettiği düşünülebilir. Tarihte din değişen toplulukların eski geleneklerini bu yeni dine uydurdukları, orijinal geleneklerini yeni dinin bakış açısına göre değiştirdikleri sık görülmüştür.

Bohtan, bazı kaynaklarda Gorduene içinde, hatta onun merkezinde gösterilir. Bazı tariflerde bu iki bölge örtüşürler. Bohtan veya Gorduene'yi Zavazan olarak tanımlayan kaynaklar da vardır. Ama bu konunun ayrıntıları ancak ayrı bir yazıda ele alınabilir. Şerefname, Bohtan (Botan, Cezire) bölgesinin üç nahiyeden oluştuğunu söyler: Asıl Cezire, Gurgil ve Fınık. Bohti/Bohtiler aşiretini Asıl Cezire'de, Beşnevileri ise Fınık nahiyesinde gösterir. Hasankeyf aşiretleri arasında da Beşneviler'den sözeder.

Fınık kenti, ünlü coğrafyacı Strabo'da Pinaka adı altında Gordyaea'nın en başta gelen üç kalesinden biri olarak tanıtılır. Gordyaea, Strabo'ya göre, eskilerin Carduchi dediği topraklardır. Yine Strabo'nun aktardığına göre, Ermeni yönetimi altında bulunan Pinaca, sonraları Romalılar tarafından zaptedilmiştir (Bkz. The Geography of Strabo, “Asurya” başlıklı bölüm).

Şerefname'de “Kürtler”ın orijini konusunda yerverilen genel nitelikteki rivayetlerden bir diğeri ise Dahak rivayetidir. Bu rivayette Kürtler'in Dahak'ın zulmünden kaçıp dağlara sığınanların soyundan türedikleri söylenmektedir.

Bu rivayet Şerefname'de aşağıdaki gibi kaydedilir:

"Kürtler, beyinlerinin alınıp Dahhak (Bivrasb)'ın iki omuzu üzerinde meydana gelen kansere benzer bir çibana sürülmesi için öldürülmekten, boğazlanmaktan, başları kesilmekten kaçarak dağlara ve engin yerlere dağılan insanların soyundan gelmişlerdir. Dahhak, Bişdadiler'in büyük hükümdar Cemşit'ten sonra İran ve Turan tahtına oturup ülkelere tasallut eden beşinci hükümdarıydı; o kadar Allah'tan korkmaz ve sakınmaz ceberrut ve haddini aşmış bir hükümdardı ki, bu yüzden bazı tarihçiler, şiddet ve ceberrutundan ötürü tarihte Şeddad sanıyla ün yapan hükümdarın ta kendisi olduğunu öne sürmüşlerdir...Bu hükümdarın yaradılışındaki ceberrut ve aşırı şiddete rağmen, yüce Allah kendisini, iki ejderha ve yılanın başına benzer iki kemiğin çıkmasıyla müptela kıldı; bu, hekimler tarafından kanser denilen bir hastalıktı. Bu garip hastalıktan, yakalandığı acı ve ıstırap nöbetlerinden dolayı, Dahhak'ın rahatı iyice kaçtı. Ayrıca, bu hastalığı iyileştirmeye girişen ve tedavisini üzerine alan hünerli tabipler ve mütehasıs hekimler de, bu uğurda olanca çabalarını harcamalarına rağmen, çaresizlik içinde kaldılar. Nihayet günün birinde mel'un şeytan, Dahhak'ı muayene etmek ve ona iyileştirici bir ilaç salık vermek isteyen bir tabip kılığında çıkageldi. Bu tabip Dahhak'la karşılaşır karşılaşmaz, 'senin iyileşmen, bu kanserli çiban başına genç insanoğullarının beyinlerinin sürülmesine bağlıdır' dedi. Esef edilecek durum, yöneticilerin de bu mel'unun öğüdüne uygun olarak hareket etmeleri oldu. Rastlantı olarak acı durdu, ıstırap

da tamamen hafifledi. Kansere beyin sürüldükçe hasta kendisini iyi hissediyordu artık. Bunun üzerine işbaşındaki yetkililer, günde iki kişinin öldürülmesine ve beyinlerinin alınarak kansere...sürülmesine karar verdiler. Bu durum...bir süre devam etti. Sonunda günde iki kişiyi öldürüp beyinlerini almakla görevli adamın gönlü iğrendi,...günde bir kişi öldürmekle yetinmeye, onun beynine bir kuzu beynini eklemeye ve öbür kişiyi gizlice serbest bırakıp, kendisine şehir ve meskun yerleri terketmesini, insanoğlunun izlerinden hali bulunan dağları ve engin yerleri yurt edinmesini tenbih etmeye karar verdi. Bu insancıl davranış, yani her gün bir kişinin serbest bırakılması, meskun olmayan arazideki bir alanda, birçok diyalekt konuşan ve çeşitli topluluklardan gelen (yani başlıca toplulukların adlarıyla Kurmanç, Lor, Kelhur ve Goran; S. C.) insanoğullarından büyük bir topluluğun meydana gelmesine yolaçtı. Bunlar evlendiler ve ürediler; sonunda çocukları ve torunları bütün o geniş yöreleri doldurdular ve bütün bu insanlara ‘Kürt’ adı verildi"

(Şeref Han, Şerefname-Kürt Tarihi, 1597, Hasat Y., 3. Baskı, M. E. Bozarslan çevirisi, s. 17-19).

"Dersim ve Zaza Tarihi: Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek" başlıklı çalışmamın I.-II. Bölümünde bu rivayeti hangi tarihsel kesite referans olduğuna işaret ederek, kısmen yorumladım.

"Kürtlerin Orijini" başlıklı yazımda işaret ettiğim gibi, Şerefname'nin 'Kürt' olarak tanımladığı aşağıdaki ünlü isimler hakkında söyledikleri içinde de Kürtler'in orijini konusunda bazı ipuçları bulunabilir:

Rüstem bin Zal: Yani Zal oğlu Rustem. Şeref Han, Firdevsi'nin Şahnamesi'nde ona "Rustem-i Kürd" denildiğini aktarır.

Behram Çupin: Şeref Han'a göre "Kürtler ve İslam dönemindeki Guri sultanları" onun soyundandır.

Girgin Milad: (...)

Hayreddin Paşa: Şerefname'ye göre bu ad altında ünlenen Osmanlı sadrazamı (Osmanlı Sultanı Orhan'ın sadrazamı) "Mevlana Taceddin-i Kurdi" de bir Kürt'tü.

Ferhat: Ferhat-Şirin öyküsündeki ünlü Ferhat, Şeref Han'a göre "Kelhur Kürtleri"ne mensuptu. Şerefname onun İran şahı Hüsrev-i Perviz zamanında yaşadığını söylemektedir.

(Bk. Şerefname, s. 23).

Doğru ya da yanlış bu isimler de birer ipucu gibi görülüp değerlendirilebilir.

Ama öncelikle akılda tutulması gereken Şeref Han'ın "Kürt" olarak tanımladığı dört topluluk/kavim için tek bir orijin aramanın beyhude olacağıdır. Şeref Han'ın açıklamaları da bunu kanıtlar.

Öncelikle yapılması gereken "Kürt" adının hangi etnik gruba ait olduğunu tespit etmektir. Başka deyişle Asıl Kürtler'in orijini problemine eğilmektir. Asıl Kürtler'e mi, bahsi geçen diğer topluluklara mı ait oldukları kesin olarak bilinmediği için, Şeref Han'ın aktardığı genel nitelikteki rivayetler bu noktada pek aydınlatıcı olmamaktadır.

ORIJİN KONUSUNDA ŞEREFNAME’NİN AKTARDIĞI DİĞER RİVAYETLER

“Köken Konusunda Şerefname’nin Dedikleri” başlıklı yazımda Şerefname’nin aktardığı rivayetlerden genel nitelikteki ikisine değindim.

Bu yazıda ise, Şerefname’deki diğer rivayetlere değineceğim. Bunlar tek tek aşiretlere veya beyliklere, özellikle bunları yöneten evlere ilişkindir. Şerefname “Kürt” olarak tanımladığı aşiretlerin veya bu aşiretlerin beylerinin orijinleri konusundaki rivayetlerin hepsini değilse de, bir bölümünü aktarmaktadır. Aşağıda bu rivayetleri biraraya getirdim. Asıl Kürtler’in orijini problemini ve siyasal tarihlerini gerçekten aydınlatmak isteyenler için burada özet ve toplu hale getirip sunduğumuz materyal oldukça değerlidir. Ciddi bir araştırmacı için bu materyali doğrusu ve yanlışıyla yansız bir değerlendirmeye tabi tutmak olmazsa olmaz bir koşuldur.

Şerefname’de ”Kürt Aşiretleri” veya Beylerinin Orijinleri Konusundaki Rivayetler

İmadiye Beyleri

Şeref Han’ın aktardığına göre Bahadınan diye bilinen İmadiye beyleri Abbas-oğulları olarak da ünlenmiş, kendi soylarını Abbasi halifelerine dayandırmışlardır; ama bu rivayetteki Abbas adının Abbasi halifeleriyle değil, gerçekte kendi çağında ünlenmiş bu addaki bir başkası ile ilişkili olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Cezire Beyleri

Bu beylerin her üç kolu da Bohtiler (Boxto) adıyla ünlenmiştir. Şerefname’nin aktardığı bir rivayete göre, Halid bin Velid’in soyundan geldiklerini iddia etmişlerdir. Aynı rivayette beyliği başlatan kişinin bu soydan gelen Süleyman bin Halid olduğu söylenir. Başlangıçta “Yezidi” olan bu ev sonraları “Sünni” olmuştur.

Cezire beylerinin Emevi orijinli olduklarını iddia ettiklerini söyleyen Minorsky (EI, Kürtler), bunu onların Emeviler’le ittifak yaptıklarına yorumlamanın mümkün olduğuna işaret etmektedir.

Şerefname, Cezire aşiretleri arasında saydığı Tuhayri, Safan ve Beni Ubade aşiretlerinin Arap olduklarını kaydeder.

Mirdasi Aşireti (Mirdasiler)

Şerefname; Eğil, Palu, Çermik ve Bağın’i yöneten bu evin/aşiretin adını Banu Kilab (Kilab-oğulları)’ın önderi “Mirdas” ile ilişkilendirir. Banu Kilab aşireti, kaynaklarda “Arap” olarak tanımlanmaktadır.

Sason/Hazzo Beyleri

Şeref Han, “Azzani” adı veya lakabıyla ünlendiklerini not ettiği “Sason hükümdarları”nın İran Kısra (yani Sasani) şahlarının soyundan geldiklerini söyleyen bir rivayeti aktarır. Ama “doğru rivayet.....onların Bedlis hükümdarlarının amca oğulları” olduklarıdır şeklinde bir belirleme de bulunur.

Şirvan Beyleri

Başkenti “Kufra (Kifre)” olan bu beyliğin yöneticilerinin kökeni konusunda Şerefname iki farklı rivayetten söz eder. Birine göre bunlar, Kafkasya’daki “Büyük Şirvan” beylerinin soyundandırlar. Buraya “Büyük Şirvan”dan gelmişlerdir. Ataları bir dönem Eyyübiler’e vezirlik yapmıştır. Diğer rivayete göre ise, Eyyübiler’in soyundandırlar.

Hizan Beyleri veya Aşiretleri

Şerefname’nin aktardığı rivayete göre Hizan (Xizan) beyleri, Dıl, Bıl ve Bilec (Bılıc) adlarında üç kardeşin veya amcaoğlunun soyundan gelmediler. Bu üç kardeşin ataları ilkin Hınıs’ın Bilecan (Bılıcan) nahiyesine yerleşirler. Bu bölümde Şerefname, “Bilelan” adında bir aşiretten de söz etmektedir. Sonraları Dıl, Bıl ve Bilec kardeşler Selçuklular’dan Hizan’ı da ele geçirirler. Burayı Hizan, Müks ve Isbayerd olarak aralarında üçe bölüp yönetirler. Şerefname, Hizan halkı ve aşiretlerinin “Nemıranlar” adıyla tanındıklarını kaydederek.

Zırkan Beyleri

Derzini, Gırdıkan, Lice (Atak) ve Tercil’den oluşan beyliğin yöneticileri “Zırkanlılar” diye bilinirdi. Şerefname Zırkan beylerinin ceddinin Şam’dan Mardin’in Atak (Lice) nahiyesine göçeden “Şeyh Hasan” (“Seyit Hasan”) adında bir “Arap” şeyhi olduğunu söyler. O’nun Atak’a yerleştiği tarihi Amed, Mardin, Harput, Mıcingerd ve Hasankeyf’i Selçuklu Sultanı adına Emir Artuk’un yönettiği döneme yerleştirir. Şeyh Hasan’ın kendisi ya da oğlu Hasan, burada Artuk bin Ekseb’in kızıyla evlenir. Emir Artuk tarafından Tercil (Hazro civarında) nahiyesinin hükümdarı olarak atanır. Zamanla Mardin ve bağlı yerlerin hemen tümünde yönetimi eline alan bu Seyit Hasan (Şeyh Hasan), mavi gözlü olduğu veya sürekli mavi elbise giydiği için “Şeyh Hasan-ı Ezraki” veya “Şeyh-i Ezraki (Mavili Şeyh)” diye ünlenmiş, Zırki adı da rivayete göre “Ezrak” (mavi, mavili, mavi elbiseli) sözcüğünden türemiştir.

Seyit Hasan’ın soyunun İmam Ali’ye dayandığını yazan Şerefname, O’nun şeceresini babadan oğula şu şekilde verir: İmam El-Murtaza Ali, Hüseyin, Zeynel Abidin, Muhammed El Bakır, Seyit Cafer (Cafer-i Sadık olmalı, SC), Seyit İsmail El-Ekber, Seyit Yahya El-Ekna, Seyit Cafer El-Katil, Seyit Tahir, Seyit Ali, Seyit Kasım, Sefil, Seyit Ahmet, Seyit Abdurrahman, Seyit Hasan (Zırkanlılar’ın atası olan Seyit Hasan-ı Ezraki). Bu soyağacı Şeyh Hasan Ezraki ve Zırkanlılar’ın o tarihteki inançlarına açıklık getirmektedir. Şerefname, Şeyh Hasan’ın Ahmet, Süleyman, Kasım, Yusuf ve Hüseyin

adlarında beş oğlunun adlarını verir. Tercil ve Atak (Hazro ve Lice)'ın bir zaman için Şeyh Hasan ve burada adlarını verdiği oğulları tarafından yönetildiğine işaret eder. Şerefname'nin Tercil Beyleri bölümündeki bilgilere göre bu evin yönetimi Akkoyunlu Uzun Hasan peryodunda ve sonrasında hala sürmektedir. Akkoyunlular'la karşılıklı evlilikler yaptıkları ve bir süre için Bitlis Beyliği'nin de Zırkanlılar'ın yönetimine verildiği anlaşılmaktadır (Bkz. Şerefname, s. 278-279).

Sıwêdi Beyleri

Şerefname'nin sözünü ettiği bir rivayete göre, Sıwedi (Minorsky'de Suwaidi) aşiretinin orijini Muhammed'in sahabelerinden "Esved" adında birine dayanmaktadır. Genç ve Çebakçur'a Medine-Şam arasındaki Süveyd köyünden gelmişlerdir. Şerefname'yi Farsça'dan Arapça'ya çeviren M.A.A, bu rivayeti yanlış bulur. Sıwedi aşiretinin Genç-Çebakçur yöresine Haçlı istilaları sırasında Haçlılar'la ittifak halindeki Ermeniler ve Rumlar tarafından işgal edilen Siverek Kalesi'nden geldiğini, asıl adının da Surek (Siverek) olduğunu not eder. Şerefname bu aşiretin reisleri de olan Genç-Çebakçur beylerinin orijin olarak Sıwedi aşiretinden olmadıklarına dikkat çeker. Şerefname'nin aktardığı bilgilere göre bu beyler erken Abbasi halifelerine vezirlik yapan ve Bermekiler olarak bilinen ünlü eve mensupturlar. Harun Reşit döneminde bu eve yönelik kırımdan dolayı Bağdat'tan kaçarak Genç'e bağlı Hançuk'a, Genç ve Çebakçur'daki Sıwedi aşiretine/aşiretlerine sığınmışlardır (Ama, M.A.A'nın açıklaması Sıwedi aşiretinin o tarihte henüz Genç'te olmadığına işaret eder. SC). Şerefname'ye göre Bermeki evine mensup sığınmacılara Hançuk ve Çebakçur beyliğini veren Akkoyunlu Uzun Hasan'dır. Safeviler döneminde Genç ve Çebakçur yönetimi Safeviler'e, kısmen de Pazuki aşiretinden Çolak Halit'e geçer. Çaldıran yenilgisinden sonra buraların yönetimi geri Bermeki soylu eve devredilir.

Sılemani Beyleri ve Aşiretleri (Mervaniler)

Şerefname'de Kulp, Batman ve Silvan (Meyyafarkin)'ı yöneten "Sılemani (Süleymani)" beylerinin son Emevi halifesi "Eşek Mervan" (744-749/750)'ın soyundan geldiklerini söyleyen bir rivayete yer verilir. Şeref Han, bu beylerin Eşek Mervan'ın oğullarından Ubeydullah'ın (Abbasi halifesi Harun Reşit döneminde yakalanıp hapsedildiği, ama sonraları serbest bırakıldığı söylenir) veya adlarına bakılırsa Mervanoğulları sultanlarından Süleyman'ın soyundan gelmiş olabileceklerini düşünür. Şerefname'de kaydedilen rivayete göre, Abbasiler tarafından devrildiklerinde Mervaniler (=Emeviler)'den büyük bir topluluk Eşek Mervan'ın üç oğlunun önderliğinde Filistin'den çıkıp Kulp Vilayetine bağlı Gazali nahiyesine sığınır, burada yerleşir. Bu bölgede bulunan kimi Şafi, kimi de Yezidi sekiz kadar aşiret "Mervanoğulları'nın (Emeviler'in, Eşek Mervan'ın çocuklarının) çevresinde birleşirler. Bunlar Banuki, Hevedi (Hevidi), Dılxeran (Dılhiran), Bociyan, Zılan, Besyan, Zıkziyan ve Berazan aşiretleridir. İçlerinden en güçlülere Banuki aşiretidir. Bu aşiretlere dayanan Mervaniler (Mervanoğulları, Emeviler, "Eşek Mervan'ın oğulları"), Kulp, Cıska, Taş, Hasoli, Silvan (Meyyafarkin) kalelerini ve Diyarbakır ırmağının kıyısına kadar uzanan buralara bağlı yerleri, ayrıca

Bediyan (Bidiyan), Karukan, Dılke (Okiya), Rıbat, Cıris, İdrik, Selik ve Genç kalelerini fethederler. Bu yerlerin hepsini “Gürcü ve Ermeni kafirlerin” ellerinden fetih yoluyla ele geçirir, tüm bu yerleri kapsayan bağımsız bir beylik kurarlar. Bunun üzerine Mısır ve Şam’da yenik düşüp darmadağın olmuş Mervaniler (Emeviler)’in çoğunluğu da buraya gelip yeleşirler.

Bir yerde yukarıda adı geçen sekiz aşireti bölgenin yerlileri gibi tanıtan Şeref Han, bir diğer yerde bu aşiretleri kısmen “Eşek Mervan”ın oğulları öncülüğünde Filistin’den gelip Kulp yöresine yerleşen, kısmen de burada bağımsız bir beylik haline geldikten sonra Mısır ve Şam’dan gelen Mervaniler (Emeviler)’den oluştuğunu söyler, sekiz aşiretin tümünü “Mervaniler” olarak tanımlar. Başka deyişle “Sılemani” (Şerefname’yi Türkçe’ye çeviren M.E. Bozarslan bir dipnotunda bu adı “Sılivani” olarak yorumlar) ve “Mervani” adlarını adı geçen sekiz aşiretin/grubun tümünü tanımlamak için birbiri yerine kullanır.

Mervan, bu sekiz aşiretin lideridir. Bu aşiretler, Şerefname’ye göre, Safevi-Osmanlı çatışmasının başlangıcında Osmanlılar’a karşı Şah İsmail’i, O’nun Diyarbakır’a vali olarak atadığı Muhammed Ustaclu’yu desteklemiş, ama Çaldıran sonrasında, yani bölgede “Kızılbaşlar’ın Devleti” çökünce, taraf değiştirmiş, yaklaşık 200 yıl süren Safevi-Osmanlı savaşı periyodunun tümünde Osmanlılarla ittifak halinde Kızılbaşlara karşı savaşmış ve bu süreçte yeni topraklar ele geçirmişlerdir (Bkz. Şerefname, s. 293-294).

Şerefname’den çıkardığımız yukarıdaki özet, ister istemez, Kürt Mervani Devleti ile burada anlatılan Mervaniler/Süleymaniler’in aynı olup olmadıklarını, bunların Mervani Kürt Devleti’nin kurucuları ile ilişkilerinin ne olduğunu düşündürür. Ek olarak Sılemani denen aşiretlerin “Yezidiler”le ilişkisini, bu ilişkinin Ezdi adının bazı kaynaklarda yanlış ve kasıtlı tarzda Yezid’le ilişkilendirilmesinde payı olup olmadığını düşündürür. Ezdi hareketinin kendi orijininin kopup başkalaşması ve kısmen İslamlaşması bakımından da bu süreçler önemli olabilir.

Mahmudiye Beyleri

Şerefname’ye göre Azerbaycan’ın Aşut ve Hoşap nahiyeleri/kaleleri Karakoyunlular döneminde aşiretiyle birlikte buraya yerleştirilen bir şeyhin (Şeyh Mahmut) adıyla Mahmudiye diye bilinmiştir. Aşiretin adı da Şerefname’de “Mahmudiyan aşireti” olarak kaydedilmekte ve bu bölgeye Şam’dan veya “Ömeriye Ceziresi”nden geldiği veya getirildiği söylenmektedir. Bu aşiretin önderi Şeyh Mahmut, Karakoyunlu Kara Yusuf tarafından yerleştirildiği bu bölgenin emiri yapılmıştır. (“Mahmudi”, Van’ın Özalp ilçesinin eski adıdır).

Akkoyunlular zamanında Hakkari ve Şenbu toprakları da bu beyliğe dahil edilmiştir. Sonraki bir dönemde Merağa’ya bağlı Selduz nahiyesi, Muş’a bağlı Bargiri Sancağı ve Maku Sancağı da Mahmudiye beylerine verilmiştir. Safeviler, Mahmudiye Beyliği’ni bu yörede Mahmudiyan aşiretiyle rekabet halindeki “Dınbılı aşireti”ne vermişlerdir. Pek çok diğerleri gibi Safevi-Osmanlı çatışmasının başlangıcında Safeviler’le tavır alan Mahmudiye beyleri, Çaldıran sonrasında genelde görüldüğü gibi taraf değişir, “Kızılbaşlar”a karşı Osmanlı sınırlarını savunma siyasetine bağlanırlar.

Bölgedeki beyliklerin siyasi tavırlarında tayin edici faktör milliyet ya da inanç değil,

daima kendi çıkarları olmuştur. Bu çıkarlar gerektirdiğinde milliyetin de, inancın da değiştiğine sık rastlanmaktadır. Bu tavırlarlar bölgede kim güçlüyse ondan yana olmak eğilimi ve yöredeki diğer lokal güçlerle/beyliklerle rekabet tarafından belirlenmektedir. Selçuklular, Moğollar, Timuriler, Kara ve Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar döneminde tanık olduğumuz tavırlarda hep bu aynı faktörler belirleyici olmuştur. Şerefname dikkatle incelenirse bu olgu oldukça netçe görülür.

Şerefname, Mahmudiye beylerinin orijini konusunda iki rivayet aktarır. Bunlardan birine göre onlar “Mervani Hükümeti sultanlarının” soyundandırlar. Diğerine göre ise “Cezire beylerinin amcaoğullarıdır”. Şeref Han, “Mahmudiyan aşireti”nin başlangıçta “Yezidi dini”nden olduğunu, ama Sultan Süleyman zamanında “Yezidiliği” bırakıp “Ehl-i Sünnet mezhebi”ne geçtiğini kaydedmektedir.

Bitlis Beyleri

Şerefname, Bitlis Beyliği’nde 24 aşiret sayar. Bu 24 aşiretten oluşan Rozkan grubunu toptan “Kürt aşireti” olarak tanımlar. Rozkan grubunun Bilbasi ve Qewalisi/Kavalisi adında iki kola bölündüğünü kaydeder.

Bilbas ve Qewalis adlarının, bir rivayete göre Baban aşiretlerinden ikisinin adları olduğunu aktaran Şerefname, bu iki koldan oluşan ittifakın ve Bitlis beyliğinin 1597’ye kadarki yaklaşık beş asır boyunca Sasani/Kisra şahlarının (Nuşirevan’ın veya Camasp bin Firuz’un) soyundan geldiklerini söyleyen ve anne tarafından Gilanlı olan 18 bey tarafından yönetildiğini ekler. Bunların Bitlis ve bağlı yerlerin yönetimine gelmelerini rivayetlerden hareketle Abbasiler dönemine yerleştirir (yaklaşık 837 yılı civarına). Şeref Han’ın daha ileride söylediklerinden ise Rozkan Kanfederasyonu’nun ve Bitlis Emirliği’nin Eyyübiler’in Bitlis hakimiyeti zamanında ve 12’inci yüzyıl sonunda (1180 yılı civarında) kurulduğu gibi bir sonuç çıkmaktadır.

Şerefname’de adı verilen ilk Bitlis Emiri de Rozkanlılar’dan Melik Eşref’tir. O’nun Bitlis emirliği Eyyübiler’in Bitlis’e hakim olduğu tarihten sonradır. Bitlis’i Eyyübiler’in vasalı olarak yönetmiştir. HERNASILSA, bu dönemin Eyyübi sultanın adı da Melik Eşref’tir. Şerefname onları hem çağdaş, hem de adaş olarak tanıtmaktadır.

Timuriler’in ve Karakoyunlular’ın bölgedeki hakimiyeti zamanında Pasin, Evink, Malazgirt, Muş, Hınıs ve birçok başka yerleşme de Bitlis Beyliği’ne dahil edilir. Şerefname’nin yazdığına göre Bitlis Beyliği’nin hudutlarını genişleten Karakoyunlu Kara Yusuf, bir emirnamesinde “Kürdistan” tabirini kullanmıştır.

Kilis Beyleri

Şerefname, Kilis beylerinin kökeni konusunda iki rivayet aktarır. Biri Kilis beylerinin kendilerine aittir. Buna göre onların soyu Şerefname’nin deyişiyle “Abbas efendimize ulaşır”. Şerefname bu rivayeti doğru bulmaz. Şeref Han’ın “doğru” bulunduğu rivayete göre, Hakkari, İmadiye ve Kilis emirleri Şemseddin (halk dilinde “Şemu”, “Şenbu”), Bahaddin (halk dilinde “Behdin”, “Bahadinan”) ve “Menteşa” (halk dilinde “Mend”) adında üç kardeşten gelmediler. Hakkari emirleri Şemseddin’in, İmadiye emirleri

Bahaddin'in, Kilis beyleri ise Menteşe'nin soyundandırılar. Bunlardan Mend (Menteşe), Şerefname'nin anlatımına göre, çevresine topladığı bir "Kürt" aşireti ile birlikte Şam ve Mısır'a gidip Eyyübiler'in hizmetine girer. Kendisine Antakya Vilayeti civarındaki "Kusayr nahiyesi" verilir. Mend (Menteşe) ve aşireti bu nahiyede yerleşir. Hama ile Maraş arasındaki topraklara yayılmış "Yezidi Kürtler"den bir grup da Mend'in çevresinde toplanır. Böylece Mend güçlenir. Eyyübiler tarafından Şam ve Halep Beylerbeyi olarak atanır. 1264'te Eyyübi Devleti dağılıp Mısır'da "Çerkez Memlükler" egemen olunca, Memlükler, Mend'in bulunduğu yörede yönetimi "Yezidi" şeyhlerinden "Şeyh İzzeddin"e verirler. Çaldıran'dan sonra, 1516'da, bu bölgede yönetim Osmanlılar'a geçer.

Hakkari Beyleri

Şerefname'nin aktardığı bir rivayette bu beylerin Abbasi halifelerinin soyundan oldukları iddia edilir. Hangi Abbasi halifesi olduğu söylenmez. Şerefname'nin "doğru" bulunduğu diğer bir rivayette ise Şemseddin diye birinin soyundan olup "Şemu/Şenbu" (Minorsky'de "Şambo") adıyla ünlendikleri söylenir. Moğollar (Cengiziler), Hakkari beylerini yerinde bırakır. Hakkari, Timur istilası sırasında (1366-1388), Mir İzzeddin Şer (Mir Ezdin Şir) adında bir emir tarafından yönetilmektedir. Bu tarihte Van ve Vestan kaleleri de Hakkari Prenslığı'ne dahildir. Timur, Hakkari ve Van yönetimini kısa süren bir direnişten sonra kendisine teslim olan İzzeddin Şer'e geri verir. 1422'de Timur'un oğlu Mirza Şahrüh, Bitlis ve Ahlat'ı da Hakkari Emiri Şemseddin'e bırakır. Hakkari Beyliği'ni ele geçiren Akkoyunlu Uzun Hasan, bu beyliğin yönetimini "Dınbılı aşireti"ne emanet eder. Bu beyliği uzun süre Akkoyunlular adına Dınbılıler yönetir. Daha sonraları Asurlar'ın (Nasturiler'in) desteğiyle Hakkari'nin eski beyleri yönetimi geri ele geçirirler.

Çemişgezek Beyleri

Şerefname'ye göre Çemişgezek emirleri/kralları Abbasi halifelerinden "Melkiş" adlı birinin soyundan geldiklerini iddia etmişlerdir. Ama Şerefname'nin aktardığı bir diğer rivayette "Melkiş" denen kişinin Erzurum merkezli Saltuklular Beyliği (1080-1201)'nin emirlerinden "Melik Şah bin Muhammed" olduğu söylenmektedir. Saltuk adı Şerefname'de "Salik" şeklinde geçer. Şeref Han, Melik Şah adının hak dilinde ("Kürtçe'de") "Melkiş" şekline girmiş olabileceğini düşünür.

Dınbılı Beyleri

Şerefname'nin aktardığı rivayetlerden birine göre "Dınbılı beylerinin soyu", bedevi (göçebe) Şam Arapları'ndan İsa adında birine dayanır. Bir diğer rivayete göre ise, İsa adındaki bu adam gerçekte Şam/Suriye Arapları'ndan değil, "Ömeriye Ceziresi" halkından olup, buradan Azerbaycan'a göçmüş, Hoy'a bağlı Sekmenabad nahiyesi dönemin yöneticileri tarafından kendisine "Ocak" (Yurt) olarak verilmiştir. Burada

yerleşen İsa, zamanla çok sayıda aşireti çevresinde toplayıp hayli ünlenmiştir. Şeref Han'ın “doğru” bulduğu rivayet, “Dınbılı aşiretleri”nin orijinal yurdunun Bohtan (Boxtan) olduğu, bu nedenle de “Kürtler” arasında kendilerine “Dınbılı Boht” denildiği şeklindedir. Şerefname, “Dınbılı beyleri ve aşiretleri”nin başlangıçta “Yezidi mezhebi”nden olduklarını, ama sonraları yukarıda bahsi geçen İsa adındaki beylerinin ve bazı “Dınbılı aşiretleri”nin “Ehl-i Sünnet mezhebi”ne döndüklerini, yani din değiştiklerini kaydeder.

Şerefname'deki veriler rivayette Dınbılı beylerinin atası gibi tanıtılan İsa'yı kabaca Akkoyunlular'ın egemenliği dönemine veya hemen öncesine yerleştirir. Akkoyunlular Bay kalesi ile Hakkari'nin bir kısmının yönetimini İsa'nın oğluna (Dınbılı aşiretine) bırakmışlardır. Safevi şahı Tahmasp, Hoy ve Sekmanabad yönetimini de Dınbılı beylerine bırakmış, onları Van hudutlarını ve diğer kale ve geçitleri korumakla görevlendirmiştir. Şerefname'deki bilgilere göre bir aralık Dınbılı beylerinden Ahmet'i Ardahan tarafına yollayan Şah Tahmasp, sayıları 40'ı aşkın Dınbılı aşiretinin tüm beylerini katletmiştir. Şeref Han, bu katliamı Dınbılı beylerinin Osmanlılar ile Safeviler arasında “kararsız” bir tavır sergilemelerine bağlamaktadır. Ardahan'daki bu katliamı takiben Mansur bin Muhammed adındaki Dınbılı beyi İstanbul'a kaçıp Osmanlı sarayına sığınmış, kendisine Koturderesi ve Bargiri nahiyeleri verilmiştir. Katliamdan arta kalan Dınbılı aşiretleri bu tarihten sonra onun etrafında toplanmışlardır. Şerefname'nin yazıldığı tarihte (1597), Koturderesi ve Ebka nahiyeleri Mansur'un oğlu Veli tarafından, Nahçıvan'daki Üçok kalesi ise bir diğer Dınbılı beyi tarafından yönetilmektedir.

Goran Aşiretleri ve Beyleri

Şerefname, Safevi Devleti hudutları içindeki “Kürtler”in (“İran Kürtleri”) Goran olarak bilindiklerini/ünlendiklerini söyler. Başka deyişle “Kürtler”in İran bölümüne Goran der.

Kelhur (Kalhur) Aşiretleri ve Beyleri

Şerefname, Kalhur aşiretine veya aşiretlerine Goran adı verildiğini yazmaktadır. Arapça çevirmen, Şeref Han'ın burada Kalhur aşiretlerinin Goran kolundan, fakat beylerinin Kelhur kolundan olduğunu anlatmak istediğini not düşmektedir. Kelhur beyleri, Şerefname'ye göre, orijin olarak “Keyo'nun oğlu Goderz”den gelmedirler. “Keyo” ise, Keyaniler döneminin Babil/Küfe valisi olarak tanıtılmaktadır.

Bıradost Beyleri

Şerefname'ye göre Bıradost beyleri orijin olarak “Goran aşireti”nden idiler. Şeref Han'ın aktardığı bir diğer rivayete göre de bu beyler, Dinewer ve Şehrezol beylerinden “Hilal bin Bedir bin Hasanveyh”in soyundan gelmedirler. Hemedan valisi Deylemlî Şemsüddevlî ile yaptığı savaşta devleti ve ordusu dağılan ve yaşamını yitiren Hilal'in üç oğlu rivayete göre Bıradost diye bilinen Urmiye Gölü batısındaki topraklara göçmüş, zamanla güçlenip burada oluşan beyliğin başına geçmişlerdir. Bıradost halkı arasında kendi beylerinin

“Bilan” adında birinin soyundan geldiklerinin söylendiğine işaret eden Şeref Han, Bilan adını Hilal’in bozulmuş bir şekli olarak yorumlar.

Sohran Beyleri

Şerefname’nin aktardığı rivayette Sohran beylerinin Bağdat’ın Arap bedevilerinden “Kelos” adında birinin soyundan geldikleri söylenir. Kitabın Arapça çevirmeni bu adın doğrusunun “Kewlos” olduğu notunu düşer. Minorsky, bu ismi “Kalus” olarak yazar (EI, Kürtler). Sohran mintikasına yerleşen bu adamın İsa, İbrahim ve Üveys adındaki oğulları, özellikle İsa, burada fetihler yaparak güçlenir, Sohran bölgesinin emiri olur. Baban bölgesine de egemen olan bu emirliğe Safevilere karşı savaş sürecinde Musul, Kerkük ve Erbil de dahil edilmiştir. 1535’te Bağdat’ı fetheden Osmanlılar Erbil Beyliği’ni “Yezidi aşireti” beylerinden “Dasnili Hüseyin Bey”e verir, Sohran bölgesinin tümünü de Erbil Sancağı’na dahil ederler. Sonraları eski Sohran beyleri “Dasnililer”i yenilgiye uğratıp bu bölgeyi “Yezidi Dasni aşireti”nden geri alırlar.

Baban Aşiretleri ve Beyleri

Baban adının çeşitli beylikler için kullanıldığına dikkat çeken Minorsky’nin açıklamasına göre Babanlar’ın esas yerleri Küçük Zap’ın güneyinde, Şar-i Bazer merkezli bölgeydi. 18’inci yüzyıl sonunda başkentlerini Süleymaniye’ye taşıdılar. “Baban vilayeti” ve beyliğinden sözeden Şerefname, bu adın doğrusunun “Babani” olduğunu yazar. Bir yerde “Baban aşireti” diyerek bu adı bir aşiret veya aşiret grubunun adı gibi kullanır. Rozkan ve Hakkari aşiretlerinin de aslen Baban soyundan olduklarını söyleyen bir rivayetten sözeder. Baban beylerinden “Pir Budak Babani”/“Pir Budak bin Mir Ebdal” döneminde Larcan (İran’daki Lahican?), Şehrbazar, Kerkük gibi bugün İran ve Irak hudutları içine düşen çok sayıda yerin çevre aşiret veya beyliklerden ilhak edilip Baban Beyliği’ne dahil edildiğini kaydeder. Buna, bir rivayete göre Şehrezol’da oturan Mekri aşiretinin beylerinin de “Baban soyundan” olduklarını ekler. Şerefname’ye göre Baban beylerinin veya evinin soyu Pir Budak Babai’ye kadar gelmiş, bu tarihten sonra soyları kesilmiştir. Bazı kaynaklarda “Kurmanclar” ve “Baba Kürdiler” (“Kurt Baba”) tarzında bir ayrımla karşılaşırız. Bu kaynaklarda Asıl Kürtler’e “Baba Kürdiler” olarak referans verildiği anlaşılmaktadır. “Baba Kürdi” olarak referans verilenlerin Şerefname’nin Baban/Babani dediği grup veya topluluk olduğunu sanıyorum.

Mekri Beyleri

Şerefname, bu beylerin orijini konusunda iki rivayet aktarır. Rivayetlerden birine göre, Mekri beyleri Şehrezol’da oturan “Mekri aşireti”nin kendisine mensupturlar. Diğerine göre ise “Baban soyundan”dırlar. Mekri beyleri özellikle Akkoyunlular döneminin sonlarında güçlenmişlerdir. Şerefname’deki bilgilere göre bu dönemde Mekri beylerinden Seyfeddin’in etrafında toplanan tüm aşiretler “Mekri” adıyla tanınmışlardır.

Şerefname'deki rivayetler bunlardır. Asıl Kürtler'in orijinini ve Arap-İslam istilasından sonraki siyasal tarihlerini çalışırken bu rivayetlerin analizi zorunludur. Ama tam burada "The Tribes of Western İnan" başlıklı makalesinde Minorsky'nin yaptığı birkaç uyarıyı hatırlatmak yerinde olur.

1-Bir halkın orijinini araştırırken dikkatimizi aşiret reisleri zümresinden veya yönetici aristokrat tabakadan çok "aşağı sınıflara" yöneltmeliyiz. Çünkü aristokrat zümre komşu halklarla daha kolay karşılıklı evlilikler yapar, etnik bakımdan daha rahat karışır.

2-Göçebe aşiretler bir düşmana karşı kendilerine koruma sunan yabancıları kural olarak kendi aralarına almış ve onları kendi yöneticileri haline getirmişlerdir. Bu olgu, göçebelerde yaygın, genel bir pratik olagelmıştır. Bu nedendir ki bir halkın aşiret reisleri veya emirler/beyler zümresi kısmen veya tamamen mensubu görüldüğü halktan farklı bir ırka/orijine ait olabilir. Başka deyişle aşiretler arasında olduğu gibi, sosyal sınıflar arasında da ciddi etnik farklılıklar bulunabilir. Şerefname'den ayıklayıp yukarıya çıkardığımız verileri değerlendirirken Minorsky'nin bu uyarılarını akılda tutmak son derece önemlidir.

Çünkü, "ilk Kürt tarihçisi" ve "Kürt tarihinin babası" olarak kabul gören Şeref Han, bir "Kürt" beyi ve aşiret revidir. O'nun anlattığı tarih sade halkın değil, aşiret reisleri zümresinin, beylerin ve şeyhlerin tarihidir. O'nun özellikle ilgilendiği, sade aşiretlerin değil, reis-şeyh-emir ailelerinin orijini dir.

Şeref Han'ın "Kürt" ve "Kürdistan" tanımının ekseninde de bu aynı bakış açısı vardır. Goran, Lur ve Kelhurlar'ı "Kürt" olarak tanımlarken hareket noktası bu halkların kütlesi değil, onları yönetenlerin kimliğidir. Şeref Han için yönetenlerin "Kürt" olması veya öyle bilinmiş olmaları, yönetilen kütlelerin "Kürt" olarak tarif edilmesi için yeterli sebeptir.

Şerefname analizinde tüm bu faktörleri hesaba katan bir yaklaşım zorunludur. Oysa yaklaşık beş asır sonra bugün "Kürt" aydınlarında tanık olduğumuz eğilim Şerefname'nin görüşlerinin adeta dokunulmaz sayılmasıdır. Şerefname sonrasında, özellikle 19'uncu yüzyıldan bu yana, dil, tarih, arkeoloji, etnoloji ve sosyoloji gibi bilimlerde alınan mesafeye, Goranlar, Lurlar, Kelhurlar ve bunlarla ilişkili halklar hakkında yapılan yığınla incelemeye rağmen hâlâ Şerefname'nin bakış açısında diretilmesi, O'nun "Kürt" ve "Kürdistan" tanımının olduğu gibi korunması üzücüdür.

Bizce bu yaklaşımın Kürt davasının kendisine bile yararı değil, zararı dokunmakta, onu en önemli potansiyel müttefiklerinden koparıp yalnızlığa itmektedir. Kürdistan siyasetinde gerçekten demokratik bir açılım, Kürt tarihçiliğinde Şeref Han ve Mehmet Nuri Dersimi aşılmadan, çağın bilgi dağarcığı yakalanmadan olanaksızdır.

ŞEREFNAME'DE “KÜRT“ OLARAK TANIMLANAN BEYLİKLER VE YÖNETİCİLERİ

Aşağıdaki verilerde en son tarih, Şerefname'nin kaleme alındığı 1597'dir. Sadece bu tarihe kadarki durum resmedilmektedir.

İmadiye ve Zaho Beyleri

Bu beyliğin başlangıcı rivayetler dikkate alınırsa 1197 yılına, bilinebilen ilk yöneticileri veri alınırsa 1398 yılı dolaylarına dayanır. Şerefname'nin kaleme alındığı 1597'de hâlâ sürmektedir. “Bahaddin” diye birinin soyundan oldukları için yöneticilerinin “Behdin” diye bilindikleri söylenmektedir. Bunlardan Şerefname'de adları verilenler şunlardır: Emir Zeyneddin (Timur dönemi), Seyfeddin, Hasan (Akkoyunlular ve Safeviler dönemi), Hüseyin (Yavuz Selim zamanı. Ölm. 1540'lar), Kubad (1566-?), Bayram (Safeviler/Kızılbaşlar tarafından Alamut Kalesi'ne hapsedildi), Seydi Han (1585-1596/7).

Hakkari Beyleri

Şerefname'de başlangıcı hakkında herhangi bir bilgi verilmeyen bu beyliğin Moğollar peryodunda mevcut olduğu kaydedilir. Moğollar, Hakkari beylerini yerinde bırakır. Şemseddin diye birinin soyundan oldukları için “Şemu” diye bilindikleri söylenen bu beylerden adları verilenler şunlardır: Ezdin Şir/Mir İzzeddin Şer (kısa bir direnişten sonra Timur'a bağlılık bildirir ve yerinde kalır), Emir Şemseddin (Timur'un oğlu Mirza Şahruh dönemi), Hakkari Beyliği'nin Dınbililer'in yönetimi altına girmesi (Akkoyunlular dönemi), Zahid (“Şah İsmail Safevi”ye bağlılık bildirdi), Melek, Zeynel, Seyyid Muhammed.

Botan/Cezire Beyleri (1230?-1597)

Bohtiler diye bilinen bu beylerin Cezire, Gurgil ve Fıncık kolları vardı. Cezire kolunun yöneticileri Şerefname'de şöyle verilmektedir: Süleyman bin Velid (Rivayette Halid bin Velid'in oğlu ve beyliği başlatan kişi olarak tanıtılır), Abdulaziz, Seyfeddin, Mecdeddin, İsa, Bedreddin, Ebdal, İzzeddin (Timur'un 1394 seferi sırasında), Abdal, İbrahim, Şeref, Bedir, Kek Muhammed, Çelebi (Akkoyunlular'a bağlı), Emir Şeref (“Şah İsmail Safevi'nin Kızılbaşlar'dan bir ordu” ile Azerbaycan, Ermenistan, Diyarbakir ve Kürdistan'ı aldığı dönem), Şah Ali (Şah İsmail'e bağlılık bildirmek için Hoy ve Tebriz'e giden 12 “Kürt” beyinden biri), Bedir (Osmanlılar'a bağlı), Nasır, Muhammed, Muhammed, Nasır (ölm. 1583), Aziz, Muhammed (1590/1591-1597).

Şerefname bu beyliğin Fınık kolunun (Fınık Beyliği) bir asır kadar Akkoyunlular'ın işgali altında kaldığını yazar.

Hasankeyf Beyleri (Melikanlar)

Şerefname'ye göre Siirt, Beşiri, Tor ve Erzen'i içeren Hıskeyf'i yöneten bu beylerin ilki Eyyübiler'dendir (1264 sonrası). Sonraki yöneticilerinin adları ise şöyle verilmektedir: Melik Süleyman (Moğol hakimiyetinin sonlarında, 1337'ye kadar yönetti), Muhammed, El-Adil (ölm. 1380), Eşref (1394'te Timur'a bağlandı), El-Kamil/Melik Halil (1422'de Timur'un oğlu Mirza Şahruh'a bağlılık bildirdi), Halef (Akkoyunlu Uzun Hasan'ın Hasankeyf'e ve Kürdistan'a egemen olduğu dönem. Uzun Hasan, bu beyliğin yönetimini kendi yandaşlarına verdi), Halil (Şah İsmail'e bağlandı, ama tutuklandı. Bu dönemde Hasankeyf yönetimi doğrudan "Kızılbaşlar"a geçti. Ama Çaldıran'dan sonra Melik Halil Hasankeyf'i savaş yoluyla geri ele geçirdi), Hüseyin, Süleyman.

Zırkan Beyleri (Zırkiler, Ezrakiler)

Bu beylik Derzini, Gırdıkan, Atak ve Tercil'i kapsıyordu (Mardin ve çevresi). Bu dört kaleyi Zırkanlılar yönetti. Zırkan beyleri Şerefnameye göre İmam Ali soyundan geliyorlardı.

Bu beyliğin başlangıcı Şerefname'de Artuklular zamanına yerleştirilir. Şerefname'ye göre bu bölgenin yönetimini Zırkan beylerinin atası Seyit Hasan Ezraki'ye veren "Emir Artuk bin Ekseb" olmuştur. Akkoyunlular zamanında Bitlis beyliği de bir dönem için Zırkanlıların yönetimine verilmiş görünüyor.

Derzini Kolu Beyleri: Emir Hamza (Derzini beylerinin ilki. Şah İsmail Safevi'ye bağlıydı), Muhammed (taraf değişip Sultan Selim'e bağlandı), Ali, Şah Kuli (1535-1544), Yakup (1544-1569), Duman (1569-1571. Kızılbaşlarla çarpışmalarda öldü), Muhammed (1579-?).

Atak Kolu Beyleri: Zırkanlı Ahmet bin Mir Muhammed (İlk Atak beyi. O'nun zamanında Şah İsmail "Diyarbakir ve Kürdistan"da hakimiyet kurdu ve Atak'ın yönetimini Zırkanlı Ahmet'ten alıp Kızılbaş Kaçar aşiretine verdi. Ama Çaldıran Savaşı'ndan sonra Şah İsmail'in Diyarbakir ve Kürdistan valisi Han Muhammed Ustaclu yenilip öldürülünce, "Kürt" beyleri Atak Kalesi de dahil Kızılbaşların yönetimine verilmiş tüm toprakları savaş yoluyla geri aldılar. Bunun üzerine Atak Kalesi Sultan Selim'in onayıyla geri Zırkanlı Ahmet'e bırakıldı).

Gırdıkan Kolu Beyleri: Hizan'a bağlı bir köy olan Gırdıkan yöneticileri şöyle sayılırlar: Nasır, Muhammed, Nasır II, Halil, Muhammed (1597). **Tercil Kolu Beyleri:** Tercil'e yerleşen Şeyh Hasan Ezraki'nin soyundan gelenlerce yönetildi.

Pazuki Beyleri

Bu beyler bir rivayete göre Sıwedi/Sıvidi aşiretine mensupturlar. Bir diğerine göre de İran'daki Goranlar'ın bir koludurlar. Pazuki aşireti Kiği'da yoğun ve güçlüydü. Akkoyunlular ve Safeviler döneminde Kiği, Genç, Çepakçur (Bingöl), Hınıs, Malazgirt, Adilcevaz, Erciş ve Eleşkirt gibi beylikleri onlar yönetti. Pazuki aşiretinin Halidbeylu ve Şekerbeylu diye bilinen iki kolu vardı. Şah İsmail'in bir aralık "Kürdistan Beylerbeyi" olarak tayin ettiği söylenen "Çolak Halid" Pazuki aşiretindedir. Kardeşleriyle birlikte Şah İsmail adına yukarıda adını verdiğimiz yerleri yöneten Çolak Halid hayli güçlendi ve bağımsızlık ilan edip Osmanlılara yanaştıysa da, Çaldıran Savaşı'ndan sonra Yavuz Selim tarafından öldürtüldü.

Sason ve Hazro/Hazzo Beyleri (Azzaniler, İzzüddinler)

Arap-İslam istilası sırasında (649), Muş ve Sason kralının "Senasır adında bir kafir" olduğunu söyleyen Şeref Han, Muş adının da Senasır'ın oğlunun adından geldiğini yazar. Şerefname'de adları verilen Sason beyleri çok daha geç dönemde yöneten şu isimlerdir: Mir Ebu Bekir (en ünlüsü), Hıdır, Ali (Hıdır'ın kardeşi. Ali, Şah İsmail'e gidip kendisiyle dostluk kuranlardan biridir. Şah İsmail'in Tebriz'deki sarayında iken ölmüştür. Şah'a giden "Kürt beyleri" tutuklanırken, ona özel ve sıcak bir ilgi gösterilmiştir), Hıdır ve Muhammed (Birini Sason aşiretleri, diğerini Şah İsmail atadı. Ama ikisi arasında iç-savaş patlak verdi. Daha sonraları Sason yönetimi 1516'daki Mısır seferi sırasında Yavuz'a sığınan Muhammed'e verildi), Muhammed (1516/7-1532/3), Süleyman, Bahaddin, Saruhan, Muhammed, Süleyman (1521-?), Bahaddin (Bunun döneminde Sason Eyaleti ve beyliğine Hazzo dendi), Saruhan (1579'da Gürcistana bağlı Çıldır'da Osmanlılar safında Kızılbaşlar'la çarpışırken öldü), Muhammed (1579-1596), Ahmet (1596-1597).

Şirvan Beyleri (1264-?)

Van Gölü çevresindeki Adilcevaz, Erciş, Bargiri (bir aralık Muş'a bağlıydı), Avıl, Eruh, Kifre ve Sebistan kaleleri bu beyliğe dahildi. Şerefname'deki bir rivayete göre Şirvan beyliği Eyyübiler döneminde, 1264'ten sonraki bir tarihte kurulmuştur. Şerefname'de adları verilen Şirvan beyleri şunlardır: Emir Hasan bin İbrahim (Emir Hasan'ın Muhammed Gevr, Mir Şah Muhammed, Mirza, Emir Şemseddin ve Emir Mecededdin adlarında 5 çocuğundan sözedilir. Bunlardan Muhammed Gevr, Sebistan emiridir. Babası ölünce Şirvan vilayeti beş kardeş arasında bölüşülmüş, bu sırada Kifre hükümdarlığı Muhammed Gevr'e düşmüştür), Muhammed Gevr, Ebdal (Muhammed Gevr'in oğlu), Şah Muhammed (Ebdal'ın oğlu. Bunun zamanında Şah İsmail Kürdistan'a egemen oldu. Bunun üzerine "Kürt beyleri" Şah İsmail'e gidip bağlılık bildirdiler. Ama Sason Emiri Ali Bey ile bu Kifre/Şirvan emiri Mir Şah Muhammed hariç geri kalanların

hepsi tutuklandılar. Sadece bu ikili iyi karşılandı. Mir Şah Muhammed, Şah İsmail'e bağlılık bildirmeye Kızılbaş kıyafeti giyerek gitmiştir), Muhammed (Şah Muhammed'in oğlu. "Sultan Süleyman zamanında Kızılbaşlar'ın sınırları içinde bulunan Bargiri Kalesi'nin yönetim ve muhafızlığını" üstlenmiştir. Şah İsmail'le iyi ilişkileri vardı. Otuz yıl yönetmiştir), Ebdal (Muhammed'in kardeşi. Şah İsmail yandaşı), Mahmut (Ebdal'in oğlu olmalı?), Hasan Kurneli (Mir Muhammed Gewr'in soyundandır. Sultan Selim divanınca atanmıştır), Zeynel (1567-1597. Mahmut'un kardeşi), Ebdal (1597-?. Zeynel'in oğlu).

Not:

- 1) Kurne beyleri, Şirvan emiri "Emir Muhammed Gewr"ın çocukları ve torunlarıdır.
- 2) Van Gölü çevresinde eskiden Şirvan beyliğine dahil olduğu söylenen yukarıda adı geçen yerlerin hemen hepsi, Akkoyunlular ve Safeviler döneminde, Hınıs, Malazgirt, Kığı, Çepakçur ve Genç ile birlikte Pazuki beylerinin yönetimine verilmiştir.
- 3) Şirvan emiri "Muhammed Gewr"ın adı ile Derviş Gewr adı arasındaki benzerlik dikkate değerdir.

Erdelan ve Şehr-i Zor Beyleri

Şeref Han, Moğollar peryodunda doğduğunu söylediği bu prensliğin yöneticilerini babadan oğula doğru şöyle saymaktadır: Baba Erdelan, Kelul, Hıdır, İlyas, Hıdır, Hasan, Bablo, Munzur (Bkz. a.g.y., s. 99-100). İzadi, "Kürtler" adlı kitabında bu emirliği 1168-1867 tarihleri arasına yerleştirir.

Kelhür Beyleri

Bunların Pılınan, Derteng ve Mahideşt olmak üzere üç kolu vardı.

Pilingan Beyleri: Gaybullah (ilkın Şah İsmail'e boyun eğdi), Muhammed (Şah Tahmasp'a bağı), İskender (Şah Tahmasp ve Şah İsmail II'ye bağı), (kesinti).

Derteng Beyleri: Sohrab, Ömer, Kubad.

Mahideşt Beyleri: Şehbaz ve Mansur kardeşlerin ortak yönetimi, Mansur (tek başına. 1594-1597).

Bane Beyleri

Erdelan, Baban ve Mekri arasındaki bu beyliğin yöneticileri şunlardı: Mirza bin Mir Muhammed, Budak, Süleyman (Şah Tahmasp zamanı), Bedir.

Gelbaği Beyleri

Abbas Aka (Ustaclu aşiretinden. Gelbaği lakabıyla ünlendi. Bilawer vilayetine yerleşti ve kendisine Şah Tahmasp tarafından buranın yönetimi verildi. Tahmasp'ın Özbekistan seferine katıldı), Ali Aka (Ali Gelbaği), Haydar, Muhammed Kuli Esed ve Şah Veys, Hüseyin.

Bıradost Beyliği

İki kısım idiler.

Somay Beyleri : Qazi Kıran (önce Safevi, sonra Osmanlı yanlısı), Şah Muhammed, Budak, Hasan, Ali, Evliya (1578-1597?).

Terkever ve Davud Kalesi Beyleri : Nasır bin Şêr bin Şeyh Hasan (birkaç defa Şah Tahmasp'a sığındı), Şêr Bey, Zeyneddin (Tebriz seferi sırasında Kızılbaşlar'la savaşta öldü), Nasır (ikinci kez), Yusuf, Şah Muhammed, Hüseyin (Şerefname'nin kaleme alındığı 1597'de hâlâ o yönetiyordu).

Mekri Beyleri

Seyfeddin (Akkoyunlu egemenliğinin sonlarında etrafına topladığı tüm aşiretler "Mekri" adıyla bilindiler), Sarım (Şah İsmail'in Mekri üzerine yolladığı Kızılbaş/Safevi ordularıyla defalarca savaştı. 1507'ye kadar bu durum devam etti. Sonraları diğer Kürt aşiretleri ve beyleriyle beraber Yavuz Selim'e bağlandı), Haydar (1542'ye kadar Şah Tahmasp'a bağlıydı. Bu tarihten sora beyliği Osmanlılar tarafından elinden alındı), Emire Bey (Osmanlılar'a bağlı), Emire II (ilkın Şah Tahmasp'a, o öldükten sonra da Kazvin'e gidip Şah İsmail II'ye bağlandı. Sonunda Osmanlılar'ın tarafına geçerek Tebriz'a bağlı Merağa valisi Bektaş Kuli Ustaclu ile savaştı).

Dınbılı Beyleri (Sekmanabad Beyliği)

Dınbılı aşiretinin irsi vilayeti konumundaki Sekmanabad'da sırasıyla şu yöneticileri görüyoruz: İsa, Şeyh Ahmet (İsa'nın oğlu. Akkoyunlular döneminde çok ünlendi. O'nun yönetimindeki Dınbılı Beyliği'ne bu dönemde Hakkari'nin bir bölümü de dahil edildi), Behlül, Hacı (O'na Şah Tahmasp tarafından Hoy ve Sekmanabad'ın yönetimi, ek olarak Van sınırları ile diğer kale ve geçitleri koruma görevi verildi), Ahmet (O'nun döneminde Şah Tahmasp gizli bir planla bir Dınbılı katliamı yaptı), Mansur (Tahmasp'tan kaçıp Osmanlı sultanına sığındı ve kendisine Koturderesi ile Bargiri verildi), Veli (Mansur'un oğlu. ?-1597).

Diğer Dınbılı Beyleri: Hacı (Dınbılıler'e yönelik bir kırım yapmış olan Şah Tahmasp, daha sonra onlar için bir af çıkardı. Bu dönemde Ebka'yı Şah Tahmasp'a bağlı olarak Hacı adındaki bey yönetti), Sultan Ali (Hacı'nın oğlu. Nahçıvan'da oturdu), Nazar (Sultan Ali'nin kardeşi), Kılıç Bey (Nazar'ın kardeşi).

Goran Beyleri : Safevi/Kızılbaş Devleti sınırları içindeki “İran Kürtleri”nin “Goran” adıyla bilindiklerini/ünlendiklerini söyleyen Şeref Han, bu nedenle “İran Kürtleri” derken Goranlar'ı, “İran Kürtleri'nin beyleri” derken de Goran beylerini kasteder. Goran beylerinin dört dalı hakkında aşağıdaki bilgileri aktarır.

Siyah Mansur Beyleri : Şerefname'de Safeviler döneminde kurulduğu söylenen bu beyliğin yöneticileri şunlardır: Halil (Siyah Mansur aşiretindedir. Şah Tahmasp tarafından “Han” ünvanıyla bütün “İran Kürtleri”nin, yani Goranlar'ın “Beylerbeyi” olarak atandı. Daha sonra ona ve aşiretine Horasan'daki Safevi/Kızılbaş sınırlarını koruma görevi verildi. Ölene kadar Horasan sınırlarında yönetti), Devletyar (Halil'in oğlu. Safeviler tarafından Osmanlılar'a karşı Azerbaycan sınırlarını savunmakla görevlendirildi ve kendisine bu bölgede topraklar verildi).

Çegni Beyleri (Çegni Aşireti Beyleri): Bir aralık Horasan'a ve Afganistan'daki Gur ülkesi Gürcistan'a sığındılar. Sonraları kendilerine bu bölgede görevler verildi.

Zengine Beyleri : Bu aşiret “Şah İsmail-i Safevi” döneminde ünlendi, imtiyaz ve nüfuz kazandı. Bu aşiretin bir kısmı adına “Korcıyan” denen Şahlık Muhafız Birliği'ne girerken, bir bölümü de Irak ve Horasan'daki Safevi beylerinin hizmetine girdiler.

Pazuki Beyleri : Bir rivayetin Sıwedi aşiretinden, bir diğerinin Goranlar'dan (“İran Kürtleri”nden) saydığı bu aşiret, “Türkmen ve Kızılbaş” sultanları (=Akkoyunlu ve Safevi sultanları) zamanında Kiği, Erciş, Adilcevaz ve Eleşkirt'i yönetti. Halidbeylu ve Şekerbeylu adlarında iki kolu vardı. Pazuki beyleri/yöneticileri şunlardır: Hüseyin Ali, Şehsuvar (Hüseyin Ali'nin oğlu. Akkoyunlular'ın çöküş dönemi), Çolak Halid (Şehsuvar'ın oğlu. Şah İsmail Safevi'nin hizmetine girdi. Bileğini savaşta kaybettiği için Çolak Halid diye ünlendi. Çolak Halid ve O'nun Rüstem, Kubad ve Muhammed adlarındaki kardeşlerine Şah İsmail Safevi tarafından Hıms ve Malazgirt bölgeleri verildi. Çok güçlenen Çolak Halid, bağımsızlık ilan edip kendi adına hutbe okuttu, para bastırdı. Bu aralıkta Osmanlılar'a yanaştı. Ama bağlandığı Yavuz Selim Çaldıran Savaşı'ndan döndükten sonra Çolak Halid'i öldürttü. Çolak Halid'in Üveys ve Veled adlarında iki

oğlu anılır), Üveys (Çolak Halid'in oğlu. Şah Tahmasp'a bağlandı ve kendisine Adilceviz Beyliği verildi. Daha sonra Tebriz valisi ile çatışıp "Kıği şehri"ne sığındı ve burada yerleşti. Kıği'da iken "Sultan Süleyman" tarafından öldürtüldü), Kılıç (Şah Tahmasp'a bağlı. Kendisine Arran Gencesi'ne bağlı bir bölgede bulunan Pazuki aşiretinin beyliği verildi), Zülfikar (Şah'a bağlı), Üveys II, Yedigâr (Şah tarafından kendisine Eleşkirt yönetimi de verildi), Niyaz (Pazuki ve Eleşkirt beyi. Bunun döneminden sonra beylik bölündü).

Not: Çaldıran sonrasında "Kürdistan"ın ikiye bölündüğü şeklindeki yaygın tezin fiili planda tam olarak neye tekabül ettiği üzerinde tekrar düşünmek gerekir. Bunun nedeni "İran Kürtleri" denenlerin Çaldıran savaşı sırasında ve sonrasında Goranlar'a tekabül etmesi ve Goranlar'ın Asıl Kürtler'den farklı ve ayrı olduklarının artık bilince çıkarılmış olmasıdır. İran sınırları içine düşenler özellikle Goranlar'dı. Çaldıran'la birlikte Goranlar'ın değişik adlar altında bilinen bir bölümü ise Osmanlı sınırları içinde kalmıştır. Kısacası burada bir Goran bölünmesi de sözkonusudur (SC).

Sohran Beyleri (Rewanduz Kalesi)

Şerefhan'ın açıklamasına göre Soranice'de Sohr, kırmızı demektir. Sohran, bu sözcüğün çoğul formudur. Sohran beylerinin adları Şerefname'de şöyle verilir: İsa, Şah Ali, İsa, Pir Budak (Sohran beyleri ailesinden olan Pir Budak ile Baban emiri olarak da karşılaşıyoruz. Kızılbaşlar'la savaştı), Seyfeddin, Hüseyin (Seyfeddin'in kardeşi), Mir Seydi (Kızılbaşlar/Safeviler ile savaşıp Musul, Kerkük ve Erbil'i onlardan aldı), Seyfeddin (bunun zamanında 1535 Bağdat fethi seferinden dönen Sultan Süleyman Sohran Beyliği'ni Erbil Sancağı'na katarak yönetimini Yezidi beylerinden "Dasnili Hüseyin Bey"e verdiyse de, sonraları Seyfeddin Erbil ve Sohran'ı "Yezidi" Dasni aşiretinden savaş yoluyla geri aldı. Sultan Süleyman tarafından öldürtüldü), Kuli Bey, Budak, Süleyman (Zerza Vilayeti'nde yaşayan Zerza aşiretiyle savaştı. 1580'ler), Ali (?-1597).

Baban Beyleri

Bu ailenin yönetimi, Şerefname'ye göre, Pir Budak'a kadar gelmiş, ondan sonra soyları kesildiği için bu beylikte yönetim Pir Budak'ın aşağıda adları verilen adamlarına ve hizmetçilerine geçmiştir: Pir Budak bin Mir Ebdal (Zerza aşiretinden Eşnu-Urmiye arasındaki Lahican'ı, Kızılbaşlar'dan Selduz vilayetini, Bağdat'tan Kerkük'ü aldı, Sohran ve Erdelan beyliklerinden de topraklar ilhak etti. Sohran beyi tarafından öldürüldü), Budak bin Rüstem (bu yönetici ölünce Baban ailesinin yönetimi O'nun adamlarına geçti), Pir Nazar bin Bayram, Süleyman, Hacı Şeyh (Şah Tahmasp'la savaştı), Budak, Hüseyin, Budak (Şah Tahmasp'a sığındı).

Mahmudi Beyleri

Şeyh Mahmut (Beyliğe adının verildiği rivayet edilen ilk yönetici. Karakoyunlu Kara Yusuf kendisine Aşut ve Hoşab nahiyelerini beylik olarak vermiştir), Hüseyin (Akkoyunlular'a bağlı), Hamit (babası gibi bir süre Kızılbaşlar/Safeviler tarafında yer aldı), İvaz (Şah Tahmasp adına Elbak ve Hoşab'ı yönetti), Hüseyin Kuli (Osmanlılar'a bağlı), Bayındır (Osmanlı padişahı III. Murat'a tabiydi. 1597'de hâlâ o yönetiyordu).

Kilis Beyleri

Şerefname'de "Mentaşa" adında birinin soyundan geldikleri ve bu nedenle "Mend" diye bilindikleri söylenen Kilis beylerinden adları verilenler şunlardır: Mend/Menteşe (Eyyübiler, Memlükler ve Osmanlılar çağında Kilis de dahil Halep, Şam ve Hama'dan Maraş'a kadarki hayli geniş bir alanda yaşadıkları kaydedilen "Yezidiler" in desteğine sahipti. Bu gücü nedeniyle Eyyübiler döneminde Şam ve Halep beylerbeyi olarak tanındı), Arab Bey (Mend'in oğlu), Emir Cemal (Arab Bey'in oğlu), Ahmet (Emir Cemal'in oğlu. O'nun döneminde, 1264'te, Eyyübi Devleti çöktü. Eyyübi yönetimi altındaki topraklar Memlükler'in kontrolüne girdi. Ama o, Memlükler'e boyun eğmedi), Habib (Ahmet'in oğlu), Kasım Bey (Habib'in kardeşi), Şeyh İzzeddin (Bir "Yezidi" şeyhi. Eyyübiler'in yerini alan Memlükler tarafından Yavuz'un Suriye ve Mısır seferine yakın bir tarihte kendisine Kilis beyliğinin yönetimi verildi. "Yezidiler" den oluşan ordusuyla ve Memlük Sultanı Gavri'nin Halep'ten gönderdiği birliklerin desteğiyle Yavuz Selim'in hizmetine giren Kasım'ı yenilgiye uğrattı. Ama Çaldıran'dan yaklaşık iki yıl sonra Halep civarındaki Mercidabık ovasında yapılan savaş Memlük Devleti'nin çöküşüyle sonuçlandı. Bu savaş sırasında Kasım Bey ve 18 yaşındaki oğlu Canpolad Bey, Yavuz Selim'le birlikte idiler. Şeyh İzzeddin ise Halep Beylerbeyi Karaca Bey'in hizmetine girdi. Bu sıradadır ki Karaca Bey'in önerisiyle kendisine Kilis Beyliği'nin yönetimi verilir. Geride soy bırakmadan öldüğü söylenen Şeyh İzzeddin'in Antakya tarafındaki beyliği Osmanlılar'ın eline geçti. Osmanlılar, bu beyliğe ilkin Hasankeyf beylerinin soyundan gelen Melik Muhammed'i, daha sonraları ise babası öldürülmüş bulunan Canpolad Bey'i atadılar. **Böylece Kilis ve çevresinde Canpolad-zadeler dönemi başladı.** Şerefname'deki bilgilere göre Canpolad Bey'den sonra Kilis Eyaleti ve bağlı yerleri bu eve mensup şu isimler yönetmiştir: Cafer (Canpolad'ın oğlu. Sultan Murat zamanında, 1565 yılı dolayında ve sonrasında yönetir), Habib (Cafer'in oğlu. Sokullu Mehmet Paşa zamanında yönetti), Hüseyin Bey (Habib'in kardeşi), Habib (ikinci kez), Hüseyin (ikinci kez. 1593 dolaylarıdır). (Bkz. Şerefname, Kilis Hükümdarları bölümü, s. 248-258).

Not: Osmanlı döneminin Kilis emirleri olan Canpolad-zadeler, EI'n "Djanbulat" maddesine göre, dinde "Dürzü", etnik orijinde "Kürt" olan bir emirler ailesi olup Lübnan'da yerleşiktirler. Bu aynı maddede Lübnan geleneğinde Canpolad-zadelerin Eyyübiler'le ilişkilendirildiği söylenmektedir. Bu evden Memlü(h) Canbulat el-Nasırı ilkin Halep, sonraları Şam valiliği yapmıştır (1497-1499). Yine

bu eve mensup birisi olan El-Malik el-Eşref Ebu'l-Nasr (ölm. 1572), Mısır Sultanı olmuştur. “İbn Arabi” soyadı taşıyan Canbulat bin Kasım el-Kurdi ise (ölm. 1572), Kilis sancağında “eşkiya” diye bastırılmıştır (Bkz. EI, Djanbulat Maddesi).

Hizan Beyleri: Şerefname’deki verilere göre başlangıcı Selçuklular periyoduna dayanan bu beyliğin üç kolunun yöneticileri şunlardı:

Hizan Kolu: Süleyman, ? (Süleyman’ın oğlu. Adı verilmiyor. Karakoyunlu Kara Yusuf’a karşı Timur’un oğlu Mirza Şahruh’a bağlanmıştır), Melek, Davud, Ahmet (Diğer “Kürdistan” beyleriyle birlikte Kanuni Süleyman’ın Bağdat’ın fethi seferine katıldı), Muhammed, Halil, Davud, Zeynel, Halil (ikinci kez), Mahmut, Hasan.

Müks Kolu: Emir Ebdal, Ahmet (“Sultan Süleyman” zamanı), Ebdal (?-1597).

İsbayerd Kolu: Muhammed (“Kürt beyleri”nin Osmanlı Devleti’ne boyun eğdiği sırada yönetti), İbrahim (Sultan Selim I zamanında yönetti. “Kızılbaşlar”ın Van vilayeti ve kalesini ele geçirdikleri sırada çıkan çarpışmalarda öldürüldü), Muhammed, Eyyub (1577-1597).

Sıwedi Beyleri (Genç ve Çepakçur Beyleri)

Şerefname’nin Arapça çevirmeninin yaptığı düzeltmeye göre, bu beylik Haçlı istilası sırasında Surek (Siverek)’ten göçüp gelen Sıwedi aşireti ile Bermek-oğulları tarafından Genç ve Çepakçur’da kurulmuştur. Bermek-oğullarından oldukları söylenen emirleri Şerefname’de şöyle kaydedilmektedir.

Genç Kolu: Şeyh (Bermekiler’den), Mir Şahab, Celal, Muhammed, Fahreddin, Hasan, Fahreddin II (Akkoyunlular dönemi), Ebdal (O’nun döneminde Safeviler/Kızılbaşlar Hançuk’u ele geçirdiler ve Çaldıran Savaşı’na dek ellerinde tuttular), Sübhan.

Çepakçur/Bingöl Kolu: Muhammed (Bermek-oğulları’na mensup olup Akkoyunlu Uzun Hasan tarafından “Hançuk ve Çepakçur beyliği”ne getirilmiştir), Fahreddin II (Bu emir ile O’nu izleyen Subhan arasındaki bir tarihte Genç, Çepakçur ve çevresinde Safevi/Kızılbaş yönetimi kurulur. Bazı yöreler Safevi yanlısı Pazuki aşiretinin yönetimi altına girer), Subhan (Çaldıran sonrasında yönetti. O’nun zamanında Genç, Çepakçur ve çevresinde Safevi/Kızılbaş yönetimi yıkıldı), Maksut, bir Osmanlı memuru, Ali Han Bey.

Sılêmani Beyleri (Mervan-Oğulları)

Mervan, Bahaddin, Celaleddin, İzzeddin, İbrahim, Diyadin, (?). Çaldıran sonrasında Safeviler’den savaş yoluyla alınan **Kulp ve Batman Kolu Yöneticileri:** Şah Veled, bir

Osmanlı memuru (Osmanlılar'ın Diyarbekir ve Kürdistan'ı istila ettikleri dönem), Ali, Hüseyin (1573-1585), Zeynel, Kılıç, Ahmet (ölm. 1595), bir Osmanlı memuru, Zeynel (Ahmet'in kardeşi. ?-1597). **Silvan/Meyyafarkin Kolu** : Behlül, Emir Han, Ömer, (?).

Çemişgezek Emirleri (Melkişiler)

Şeref Han, Çemişgezek Krallığı'nın 32 kale ve 16 nahiyeyi içerdiğini, bu geniş toprakların Moğol Cengiz Han, Timur ve Karakoyunlu Kara Yusuf gibi büyük fetihçiler zamanında bile korunduğuna işaret eder. Çemişgezek beylerinin atası olarak gösterilen Melik Şah'ın şeceresini babadan oğula şu şekilde verir: Kasım, Ali, Emir Salık (Emir Salık Bin Ali Bin Kasım), Melik Muhammed, Cakdaş (Emir Salık'ın torunu) ve Melik Şah (Melik Şah Bin Muhammed, ölm. 1202).

Şerefname'nin anlatımından çıkan sonuç Çemişgezek Emirliği'nin Moğol istilası döneminde mevcut olduğudur.

Şerefname'de adları verilen Çemişgezek beyleri şunlardır: Şeyh Bin Emir Yalman (Belan), Şeyh Hasan I, Sohrab Bey, Hacı Rüstem Bey (ölm. 1514), (Kesinti: Nur Ali Halife'nin yönetim dönemi, ölm. 1512/1514?), Şeyh Hasan II (Pir Hüseyin/Pir Hasan, 1514-1543/1544).

Şeyh Hasan II'nin ölümünü takiben oğulları arasında patlak veren anlaşmazlık üzerine Çemişgezek Beyliği ilkin Mıçingerd (Pasinler-Sarıkamış arasındaki bölge, SC) ve Pertek olmak üzere iki küçük beyliğe bölündü. Sonra bunlara Sakaman (Sağman) da eklenince ortaya üç sancak çıktı. Çemişgezek merkez sancağı ise bu bölünme sırasında Osmanlı yönetimine girdi. O da dahil edilirse bu sıralarda eski Çemişgezek krallığı dört parçaya ayrılmış olmaktadır. Bunlardan üçünün yönetimi Melkişiler'in üç dalının elinde kaldı.

Mıçingerd Dalının Beyleri: Muhammedi (Şah Hasan II'nin oğlu), Ferhşad (Muhammedi'nin kardeşi), kesinti, Pilten (Ferhşad'ın kardeşi), Ali (Pilten'in büyük oğlu), Haydar (Ali'nin oğlu), Allahverdi (?-1597).

Pertek Dalının Beyleri: Rüstem (Şeyh Hasan II'nin oğlu), Baysungur (Rüstem'in oğlu, ?-1597).

Sağman (Sakaman, Seqeman) Dalının Beyleri: Keyhüsrev (Şeyh Hasan II'nin oğlu), Salih (Keyhüsrev'in oğlu), Ömer (Salih'in kardeşi), Keyhüsrev (Salih'in oğlu, ?-1597). Şeref Han, Melkişiler'in "Kürdistan"da büyük ihtişamları, taraftarlarının ve hizmetçilerinin çokluğuyla ün yaptıklarını, onlardan bin kadar ailenin Safevi şahlarına katıldıklarını ve bir kısmının da Şah'ın muhafız subayları arasında yer aldıklarını yazmakta, bunlardan bir bölümünün Safevi imparatorluğunun çeşitli eyaletlerinde bağımsız yöneticiler haline geldiklerine işaret etmektedir. O'nun yazdığına göre genişlik ve önem bakımından Melkişiler'in ülkesi uzak yakın herkesçe "Kürdistan" (Kırmancıye anlayın, SC) özel adıyla tanınmış, öyle ki berat ve emirnamelerde ve diğer sultanlık belgelerinde "Kürdistan" adı geçtiği zaman bundan yalnızca Çemişgezek anlaşılmıştır. Geçmişteki bu büyüklüğüne ve ününe rağmen 13. yüzyılda doğmuş olan Çemişgezek Krallığı paylaşılıp parçalanmak suretiyle giderek etkisizleşir ve ondan doğan beylikler Tanzimat'a kadar şöyle ya da böyle varlıklarını sürdürürler (Çemişgezek Krallığı'nın

tarihi ve beyleri hakkındaki ayrıntılar için bkz. Seyfi Cengiz, “Dersim ve Zaza Tarihi: Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek”).

Eğil Beyleri (Mirdasiler)

Bazen hep birlikte Eğil Beyliği veya Mırdasi Beyleri başlığı altında işlenen Eğil, Piran, Palu-Bağın, Berdenç ve Çermik beylikleri 1030’lardan itibaren Mırdasiler tarafından yönetilmiş veya bu aşirete dayanmışlardır. Kilaboğulları diye de bilinen Mırdasiler Eğil’e 1030’da Halep’ten gelmişlerdir. Rivayete göre bu beyliklerin tarihi Abbasi soydan olduğu söylenen Pir Mansur adında birinin Hakkari taraflarından Eğil’e gelerek Piran (Dicle) civarında yerleşmesi ve burada bir ocak kurup yörede yerleşik bulunan Mırdasileri ve diğer aşiretleri kazanması ile başlamaktadır. Pir Mansur’dan sonraki yöneticilerin adları şöyledir: Pir Musa, Pir Bedir, Bulduk (Selçuk istilasları sıraları), İbrahim, Muhammed. Muhammed’den sonra onun üç oğlu İsa, Timurtaş ve Hüseyin yönetmişler. İsa Eğil’i; Timurtaş Palu, Bağın Kalesi ve dolaylarını; Hüseyin ise Çermik ve Berdenç’i yönetmiştir. Sonraki Palu beyleri Timurtaş’ın, Çermik beyleri ise Hüseyin’in soyundan inmeydiler. **Palo Beyleri (Bağın Kalesi de bu beyliğe dahildi):** Emir Timurtaş (Palu beylerinin ilki. Eğil emirlerinden Muhammed’in oğlu), Hamza, Hüseyin (Akkoyunlu devletinin çöküş dönemi), Cemşid (Safevilere, yani “İran’ın Kızılbaş hükümdarları”na karşı Osmanlıların yanında yer alan “Kürt” beylerinden biriydi. Kızılbaşlar’ın yönetimine girmiş bulunan Palu, Kızılbaşlar’ca buraya yönetici olarak atanmış olan “Türkmen Arabşah”tan savaş yoluyla geri alınarak Yavuz Selim tarafından ona verildi. Beyleri, o yörenin aşiret reisleri seçiyordu), Hüseyin, Hasan (1577-1580 yılları arasında yönetti. Çok zengindi. Halep’e hayvan/sürü ihraç ederdi. Serdar Mustafa Paşa’nın Şirvan-Gürcistan seferinden dönüşte öldü), Süleyman (1580-?), Yusuf, Ahmet (?-1597, Yusuf’un kardeşi), Süleyman (ikinci kez: 1593-1597). **Çermok Beyleri:** Emir Hüseyin, Seyfeddin, Şah Yusuf, Welat/Velat, Şah Ali, İsfendiyar, Bayındır, Muhammed (Bir süre Safevilerin/Kızılbaşların yönetiminde kalan Çermok yöresi ve beyliğini Safeviler’in elinden alan bu Muhammed oldu. Yavuz Selim’e bağlıydı. Şerefname’nin kaleme alındığı 1597’de hala o yönetiyordu).

Bitlis Beyleri

Melik Eşref (Mısır ve Şam’ın “Kürt” Eyyübi sultanları adına yönetti. Şeref Han’a göre Eyyübi Sultanı Melik el-Eşref’in çağdaşıdır. Cengiz Han ölünce İran’a hakim olan Celaleddin Harzemşah ile savaşmış, ama onu kovalayan Moğol ordusu gelince kaçıp gitmiştir), **Melik Mecdeddin** (Timur dönemine kadar onun çocukları ve torunları yönetti), **Hacı Şeref bin Diyaeddin** (Bitlis’te Timuriler’in hakimiyeti dönemi. 1394’te Timur’a bağlandı), **Emir Şemseddin** (Bitlis ve çevresinde Karakoyunlular’ın hakimiyet dönemi. Kızı Kara Yusuf’la evlenmiş, karşılık olarak kendisine Pasin bölgesi ve Evnik Kalesi verilmiştir. Kara Yusuf ölünce Timur’un oğlu Mirza Şahruh’a bağlanarak Bitlis Beyliği’ni korumuştur), **Emir Şeref** (?), **İbrahim** (Emir Şemseddin’in oğlu), **Hacı**

Muhammed (?-1461), **İbrahim II** (1461-?. Akkoyunlular dönemi. Karakoyunlular'la ittifak ve dostluk kurmuş olan Bitlis beyleri ailesi Akkoyunlular tarafından imhaya çalışıldı. Rozkanlılar'ı dağıtan Uzun Hasan ve oğlu Yakup, 29 yıl boyunca Bitlis'te egemen oldular ve bu dönem boyunca Bitlis'i kendi müttefiklerinin yönetiminde tuttular), **Emir Şah Muhammed** (1495-1498. Akkoyunlu devleti yıkıldıktan hemen sonraki dönem), **Abdurrahman Ağa Qewalisi** (Rozkanlılar'ın iki kolu arasında Bitlis yönetimi üzerinde iç-savaş dönemi. Yönetimi iç-savaştan galip çıkan Qewalisiler aldı), **(Emir Şeref II) ve Emir İbrahim** (Safeviler dönemidir. Safevi komutanlarından Ustaclu, 1508'de kuşatma altında tuttuğu Bitlis Kalesi'ni aldı. Şah İsmail'in kendisi ise Maraş üzerine yürüyerek Maraş ve Harput'u Zulkadirler/Dulkadirler'den almış ve dönüşünde de Diyarbakır'ı ele geçirip Muhammed Han Ustaclu bin Mirza Bey'i Diyarbakır'a vali olarak bırakmıştır. Ardından Ahlat üzerine yürüyen Şah İsmail Safevi Bitlis Eyaleti'ni kendisini karşılamaya gelen Emir Şeref'e bırakmıştır), **Emir Şeref II** (Şerefname yazarı Şeref Han'ın dedesidir. Başlangıçta Şah İsmail'e bağlandı. Şah İsmail ("İsmail Mirza"), bir ikinci seferi sırasında kışı geçirmek üzere Hoy kentinde iken "Kürdistan"ın diğer beyleriyle birlikte Diyarbakır valisi Ustaclu'yu şikayet etmek üzere Hoy'a gitti. Tam bu sırada şikayet edilmekte olan Ustaclu'nun kendi raporu da Şah İsmail'e ulaştı. Bunun üzerine Sason Emiri Ali Bey ve Şirvan Emiri Şah Muhammed hariç yalan söylediklerine kanaat getirdiği diğer "Kürt" beylerini tutukladı. Sayıları 11'i bulan bu beyler arasında Emir Şeref II, Hasankeyf emiri Melik Halil, Bohtan/Cezire beyi Şah Ali ve Hizan emiri Mir Davud da varlardı. Ama Özbekler'in Horasan'a saldırısı yüzünden Bitlisli Emir Şeref II ve Hasankeyfli Melik Halil dışındakileri serbest bıraktı. Bu ikisini ise beraberinde Horasan'a götürdü. Bu sıralarda Emir Şeref II kaçırılıp Bitlis'e getirildi ve Bitlis'i geri almak için Safevi/Kızılbaş yönetimine karşı bir savaş başlatıldı. Ama başarılı olunamadı. Bu çarpışmalar sırasında Pazukiler Safeviler'le birlikte idiler. Safeviler'in "Kara Yezit" dedikleri Şeyh Emir Bilbasi bu savaşta öldürüldü. Emir Şeref II ise kaçıp gizlendi. Osmanlı padişahı Yavuz Selim'in İran'ı istilaya hazırlandığını öğrenince aradığı fırsatı yakaladı. İdris-i Bitlisi aracılığıyla Osmanlılar'a bağlandı. İdris ve Şeref'in ortak çabalarıyla 20 kadar diğer "Kürdistan beyi" de Osmanlı sarayına bağlandılar. Yavuz'dan İran'ı istila etmesini talep ettiler. "Kürdistan beyleri"nin bu talebi üzerine Yavuz Selim'in ordusu Ermenistan ve Azerbaycan'a hareket etti. Çaldıran'daki savaşta Safeviler yenilgiye uğradı. Emir Şeref II ve diğer bazı "Kürdistan beyleri" de Çaldıran'da Yavuz'un yanında Kızılbaşlar'a karşı savaştılar. Osmanlı ordusu Tebriz'den geri dönünce İdris-i Bitlisi aracılığıyla Yavuz Selim'den Safevi valisi Kara Han'ın Diyarbakır'dan çıkarılması ve "Kürdistan beyleri"ne "irsi vilayetlerinin" geri verilmesi istendi ve bu istekleri kabul edildi. Hemen sonra Safevileri/Kızılbaşları Kürdistan'dan kovmak için "Kürdistan beyleri" bir ordu toplayıp Yavuz'un "Diyarbakır Eyaleti Beylerbeyi" ve "Kürdistan Orduları Genel Komutanı" olarak atadığı Bıyıklı Mehmet (Çavuşbaşı Mehmet Ağa)'in kumandası altında savaşa giriştiler. Nusaybin civarında Koçhisar'da yapılan savaşta Kızılbaşlar yenilgiye uğratıldı. Bu tarihten sonra "Kürdistan beyleri" kendi "irsi beyliklerini" Kızılbaşlar'ın elinden almak için tek tek ve ittifak halinde harekete geçtiler. Bu dönemde Osmanlı sınırlarının korunması ve bölgede düzen ve asayişin sağlanması görevi Bitlisli Emir Şeref II'ye verilmişti. Ama Şah Tahmasp zamanında ilginç gelişmeler oldu. Emir Şeref II, bu kez Safeviler'e yanaştı. Sığındığı Şah Tahmasp'ın yardımıyla Bitlis yönetimini geri aldı. Tahmasp tarafından kendisine "Şeref Han" ünvanı verildi ve 1533 tarihli bir emirname ile "Kürdistan Beylerbeyi" ve tüm Kürdistan

ordularının Genel Kumandanı yapıldı. Tahmasp'ın Azerbaycan Beylerbeyi Tekelu ise bu sıralarda Osmanlılar tarafına geçti. 1534'te Tekelu, Bitlis halkının da desteğiyle 30 yıldır yönetmekte olan Emir Şeref II'yi yenilgiye uğrattı. Emir Şeref II, 1534'te öldü), **Emir Şemseddin** (Şerefname yazarı Şeref Han'ın babasıdır. Kanuni'nin 1535 Azerbaycan seferine büyük bir ordu ile katılıp Osmanlı ordusu eşliğinde Tebriz'e girdi ve sonra da Bitlis'i geri aldı. Bu sırada yapılan Bağdat seferinde Bağdat da Safeviler'den alındı. Emir Şemseddin "Bağdat fethi" denen bu seferde de Kanuni'nin yanbaşı Safeviler'e karşı savaştı. Bir süre sonra Kanuni'nin Bitlis'i Ulema Tekelu'ya bırakıp Emir Şemseddin'e Bitlis'e karşılık olarak "Malatya ve Maraş vilayetleri"ni teklif etmesi üzerine Şemseddin Tahmasp'a sığındı. On yıl sonra Kazvin'de tahta çıkan Şah İsmail II, Emir Şemseddin'i Kazvin'e çağırırdı. Emir Şemseddin bu sırada öldü), **Şeref Han (Şerefname'nin yazarıdır)**. 1543 doğumludur. 9 yaşında bulunduğu 1552'de babasının görevli olduğu Şah Tahmasp'ın sarayına alındı. 1555'te burdaki görevinden ayrılıp inzivaya çekilen babası Rozkan aşiretinin idaresini oğlu Şeref Han'a bıraktı. 1579-1597 tarihleri arasında Bitlis Emiri de artık Şeref Han'dır. Osmanlı sarayına bağlı olarak yönetti. Osmanlı ordusunun Tiflis ve Gürcistan seferlerine katıldı. 1597'de Şerefname'yi yazdı. Bu tarihte yönetimi fiilen oğlu Şemseddin'e bıraktı), **Şemseddin Bey** (Şerefname yazarının oğlu. 1597-?).

ŞEREFNAME'NİN YANITSIZ YA DA MUĞLAK BIRAKTIĞI İKİ ÖNEMLİ NOKTA

Tekrarda yarar var:

Şerefname, "Kürtler"i "çok topluluklu" bir kütle olarak tanımlar. "Kürtler"i oluşturan belli başlı toplulukları dil, gelenek ve sosyal konumları bakımından dört başlık altında toplar:

Kurmanç

Lor

Kelhur

Goran

(Bkz. Şeref Han, Şerefname-Kürt Tarihi, 1597, Hasat Yayınları., 3. Baskı, M. E. Bozarslan çevirisi, s. 20).

Bu dizinin "Kürt Aşiretleri" başlıklı bölümünde Şerefname'nin "Kürt" dediği aşiretlerin bir dökümünü yaptık. Bunlardan Lor, Kelhur ve Goran dediği aşiretleri tespit ettik.

Ama Şerefname'nin yanitsız ya da muğlak bıraktığı iki önemli nokta vardır:

Birincisi, Şeref Han'ın "Kurmanç" dediği aşiretler hangileridir? Bu başlık altına Şerefname'de adları verilen hangi aşiretler girmektedir?

İkincisi, Şeref Han, "Kürt" ve "Kurmanç" adları arasında nasıl bir ilişki kurmaktadır?

Şerefname'de diğer üç "topluluk" hakkında müstakil başlıklar, bu başlıklar altına giren aşiretler hakkında bazı bilgiler bulabiliyoruz. Ama "Kurmançlar" dediği "topluluk" hakkında ne müstakil bir başlık vardır, ne de bu başlık altına girdikleri düşünülen

aşiretlerin listesi mevcuttur. “Kürt” ve “Kurmanç” adları arasında ne tür bir irtibat kurulduğu da net değildir.

Şerefname, kabul etmek gerekir ki, birbiriyle yakinen ilişkili bu iki noktada açıklıktan yoksundur.

Yanıtsız veya muğlak bırakılan bu iki nokta üzerinde önyargısız bir yaklaşımla düşünmek gerekmez mi? Ciddi bir Şerefname analizi bu soruları sormak zorunda değil midir?

İLK KÜRT HANEDANLIKLARI VE BUNLARIN EMEVİLER/MERVANİLER İLE BAĞLANTISI

Başta Şerefname olmak üzere kaynakların genelde “Kürt” olarak tanımladığı en ilk hanedanlıkların başlıcaları şunlardır:

Ravadiler

Şeddadiler (Şadiler)

Hasanveyh

Banu Annaz ve

Mervan-Oğulları (Mervaniler).

Tüm bu beylikler 10’uncu yüzyılda başlayıp Selçuk istilasına kadar devam eden Deylemi yükselişi ve hakimiyeti koşullarında oluştu.

Şerefname’de “**Diyarbakir ve Cezire Hükümdarları (Mervaniler)**”, “**Hasanveyh ailesi (Dinever ve Şehrezor hükümdarları)**” ve “**Al-ı Eyyub (Eyyuboğulları) adıyla ün yapan Mısır ve Şam Sultanları**” gibi başlıklar altında bu en ilk beyliklere de kısa referanslar vardır.

Şerefname’nin yazım planında “**Diyarbakir ve Cezire Hükümdarları (Mervaniler)**” şeklinde bir başlık görünür. Ama bu konunun açılımı kitabın “**Boxto (Bohto, Bohtanlılar, Bohtiler) diye ün yapan Cezire hükümdarları**” ile “**Silemani Beyleri (Mervaniler/Emeviler)**” bölümlerinde yapılmış gibidir. Benim çıkardığım sonuç, Şerefname’nin bu iki bölümünde anlatılan şeyin gerçekte adı ilk “Kürt” hanedanlıkları arasında geçen “Mervani Kürt Devleti” olduğu, dolayısıyla bu devletin ve adının Şerefname’de Emeviler’in “Mervan-oğulları” diye bilinen kanadıyla ilişkilendirildiğidir. Yazım planındaki “**Hasanveyh ailesi (Dinever ve Şehrezor hükümdarları)**” konusu da daha sonra başka başlıklar altında işlenmiş görünüyor.

Şeref Han, “Eyyuboğulları” ile ilgili kısımda, bağlantıları nedeniyle Şadiler’e ve Revadiler’e de değinmekte, aynen şöyle demektedir:

“Tarih bilginleri ve eski zamanın araştırmacıları rivayet ederler ki, bu Mısır ve Şam sultanlarının (yani Eyyubiler’in, SC) atası **Şadi bin Mervan’dı** ve kendisi aslen Azerbaycan Dvin’inin **Ravende Kürtleri**’ndendi. Dvin, şimdi harap bir köydür, **Kerni Çığır Sa’d** diye adlandırılmaktadır....Selçuklu Sultan Mes’ud zamanında, Sultan’ın vekillerinden ve memurlarından biri, **Şadi bin Mervan**’ı Tekrit Kalesi muhafızlığına tayin etti. Şadi, adı geçen kalede öldü ve görevdeki yerini oğlu Necmeddin Eyyub aldı” (Bkz. Şerefname, s. 71).

Şerefname’de daha sonra Eyyubi Devleti’nin doğuşu anlatılır: Bu anlatıma göre, Musul Emiri İmadeddin Zengi, Necmeddin Eyyub’a Ba’lebek Kalesi’nin muhafızlığını verir. İmadeddin Zengi ölünce iki kardeş, yani Necmeddin Eyyub ve kardeşi Esededdin Şirgoh, İmadeddin’in oğlu Nureddin Zengi’nin hizmetine girerler. Haçlılar’ın Mısır saldırısı sırasında Fatımi (İsmaili) halifesi El-Adıd, Nureddin Zengi’den yardım ister. Bunun üzerine Mısır’a kardeşlerden Şirgoh kumandasında üç kez güçlü bir ordu gönderilir. Şirgoh, sonuncu gidişinde Zengiler adına Mısır’da yönetimi ele geçirir. Kendisi ölünce yerini “El-Melik El-Nasır” ünvanıyla kardeşi Necmeddin Eyyub’un oğlu ünlü Salahaddin Eyyubi alır (1169). Şam, Kudüs, Trablus ve Yemen gibi toprakları da kendi yönetimi altına alan Salahaddin, bu süreçte Zengiler’den bağımsızlaşır.

(Bkz. Şerefname, s. 71-98).

Burdaki ve diğer kaynaklardaki bilgiler Ravadi, Şadi ve Eyyübi diye bilinen hanedanlıkların hepsinin Rawadi aşiretinden ve hanedanlığından çıktığına işaret etmektedirler. Hasanveyh ve Banu Annaz hanedanlıklarına gelince... Bu ikisi birbirinin devamı gibi görünürler. İran-İrak sınırındaki Banu Annaz hanedanlığının yükselişi de Minorsky’e göre “Shadhandjan Kürtleri”ne, yani Şadiler’e dayanıyordu (Bkz. V. Minorsky, El, Annazids). Az yukarıda Selahaddin Eyyübi’nin dedesi Şadi’nin adının da Şerefname’de “**Şadi bin Mervan**” olarak kaydedildiğini gördük.

Kürtler’in kökeni konusunda Şerefname’nin aktardığı genel nitelikteki rivayetlerden biri, bütün Kürtler’in Cezire beyleri Bohtiler’in soyundan geldikleriydi. Bu evin (Bohtiler) kendisi ise Emevi orijinli olduğunu iddia etmiştir.

Bu geleneklere daha önce ayrıntılı olarak değinmiştim.

Tüm bu bilgiler alt alta yazıldığında “Kürtler’in ve/veya “Kürt” hanedan evlerinin Emeviler’le, özellikle de Emeviler’in Mervan-oğulları (Mervaniler) diye bilinen kanadıyla ilişkileri altı çizilmesi gereken bir önem kazanmaktadır.

Bu ilişkilerin değişmesi “Kürt” tarihinin karanlıkta kalan kesitlerine, bölgedeki çatışmaların başlangıçlarına ve sonraki seyrine ışık tutabilir.

DEYLEMİLER ŞEREFNAME’DE KÜRT OLARAK TANIMLANMAZ

Bir önceki yazımda Şerefname’nin “Kürt” olarak tanımladığı en ilk hanedanlıkları şöyle saymıştım:

Ravadiler

Şeddadiler (Şadiler)

Hasanveyh ve

Mervan-Oğulları (Mervaniler).

Şerfhan’ın “Kürt” dediği bu hanedanlıkların yanbaşı, tarih sahnesine bunlardan daha erken çıkmış Deylem ve Gilan Orijinli bir seri henedanlık mevcuttu.

Bunların başlıcaları şunlardı:

Justaniler (Custaniler, 805-927)

Musafiriler (916-1090)

Ziyariler (927-1090)

Büveyhiler (932-1062)

Kakuyiler (1008-1119)

Alamut Devleti (1090-1256)

Şerefname, Deylem-Gilan bağlantılı bu hanedanlıkların hiçbirini “Kürt” olarak tanımlamaz. Onları “Kürt” hanedanlıklarına dahil etmez.

Nedeni basit.

Çünkü Deylemler ve Gilaniler “Kürt” değildi ve Gilan’da uzun yıllar kalmış olan Şeref Han’ın kendisi de bu gerçeği gayet iyi biliyordu.

Bunlar hakkında bilgisi olmadığı söylenemeyeceğine göre, Şeref Han’ın bu henedanlıkları, dolayısıyla Deylemleri ve Gilanileri “Kürt” görmediği son derece açıktır. Önyargısız bir araştırmacının dikkatinden kaçması mümkün olmayan bir diğer husus, Şeref Han’ın “Kürt” dediği en ilk hanedanlıkların hepsi Müslüman ve Sünni iken, Deylemi hanedanlıkların neredeyse tümü, dönemin kaynaklarının diliyle söylersek, “Şii” idiler. Bunların kendi orijinlerine dair gelenekleri de “Kürt” olarak tanımlanan hanedanlıkların geleneklerinden çoğunlukla farklıydı. Burada dinsel tercihlerde sınıfsal çıkarların, iktidar/üsünlük mücadelelerinin yanısıra, açık ya da derindeki etnik farklılıkların da önemli payı bulunduğunu görürüz.

Yukarıda adını verdiğimiz Deylemi-Gilani hanedanlıkları “Kürt” olarak görmeyen Şeref Han, konu Deylem ve Gilan ile bağlantıları artık kanıtlanmış bulunan Goran, Sason, Şirvan, Palu, Çemişgezek Konfederasyonu vd gibi bugün daha çok Dersimliler ve Zazalar diye tanınan topluluklara gelince birdenbire ağız değiştirir, “Kürt” patentini yapıştırır. Ne etnik kökenlerine ilişkin rivayetlerine, ne konuştukları dile, ne de inançlarına aldırış etmez.

Bunda kendisinin “Kürt” ve “Kürdistan” tanımı esas rolü oynuyordu.

Günümüzün Kürt aydınları Şeref Han’ın “Kürt” ve “Kürdistan” tarifini sorgulamak, “Kürdistan” dedikleri coğrafyada başta Dersimliler ve Zazalar gelmek üzere Kürt-olmayan halkların da yaşadığını kabullenmek yerine, O’nun “Kürt” ve “Kürdistan” tarifini inkarcı ve eritmeci bir milliyetçiliğin dayanağına dönüştürdüler. Dahası içlerinden bir bölümü Şeref Han’ın Kürt saymadığı Deylemi ve Gilani hanedanlıkları bile “Kürt” ilan eden bir tarih bakışıyla Şeref Han’ın dahi gerisine düşmüştür.

Kürt hareketi ve siyasetinin en zayıf noktası “Kürdistan” dediği coğrafyada başka dinlerin yanısıra, başka halkların, başka dil ve kültürlerin de bulunduğunu kabullenebilecek kadar cesur ve demokratik bir program ortaya koyamamış olmasıdır. Kendi içinden bu gerçeği açıkça kabullenen bir tek parti, grup, çevre, hatta tek bir aydın bile çıkaramamış olması son derece düşündürücüdür.

ŞEREFNAME’DE KIZILBAŞLAR

Şeref Han, Safeviler’den genelde “Kızılbaşlar”, bazen de “Rafıziler” diye sözeder.

Kızılbaşlar veya Rafıziler derken kesinlikle Safevileri ve müttefiklerini kasteder.

Safeviliği, “Rafizi Mezhebi” veya “Kızılbaşlık” olarak tanımlar (Bkz. s.97).

“İsmail Mirza’yı, yani “Şah İsmail Safevi”yi “Rafızilik mezhebi”ni ilân edip yaymakla suçlar. Çaldıran öncesi ve sonrasında “Kürt” hakim sınıfının temsilcisi olarak ortaya

çıkan ve kendisi gibi Bitlisli olan İdris-i Bitlisi'nin Safevilik/Kızılbaşlık için **“Mezheb-i na-hak”** dediğini aktarır (Bkz. Bitlis bölümü).

Şeref Han'ın kendisi de bu görüştedir.

Hatta daha da ileri gittiği, Kızılbaşlar'a karşı bir cihadist edasıyla konuştuğu olur.

Sözgelimi Osmanlı'nın ve Müslüman “Kürt” beylerinin birliklerini “İslam Ordusu” diye tanımlar. Bu orduların “Kızılbaşlar”a karşı savaşımından, yaptıkları katliamlardan adeta övgüyle söz eder.

Şerefname'nin bütününe egemen olan yaklaşım budur.

Bunu sadece Şeref Han'ın kişisel görüşü gibi değerlendirmek yanlış olur. Müslüman yığınları bir kenara bıraksak bile, bu, en azından dönemin “Kürt” hakim sınıfının ortak görüşüdür. Unutmamak gerekir ki İdrisi Bitlisi de, Şeref Han da sıradan bireyler değil, kendi zamanlarında bu sınıfı temsil eden şahsiyetlerdi. İdrisi Bitlisi'nin yazdıkları da, Şerefname de bu gözle okunmalıdır.

Şeref Han, kendi kitabında Kürt beylerinin Şah Tahmasp'a ilettikleri aşağıdaki şikayeti aktarır:

“Kızılbaşlar'ın uyguladıkları terbiye kuralları, tutum ve şiarlara bağlılık, eğer şimdi Pazuki, Hınıslı, Çemişgezek ve diğer aşiretlerin yaptıkları işlerse, bunları İslamiyetten saymamıza, hatta onlara Müslüman adı takılmasının layık ve yerinde olmasına imkan yoktur” (Aktaran Şeref Han, Şerefname, s. 379).

Şerefname'nin kendilerinden “Çemişgezek aşiretleri” diye sözettikleri Dersimliler'dir. Dersimliler, Şerefname'de “Kızılbaş (Safevi, Rafizi)” olarak tanımlanmakta, belli başlı Kızılbaş toplulukları arasında sayılmaktadırlar. Bunlardan “Safevilik” nitelemesi sözlü hafızada ve menakıblarda daha çok “Yesevilik” şekli altında yaşadı. “Yesevi soyluluk” iddiaları da bu dönemden kalmadır.

Şerefname'nin aktardığı yukarıdaki satırlarda bahsi geçen aşiretlerin inançları çok aşırı, hakikatte İslam-dışı bulunmakta ve şikayet konusu edilmektedir. Bu satırlarda ne demek istendiği Şeref Han'ın Pazukiler arasında “Dinsizlik” ve “Rafızılık” egemendir şeklindeki sözleri de hatırlanırsa daha iyi anlaşılır.

Yeri gelmişken hatırlatmakta yarar var: Şerefname'de **Alevi** veya **Alevilik** diye bir sözcük geçmez. Örneğin Şerefname'de Zırkiler (Ezrakiler)'in kendi geleneklerine göre İmam Ali soyundan oldukları kaydedilir, ama onlar için Alevi ya da Şii gibi bir tanımlama yapılmaz. Osmanlı kayıtlarında İmam Ali soyundan oldukları söylenen Şeyh Bızıniler için de Şerefname'de Alevi veya Şii sıfatları kullanılmaz. Şerefname'de geçen “Hüseyini” kavramının bu aşiretleri içerip içermediği ise net değildir.

Şerefname'de “Kızılbaş ülkesi” (“Kızılbaşların ülkesi”) ve “Kızılbaş devleti” gibi terimlerle de sık karşılaşılır (örnek için bkz: s. 121-124). Burada anlatılmak istenen Safevi devletidir. Başkenti Tebriz olan Safevi yönetimi altındaki bütün topraklardır. Akkoyunlular'ın çöküşü ile Çaldıran Savaşı'na kadarki dönemde (1501/2-1514), İran, Irak, Ermenistan'ın bir bölümü, Dersim ve Kürdistan da bu topraklara dahillerdi.

Şerefname, “Kızılbaş Devleti”nin Kürdistan'da Çaldıran'dan sonra çöktüğünü yazmaktadır. Sonraki 200 yılda bu hudutlar giderek daraldı. Bu sürecin Şerefname'nin yazıldığı 1597'ye kadarki kesiti, önceki yazılarımda, özellikle beyliklerle ilgili bölümde özetle resmedilmiştir.

ŞEREFNAME'DE EZDİLER

Şerephan, “Kürt” denenlerin çoğunluğunun “Sünni-Şafii” olduğunu yazmakta, bu inancı diğerlerinden farklı olarak “Doğru Yol”, “Ehl-i Sünnet Mezhebi” ya da “Ehli Sünnet ve Cemaat Mezhebi” olarak tanımlamaktadır. Bir de Osmanlı hakimiyeti ile birlikte oluşan “Hanefi” bir azınlıktan söz eder.

Şeref Han, yer yer unutmuş gibi görünürse de, O'nun “Kürt” diye tanımladıkları arasında “Kızılbaş” ya da “Rafizi” dediği aşiretler de vardır: Pazuki, Hınıslı ve Çemişgezek aşiretleri gibi. Şerefname'nin mantığı içinde düşünülürse Goranlar, Bahtiyariler, Lorlar ve Lekler genelde bu grup içinde mütaala edilmiş olmalıdırlar. Çünkü başka kaynaklardan biliyoruz ki bunlar arasında İsmaililik, Hurufilik, Ehl-i Hak gibi aşırı ve İslam-dışı görülen inançlar egemendi.

Şeref Han'a göre “Sünni-Şafii” çoğunluğun yanında “Yezidi mezhebi” de bir azınlıktı. Sadece bazı “Kürt aşiretleri” ile sınırlıydı. Bu aşiretlerin adlarını da verir: **Tasni, Haldi (Xaldi), Besyani, Bohti, Mahmudi, Dınbili**. Ama kitabının başka yerlerinde bu listeye üç aşiretin daha eklendiğini görürüz: **Nividkavun, Şoreş ve Hivdil** gibi.

Şerefname Ezdiliği de tıpkı Kızılbaşlık gibi bir sapkınlık olarak görür. Ondan aşağılayıcı bir dille söz eder. Aşağıdaki ifadeler Şeref Han'a aittir:

“Uğursuz Yezidilik dini”

“İğrenç yol” (s. 135),

“Sapık Yezidi tarikatı” (s. 294)

Şeref Han, bir diğer yerde Ezdiler'i “Yabancı” olarak tanımlar.

Burada bir açıklama yapmak ihtiyacı duyan kitabın Arapça çevirmeni M.A.A, Şerephan'ın Ezdiler'i etnik bakımdan “Kürt” gördüğünü, onları yalnızca din ve mezhepçe “yabancı” saydığını hatırlatır.

İyi de, bunun anlamı, Şerephan'ın Müslüman ve Şafii olmağı Kürt kimliğinin esaslı bir ögesi olarak gördüğü değil midir?

Ezdilik, Kızılbaşlık ve Hristiyanlık hakkındaki fikirleri birer kanıttır.

O'nun “Kürt” veya “Kürtlük” tanımında temel referanslardan biri İslam'dır. Daha tam bir deyişle İslam'ın Şafii versiyonu, yani belirli bir dinsel topluluktur.

Osmanlılar dinsel topluluklara/cemaatlara “Millet” diyordu. Tamamen dinsel bir içerik yüklenen bu sözcük, aynı din veya inançtan olan topluluk, yani ümmet demektir.

Türkçe'de birbiri yerine kullanılsalar da Osmanlıdaki “millet” sözcüğü ile modern “ulus” kavramı anlamca bir ve aynı şey değildiler.

Şerephan'ın kendi kitabının “Giriş” bölümünde kullandığı dört şubeli “Kürt ulusu” tabiri de daha çok dinsel içeriklidir. Bu tarifin belli bir çağın ve sınıfın damgasını taşıdığı yeterince açıktır. Şerephan, bu çağa ve sınıfa mensuptur.

EZDİ AŞİRETLERİ VE BEYLİKLERİ HAKKINDA ÖZET BİLGİLER

Aşağıda Şerefname'nin “Yezidi” dediği aşiretler ve bu aşiretlerle ilişkili beylikler hakkında bazı bilgiler veriyoruz:

EZDİ AŞİRETLERİ

Tasni: Dasni/Dasini ile aynı olmalı.

Xaldi (Haldi): Bu aşiret Şerefname’de Sason/Hazzo aşiretleri arasında sayılır.

Besyani: Beşnevi ile aynı olup olmadığı net değil. Bohtan/Bohti bağlantısına bakılırsa Beşneviler olmalılar.

Bohti: Başlangıçta Ezdi oldukları söylenir. Bazı bölümleri sonraları İslam’ı benimser. Din değişen bu kesim geleneğini de değişip Halidi ve/veya Emevi/Mervani olduğunu öne sürer.

Mahmudi: Bir rivayette Bohtan/Cezire orijinli oldukları söylenir. Başka deyişle Bohtiler’in bir kolu gibi görülürler. Şerefname’nin ifadesine göre bu aşiret başlangıçta “Yezidi dini”nden olup sonraları “Ehl-i Sünnet mezhebi”ne geçmiştir. Mahmudi aşireti ve beyliği de bu tarihten sonra kendisini Emeviler’le ilişkilendirir, Mervani soylu olduğunu iddia eder.

Dınbılı: Başlangıçta “Yezidi” olan Dınbılı aşireti ve beylerinin bir bölümü de sonraları Şeref Han’ın deyişiyle “Ehl-i Sünnet mezhebi”ne geçmiştir. Geri kalanları 1597’de hâlâ orijinal dinleri Yezidilikte ısrar etmektedir. Dınbılıların orijinal yurdu da bir rivayete göre Bohtan’dır. Bu sebeple “Kürtler” arasında “Dınbılı Boht” diye bilindikleri kaydedilir. Böylece bu aşiret de Bohtiler’in bir kolu gibi görünür. Dınbılılar, Şerefname’ye göre, Mahmudi ve Hakkari beyliklerinde de varlardı. Bazı kaynaklarda Dınbılılar’ın tümünün 19’uncu yüzyıl sonrasında Türkçe konuştukları, inanç olarak da “Şii” oldukları öne sürülür.

Nividkavun: Bohtan’ın Gurgil nahiyesinde yerleşikti.

Şoreş: Bohtan’ın Gurgil nahiyesinde yerleşikti.

Hivdil: Bohtan’ın Gurgil nahiyesinde yerleşikti.

Yukarıdaki aşiretlerin Safevi-Osmanlı savaşları sürecindeki tavırları daha yakından incelenmeye değer.

EZDİ BEYLİKLERİ

Şerefname’deki bilgilere göre “Yezidi” olarak tanımlanan aşiretler veya evlerle ilişkili belli başlı beylikler şunlardı:

Kilis Beyliği: En azından Memlükler periyodunda bir “Yezidi” beyliğidir. Osmanlı periyodunda Canpulat Oğulları diye bilinen Dürzü bir evin yönetimine girer.

Erbil-Sohran Beyliği (Dasni/Dasini Beyliği): Erbil Sancağı, Osmanlı’nın 1535 Bağdat işgali sonrasında Sohran Beyliği ile birlikte Dasnili Hüseyin Bey’in yönetimine verilir. Ama O’nun yönetimi uzun sürmez.

Sekmanabad Beyliği (Dınbılı Beyliği): Bu emirlik Hoy ve Sekmenabad’ın yanısıra Hakkari’nin bazı kesimlerini de içeriyordu.

Hakkari Beyliği: Hakkari, Akkoyunlular adına uzun süre Dınbılı aşireti tarafından yönetildi.

Mahmudiye beyliği: (...)

Şeref Han’ın saydığı beyliklerden yukarıda adlarını andıklarımız açık bir “Yezidi” karakter taşıyordu.

"Kürt" olarak tanımlanan “**Mervani Devleti**”nin ise, Ezdiliği bırakıp Müslümanlığı

seçen, bir dönem Emeviler’le yakın işbirliği yapmış Bohtan çıkışlı bir ev tarafından kurulduğunu sanıyorum.

EZDİ VE DÜMBELİ OLARAK BİLİNEREN AŞİRETLER

Şeref Han, Mark Sykes ve Ziya Gökalp’ta adları verilen bazı Ezdi (Yezdi) aşiretleri şunlardır:

Şerkiyan, Dinnan, Reşkan, Haweri, Şeyhan, Dorkan, Dasikan (Daseni), Aliyan, Bumteyvit, Mirkan, Samuga, Beyt-el-Hulta, Hababa, Kiran, Beled, Bekran (Bekiran), Mendikan, Halidi ve Basiyan.

Şerefname’ye göre Bohti, Mahmudi ve Dumbeli aşiretlerinin bazı kesimleri de Yezdi idi.

DAHA ÇOK ZAZA ADIYLA TANINAN AŞİRETLER

Musyan, Okçıyan (Akçıyan?), Azan, Halilan, Mistan, Botan (veya Botiyan, Butyanlı?), Solhan, Zikti, Ömeran (Umran?), Melekan, Lertikli (Lektikli), Zimtekli, Modan (Midan?), Hazol, Meneşkürt, Huytu, Tavaslı, Silvanlı (Silavlı), Medraçlı, Terkanlı, Zirkan, Zeyni, Mehel, Bucak, Goyan, Keyburan, Buban, Kusan, Rutchaba, Sinan, Slivan, Kedak, Aşmişart, Kulbin, Behirmaz, Karakeçi, Bellikan (Baliki), vd.

(Kaynak: S. Cengiz, Dersim Aşiretleri, Birinci Bölüm).

İLK KÜRT HANEDANLIKLARI

MERVANİ DEVLETİ (991-1087)

Bu konudaki ana kaynak **İbn’ül Erzak el-Fariki**’nin kaleme aldığı “**Mayyafarkin ve Amed Tarihi**”dir. Türkçe’ye “**Mervani Kürtleri Tarihi**” başlığıyla M. Emin Bozarslan tarafından çevrilmiştir.

Kitabın yazarı hakkında kısa bir bilgi ile başlayalım.

İbn’ül Ezrak, 12’inci yüzyılda yaşamış bir tarihçidir. 1117’de Farkin’de doğmuştur.

Fariki nisbesi buna işaret olmalı. Tam adı “**Ahmet bin Yusuf bin Ali bin Ezrak**”tır.

Dedesi “**Reis Eb’ül-Hasan Ali bin Ezrak**” Mervani Devleti’nin son yıllarında Farkin’de vakıflar vezirliği yapmış, 1090’da Amidüddeve tarafından kendisine Erzen Kalesi verilmiştir. İbn’ül Ezrak’ın kendisi ise 1167’de Hasankeyf, yani modern Gerçüş nazırındır. Gürcistan’da da devlet görevleri yaptığından sözedilir. “Şii” eğilimlidir. Halifeliğin Haşimi ailesinin hakkı olduğunu savunmuştur. Soylu ve tanınmış bir aileye mensuptur. Hayatı hakkında başka bir şey bilinmiyor.

Ben, kitabın kendisinde verilen yukarıdaki bilgilerden ve **Ezrak** nisbesinden hareketle İbn'ül Ezrak'ın Şerefname'de bahsi geçen Zırki/Ezraki evinden olduğunu tahmin ediyorum.

Asıl konuya gelirsek.

Mervaniler konusunda aşağıya çıkardığım özetle esas olarak İbn'ül Ezrak'ın yukarıda bahsini ettiğim eserine dayanıyorum. Önemli bulduğum bazı ayrıntıları verebilmek için bu özeti biraz uzun tutmak zorundayım.

Ebu Abdullah Hüseyin Bad bin Dostık (985-991)

Mervani hanedanlığının kurucusu. O'nun adındaki Bad sözcüğü Badh veya Baz olarak da yazılır. Başlangıçta bir eşkiyadır. Hizan-Maden arasındaki Bahesni dağlarında yol kesmekle işe başlayan bir çete reisidir. Çetesinde kendisinin kızkardeşi ile evli olan Harbuxtlu/Harbuhtlu Mervan bin Kek (Mervan bin Kisra)'ın dört oğlu da vardır: Ebu Ali Hasan (991-998), Said (daha çok "Ebu Nasr" diye bilinir), Ahmed ("Ebu Mansur" diye de bilinir) ve Kek.

Bunların Siirt-Maden arasındaki Kermas köyünden oldukları kaydediliyor.

Bad, adlarını verdiğimiz Mervan-oğulları ile birlikte 985 yılında Hamdaniler'den Farkin'i ele geçirir (Sa'düddeve diye de bilinen Hamdani Ebu'l Meali Şerif'ten). Böylece O'nunla birlikte Farkin'de Mervani yönetimi başlar. O'na "ilk Kürt hükümdarı" deniliyor. Çok geçmeden Amid (Diyarbakir), Nusaybin ve Cizre'yi de kendi topraklarına katar. Ele geçirdiği bu topraklar o tarihte ismen de olsa "**Deylem Devleti**"nin (Bağdat başkentli Büveyhi Emirliği'nin) hakimiyeti altındaydı. İki yıl kadar önce işbaşına gelmiş bulunan Büveyhi hükümdarı Samsamüddeve (Adud'un oğlu), Bad'ın üstüne bir ordu gönderdiyse de, sonunda Cizre ve Tur Abidin de dahil bu bölgenin yönetimi Bad'a bırakıldı. Bad, 991 yılında Hamdaniler'le çarpışmalarda öldürüldü (Nasirüddeve Hasan bin Hamdan'ın oğulları Ebu Tahir ve Ebu Abdullah ile yaptığı savaşlarda). Musul'da gömüldü.

Ebu Ali Hasan bin Mervan bin Kek (991-998)

Bad'ın yerine Mervan bin Kek'in (Mervan bin Kisra'nın) oğlu Ebu Ali geçti. Dayısı Bad'ın dul karısı "**Deylemli**" kadınla evlendi. Bu kadın Sason/Senasine kralı Sanherib'in kızıydı (Bkz. a.g.e., s. 77, 92). Bu kadından Fadl (Sanharib) adında bir oğlu oldu. Fadl'ın da Siti Fatma adında bir kızından sözedilir.

Bad'ın kurduğu beylik Ebu Ali ile birlikte "Mervani" diye bilindi. Farkin'de yönetti.

Ahlat, Malazgirt, Erciş ve Bergiri yörelerinde Bizanslılar/Rumlar ile savaştı (993). Ama Farkin halkı Hamdaniler'e eğilim duyuyor, "Ebu Ali bin Mervan'a itaat etmiyordu (995). Bu tarihlerde Ukayloğulları Hamdaniler'den Nusaybin'i almış, Musul'a egemen olmuşlardı. Böylece bölgede Ukayli evinin emirliği oluştu (996/997).

Bu sıralarda Ebu Ali, Halep'in Hamdani emiri "Sa'düddeve Şerif bin Seyfütteve"nin kızı "Sittünas" ile evlenecekti. Ama daha evlenmeden Amed kapısında öldürüldü (998). Bu cinayet, kardeşi Ebu Nasr (veya Ebu Mansur), veziri Mem, Mem'in oğlu Şero, Amed kentinin ileri gelenlerinden Abdü'l-Berr ve Ebu Tahir Yusuf bin Dimne'nin

karıştıkları bir komplo gibi görünüyor. Cesedi Erzen’de gömüldü. O’nu öldüren/öldürten İbni Dimne, 1025 yılına kadar Amed’in fiili egemeni olarak kaldı.

Ebu Mansur Ahmet bin Mervan (998-1011)

Ağabeyi Ebu Ali Hasan’ın yerini aldı. Kısaca “Ebu Mansur” diye anılır.

“Mümehhidüdevle” ve “Nasruddevle” gibi ünvanlar taşıdı. Ebu Mansur’un veziri, Mem’in oğlu Şero’ydu. Bu dönemin Amed valisi ise, Ebu Tahir bin Dimne’dir.

Ebu Mansur, Farkin’de ağabeyinin getirttiği “Sittünnas” ile kendisi evlendi (999). Oğlu İbrahim ise, Ebu Ali Hasan’ın torunu Siti Fatma ile evlidir ve bu çiftin de Ebu’l Fevaris adında bir çocuğundan sözedilmektedir.

Ebu Mansur zamanında Amed’de yönetim fiilen Abdü’l-Berr’in eline geçmiş ve Abd’ül Berr, tüm yetkileri kendisinin kayınbabası “Ebu Tahir bin Dimne”ye vermiştir. Abdü’l Berr’i öldürten İbni Dimne, Ebu Mansur’dan Amed valiliğini de kopardı ve 1025’e kadar burada gerçek emir gibi davrandı.

Ebu Mansur, kendisinin veziri Şero ve Şero’nun oğlu İbni Felyus tarafından tertiplenen bir komplo ile Atak (Hetax, Hetah)’ta öldürüldü (1010/1011). Bu kale Ebu Mansur tarafından Şero’ya verilmişti. Bu darbeyi yapanlar daha sonra Farkin’e gidip orada vaktiyle Hamdaniler’in yaptırdığı sarayı ele geçirip yönetime el koydular.

Böylece Şero, kendisini emir ilan etti.

Şero (1010/1011)

Şero, emir olduktan sonra, Erzen hariç tüm Mervani kalelerini ele geçirdi. Kendisine rakip çıkacak korkusuyla Ebu Mansur’un kardeşi Ebu Nasr (Sait)’ı da tasfiyeye çalıştı. Bu sırada Erzen, Siirt ve Tanza yöneticisi Isfahanlı Hoca Ebu’l Kasım, Ebu Nasr’ı yanına getirtip koruması altına aldı. Şero, bunun üzerine, “**Dünbülü Abdurrahman bin Ebu’l Verdi**” ile birlikte Erzen valisi Ebu’l Kasım’ın üzerine gitti. Onları yenilgiye uğratan Erzen valisi Ebu’l Kasım, Ebu Nasr (Sait)’ı emir ilan etti. Şero ve oğlu İbn-i Felyus öldürüldüler. Şero ve yandaşlarını alaşağı eden halk ayaklanmasına öncülük edenlerden biri de Şeyh Ebu’l Hasan Ali bin Yahya bin Hasan bin Ebi Tayyib’in dedesi Ebu Tayyib Muhammed bin Ubeyd bin Mihver adında Farkin’de oturan zengin bir şeyhti.

Said Ebu Nasr bin Mervan (1010/1011-1062)

Adı Said’dir. Ama daha çok Ebu Nasır diye bilinir. “Nasruddevle” ünvanı aldı. **Yukarı Ermenistan ve Erran/Arran (Aras-Kur arası) emiri “Manuçer-oğlu Fadlun”un (Şadi emiri, SC) kızı “Fadluniye” ile evlendi.** Bu evlilikten iki oğlu oldu: Said ve Şehinşah (Ebu’l Hasan). Emir Ebu Nasr, ayrıca “Şerefüdevle Karvaş bin Mukalled”ın kızı “Seyyide” ile evlendi. Eşlerinden biri de Senasine/Sason kralı Senharib’in kızı Fereciye idi. Ebu Nasr, Senasine sızmalarına karşı kendi topraklarının sınırında kaleler yapmak zorunda kalmıştı.

Farkin’de Gürcü kralından kaçıp gelmiş kalabalık bir Gürcü soyluları grubu vardı. Bunlar

1010/1011’lerde Şero’nun hizmetine girmişlerdi. Ama Şero’ya karşı olan halk Ebu Nasr’a bağlandı.

Ebu Nasr’ın ilk veziri kendisini tahta oturtan eski Erzen valisi Ebu’l Kasım’dı. 1025’te Mağribli/Mısırlı Ebu’l Kasım Hüseyin bin Ali’yi, 1039’da ise Nasruddevle İbn-i Cehir’i kendisine vezir olarak seçti. Amed valiliğine Harran ve Ruha (Urfa) valisi olan arkadaşı Ebu’ül Haris Zeng bin Evan’ı tayin etmişti. 1025’te bu görevde Sa’düddeve (devletin saadeti) ünvanı verdiği oğlu Ebu’l Hasan vardı.

1020’den sonraki bir tarihte Farkin’e Mısır’dan “Üstad Ferec” adında bir adam gelmişti. Yanında “Fereciye” adında Mısırlı güzel bir şarkıcı cariye ve bu cariyeden olma “**Muhammed Ebu’l Vefa**” adında bir oğlu vardı. Mervani Emiri Ebu Nasr, Üstad Ferec’i razı ederek aşık olduğu bu cariyeye evlendi. Bu sırada dört karısı vardı. Buna kızan diğer eşlerinden Fadluniye, babasının evine döndü. Ebu Nasr’ın 360 cariyesi vardı ve her gece biriyle kalıyordu.

1044’te “**Deylem Devleti**” (Büveyhiler, SC) çökmeye başlamış, tahttan indirilen Büveyhi sultanı Melik Aziz (Azizuddevle), Farkin’e sığınmıştı. Bir süre Siirt’e kaldıktan sonra ölen Melik Aziz’in cenazesi Küfe’ye götürüldü.

1062’de Ebu Nasr ölünce yerine oğlu Nizameddin Ebu’l Kasım Nasr geçti.

Nizameddin Ebu’l Kasım Nasr (1062-1080)

Nizameddin’in kendi kardeşi Emir Said’le arası açıldı. Said, Sultan Tuğrul’a sığınıp yardım istedi. 1067’de beş bin süvari ile Diyarbekir ve Farkin üstüne yollanan Tuğrul’un Salar-ı Horasan adındaki Generali, burada öldürüldü. 1071 Malazgirt Savaşı’nda ise Nizameddin Bizans’a karşı Alparslan’ın müttefikleri arasındaydı. Malazgirt’te O’nunla birlikte savaştı. Bu savaşın kazanılmasını takiben, Alparslan Halat ve Malazgirt kentlerine birer vali/emir atadı. Böylece bu iki kent, Mervani devletinin elinden çıktı. Bu sıralarda Bitlis de Mervani devleti hudutlarına dahildi.

1074’te Amed kapılarında Araplar’ın lideri **Şerefüddeve Müslim bin Kureyş** (1022-1085) ile Irak’tan gelerek Diyar-ı Rebia’ya giren kumandan Artuk arasında çarpışmalar yaşandı. Müslim bin Kureyş’in yanında Diyar-ı Rebia ve Diyarbekir’in Arap halkı vardı. İbn Kureyş’in yenilgi üzerine Araplar Diyarbekir’e sığındı (kitabın Arapça çevirmenine göre İbn’ül Esir, bu çarpışmaların 1076’da yaşandığını söylemektedir. SC). 1080’de Müslim b. Kureyş, Amed kapılarında bir yenilgi daha aldı. Bu sırada yanında Emir Bedran da vardı (Bkz. a.g.e., s. 180-188).

Nizameddin, 1080’de öldü. Geride dört çocuk bıraktı: Nasıruddevle Mansur, Behram, Ahmed ve Sıti Fate. Yerine bunlardan büyük oğlu “Nasıruddevle Ebu’l Muzaffer Mansur” geçti.

Nasıruddevle Ebu’l Muzaffer Mansur (1080-1087)

Selçuklular Mervani topraklarına gözdikmişlerdi. Sonunda Diyarbekir üzerine Fahruddevle komutasında bir ordu yolladılar (bu adam eski Mervani vezirlerinden İbn-i Cehir olabilir. SC). Bu ordu yaklaşık Emir Nasıruddevle Cizre’ye kaçtı. İsfahan’daki Selçuk sultanına kendi amcasının başkanlığında Farkin halkından bir heyet yolladı

(1085).

Bu heyette şu isimler vardı: **Ebu'l Heyca Er-Revadi**, **Emir Davud bin Eşkeri El-Qertiği (El Kartıki)**, **Reis Ebu Abdullah bin Musık**, **Galiboğulları**, **İsa oğulları**, vd. Okuyucunun bu heyetteki adlara, özellikle **Revadi** ve **Qertiki** gibi nisbelere dikkatini çekmek isterim. Bu nisbeleri taşıyanların Şeddadi (Şadi) evinden olduklarını düşünüyorum. Bu kişilerin Meyyafarkin halkından oldukları söylenmektedir. Buna rağmen Selçuk ordusu Farkin ve Diyarbekir'i iki kez kuşattıktan sonra 1086/1087'de ele geçirdi. Bu kuşatmaya Emir Artuk'un birlikleri de katılmıştı. Geride 300 atlı ile birlikte Çubuk adlı bir komutan bırakıldı (Çubukoğulları denen emirler onun soyundandır. SC). Çubuk'a Harput/Ziyad kalesi verildi beylik olarak. Bu kale uzun süre "Çubuk-oğulları"nın yönetiminde kaldı (Çemişgezek de bu beyliğe dahildi, hatta bir dönem boyunca bu beyliğin başkentiydi. SC). Harput Kalesi, daha sonra "Emir Belek bin Behram bin Artuk" tarafından alındı ve Emir Davud ile çocuklarının eline geçti. Selçuklular, Diyarbekir yönetimini "Kıramuddin Abidülmülk/Almdülmülk Ebu Ali El-Belhi"ye bıraktılar. Mervani Emiri Nasruddevle'ye ise tımar olarak Bağdat kuzeyindeki Harbe köyü verildi. Böylece Mervani yönetimi sona erdi. 1087'de Musul, İbrahim bin Kureyş'ten alındı. Çok geçmeden Nusaybin, Sancar, Rahbe, Habur ve Diyar-ı Rebia'nın tüm kuzeyi de Selçuklular'ın kontrolü altına girdi (1090). **Ardından Alamut'ta üslenen Hasan bin Sabbah Selçuklular'a karşı ayaklandı (1091)**. Daha sonra da Antakya, Urfa, Trablus, Sur, Akka ve çevredeki diğer kaleleri işgal eden **Haçlılar**'a karşı uzun sürecek bir savaş başladı.

REVADİLER VE ŞEDDADİLER (951-?)

Kaynaklarda Ravadi, Şadi ve Eyyübi diye bilinen hanedanlıkların hepsinin Rawadi aşiretinden ve hanedanlığından çıktığı kaydedilir. Ravadi ise, Minorsky'nin yazdığına göre, Hadhbani (Hazbani) aşiretinin bir kabilesiydi. Bu hanedanlık "**Muhammed bin Şaddad bin Kartı/Kartii**" ("Muhammed Şaddad b. Kartı") adında biri tarafından 951 yılında Azerbaycan'da, Tebriz ve çevresinde kuruldu. Kurucusunun adıyla Şeddadiler (Şeddad-Oğulları, Şadiler), O'nun mensup olduğu aşiretin adından dolayı da Ravadiler diye adlandırılır. Başlangıçta Deylemli Musafiriler'e bağlı olan Ravadiler/Şeddadiler, sonraları Bizans ve Selçuklular ile ittifak kurdular. Erken Ravadiler "**El-Azdi**" ünvanı kullanmışlar. Bu ünvanı hareketle onları Azerbaycan'ın bu parçasını ilk işgal eden Yemen aşireti Azdiler'le ilişkilendirenler vardır. Bu görüşü savunanlar orijinde Arap olan bu evin giderek Kürtleştiğini öne sürerler. Bu konudaki egemen görüş, Ravadiler'in gerçekte Kürt olduğu, ama karşılıklı evlilikler yoluyla zamanla karıştığı yönündedir. Sonraki Ravadiler "**El-Kurdi**" ünvanı taşımışlardır. Şadiler ("Banu Şaddad")'in esas üsleri Dvin (Dabil) ve Gence idi. Nitekim "Muhammed bin Şaddad bin Kartii" de, ilkin Dabil emiri olarak görünmüş (951), ardından 4-5 yıl kadar fiilen Azerbaycan emirliği yapmıştır. 970 yılında O'nun yerine geçen oğlu ancak

Arran bölgesinde tutunabilmiştir. Bu sıradaki Gence emiri, Muhammed bin Şaddad'ın kardeşi olduğu sanılan Fadlun adında biridir.

Kısacası, Şadiler/Ravadiler adı ve hanedanlığı daha çok Arran (Albania, Alvank) diye bilinen Kur-Aras arasındaki Gence başkentli topraklara, yani Kafkas Azerbaycanı'na referans olarak görünür. Arran'daki ana merkezler Gence, Nahçıvan, Tiflis, Derbend (Demirkapı) ve Karabağ'dı. Enc. Of Islam'ın "Banu Shaddad" maddesine göre, o tarihte bu bölgenin halkına "Lezgiler" deniliyordu.

Ravadi ve/veya Şadi hanedanlıkları Selçuk ve Moğol istilaları sırasında son buldular. 1054 yılında Selçuklu Tuğrul Azerbaycan ve Arran'da belirince Arran emiri "Ebu'l Aswar" (ölm. 1067), Tuğrul'a bağlanır. Tuğrul'un Ani üzerine seferine katılır. Bizans'tan ele geçirilen Ani, Şadiler'in bir kolunun, Gürcü kroniklerine göre "Ebulasvar"ın oğlu Manuçar (Manuçça, Menuçehr)'in yönetimine verilir (Akt. Kirzioğlu, Kars Tarihi). Böylece sonraki tarihlerde bu hanedanlığın Gence (Arran), Ani ve Dvin olmak üzere birkaç kolundan sözedilir. Bu kollar bazı kaynaklarda Büyük Şeddadlılar (Gence kolu), Küçük Şeddadlılar (Ani kolu) ve Şeddadlılar (Dvin kolu) şeklinde adlandırılır. İslami kaynaklarda Şeddadlılar, "Ravadi Kürtleri" diye tanımlanır.

Bu hanedanlığın yöneticilerinden bir bölümünün adları şöyledir:

Kartuk: (...)

Şeddad: (...)

Muhammed b. Şeddad (ölm. 955): Azerbaycan ve Ermenistan egemeni Musafirli Salar-Muhammed Rey'de tutsak düşünce Gence'de bir yönetim kurdu (951). Muhammed'in üç oğlu vardı: Ebu'l Hasan Ali Leşkeri (ölm.980), Merzban ve Fadlun/Fazl I. O'nun ölümünden sonra oğulları yönetti.

Merzban (ölm. 985): (...)

Fadlun/Fazl I (Fazl, 985-1031): Ani emiri. Tam 46 yıl Gence'de yönetti. İki oğlunun adları: Ebu'l-Feth Musa (ölm.1034) ve Ebu'l Esvar Şabur'dur.

Leşkeri Ali (1031-1046): Ebu'l Feth Musa'nın oğlu.

Nuşirvan (1049-?): Leşkeri Ali'nin oğlu. Bu tarihlerde Şeddadi ülkesi Nuşirvan ile Ebu'l Esvar arasında ikiye bölünmüş haldedir. Biri Ani, diğeri Gence koludur. Nuşirvan, Gence'de yönetir. "Revadiye" aşiretinden gelen Eyyübiler'in ataları Gence kolundandır. İlk yurtları Dvin yakınındaki Revan Ovası (Sahat Çukuru)'dır.

Ebu'l Esvar (Ebu's-Süvar, 1020-1067): Dvin emiri. Kars Tarihi'nin yazarı Kirzioğlu'na göre, Ebu'l Süvar adı "Süvariler atası" anlamına gelmektedir. Şavur (Şabur), O'nun lakabıdır. Loru'daki Bagratlı kralı "Höllüksüz-Davit"ın bacısı ve Ani-Bagratlıları'ndan "Koç-Aşut"un kızı ile evlidir. 1064'te Selçuklu Alparslan'la işbirliği yapmış, ona tabi olmuştur. Üç oğlunun adları: Fadlun II, Ebu Nasr (1067-1105), Ebu Şuca Menuçehr (1064-1110). **Urfalı Matthew, kendi kroniğinde, Ukayli Kureyş bin Bedran'ın**

yanısıra Ebu'l Usvar'ı da Malazgirt savaşında Selçuklu Alparslan'ın müttefikleri arasında saymaktadır. Ebu'l Usvar, burada bahsini ettiğimiz Şeddadi emiridir. Ama Matthew'in kroniğinde kronolojik hatalar vardır. Çünkü bu tarihte ne Kureyş bin Bedran ne de Ebu'l Usvar hayattadır. Malazgirt'te Selçuklular ile ittifak halinde Bizans'a karşı savaşanlar, bu ikilinin çocukları veya yakınları olmalıdır. Bu savaşta Saltuklular ve Artuklular da vardı. Dersim geleneğinin bazı parçaları bu döneme referanslar içerir. Sözgelimi geleneğin sözünü ettiği Selçuklularla evlilikler daha çok bu döneme referans gibi görünürler.

Fadlun II (1067-1088): Gence Şeddadlı emiri. Selçuklu Alparslan'ın Tiflis'i de O'na bıraktığı söylenir. 1088'de Melik Şah'ın direktifi üzerine Emir Bozan tarafından tutsak edilir. Malazgirt'te Selçuklu müttefikleri arasında sayılan, hatta esirler arasındaki Bizans imparatoru Romen Diyojeni teşhis ettiği söylenen kişi Fadlun II olabilir.

Ebu-Şüca Menuçehr (1064-1110): Ani emiri. 46 yıl yönettiği söylenir (Bkz. Kirzioğlu, Kars Tarihi, s. 360-361).

Fadlun II b. Ebu'l Asvar öldükten sonra Arran'ın çoğu Melik Şah tarafından işgal edilir. Bağımsızlığı son bulduğu için Şaddad Evi'nin bu işgalden sonraki tarihini izlemekte güçlükler çıkmaktadır. Ama Ani kentinin 1130'a kadar genelde Şadiler'in yönetimi altında kaldığı biliniyor. Minorsky'nin yazdığına göre, tam bu sıradadır ki (1130'lar), ünlü Selahaddin Eyyübi'nin dedesi Şadi, Dwin'den Irak'taki Tikrit'e göçetmiştir.

HASANVAİH/BARZİKANI VE BANU ANNAZ HANEDANLIKLARI

Bu iki hanedanlık yaklaşık aynı coğrafyada yükseldiler.

Cibal'de ortaya çıkan Hasanwaih Hanedanlığı, Barzini/Barzikani aşiretinin reisi Hasanoya bin al-Husain al-Barzikani tarafından kurulmuştur (959). Dinawar, Hamadan, Nahawand kentleri bu hanedanlığa dahildi. Kurucusunun adıyla Hasanwaih, dayandığı aşiretin adıyla Barzikani diye bilindi. Hasanwaih, **Deylem çıkışlı Büveyhiler**'in sultanı Rukn al-Dawla'nın müttefiki olarak görünür. 979'da Hasawaih öldükten sonra, oğlu Badr yönetti (979-1014/1015). EI'ın "Hasanwaih" maddesinin yazarı K. V. Zettersteen, Badr'ın Büveyhi Sultanı Adud al-Dawla tarafından "Kürdistan valisi" gibi tanındığını yazmaktadır. Badr'ın dönemi hayli uzun sürdü. Badr öldükten sonra Hasanwaih hanedanlığı ortadan kalktı (1015).

Minorsky'nin "The Guran" başlıklı (1963) makalesinde Hasanwaih Evi ve Barzikani aşiretinin gerçekte Goran orijinli olabileceği ihtimaline işaret edilmekte, Goranlar (Juraqan, Jabaraq, Gabarakan) ve Büveyhiler ile ilişkileri konusunda bazı bilgiler verilmektedir.

Sonraları Hasanwaih hanedanlığının yerini çadırlarda yaşayan kabilelerin birliğine dayalı "yarı-göçebe" Banu Annaz hanedanlığı almış gibidir (990/991). Banu Annaz, bir

ailenin/evin adıdır. Gerçek kurucusu Ebu'l Fath Muhammed bin Annaz'dır (990-1010). Ama bu hanedanlığın O'nun oğlu Ebu'l Şawk'ın adıyla da anıldığı olur. Hasanvaihler'in son emiri bu Ebu'l Şawk tarafından öldürülmüştür.

Banu Annaz yöneticilerinin pek çoğunda görülen Arapça ad ve ünvanlar, kurucu evin Araplar'la bağlantısına yorumlanmaktadır. Buna karşın Minorsky, İran-Irak sınırında ortaya çıkan bu hanedanlığının **“Shadhandjan Kürtleri”**ne dayandığını, dayandığı aşiret nedeniyle **“Kürt”** hanedanlıkları arasında sayılması gerektiğini düşünmektedir (Bkz. V. Minorsky, EI, Annazids). Minorsky, **“Shadhandjan Kürtleri”**nin sürekli olarak hemen batılarında bulunan Banu Ukayl ve Banu Mazyad gibi **“Arap”** evlerin iç işlerine bulaştığına işaret eder. Annazidler, Selçuklular ile Büveyhiler arasında gidip geldiler. Bu evin tarihi Selçuklu Tuğrul'un Bağdat'ı işgal ettiği 1055'ten sonra karanlığa gömülür.

KÜRTİLER VE GURİLER

Şerefname'nin **“Kürt”** olarak tanımladığı ünlülerden biri Behram Çupin'dir. Şeref Han'a göre, **“Kürtler ve İslam dönemindeki Guri sultanları”** O'nun soyundandı, yani **“Kürt”** idiler.

Bu konu üzerinde kısaca durmak istiyorum.

Behram Çupin'den başlayalım.

“Dersim ve Zaza Tarihi: Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek” başlıklı çalışmamda Behram Çupin hakkında hayli bilgi vermiştim.

Behram Çupin, ünlü Mihran Evi'ne mensuptu. Bu evin üssü İran'ın Rey kentiydi ve kendisi de Reyli'ydi. Mihran adı da Rey sözcüğünden gelmez.

Mihran Evi, kaynaklara göre Part orijinlidir. 6'ncı yüzyılda Arran (Kafkas Azerbaycanı)'da doğan Mihran/Mihrakan hanedanlığını bu ev kurmuştur. Yöneticileri Eranşah/İranşah ünvanı taşırdı. Ermeniler tarafından Hristiyanlığa çevrilmişlerdi. Onlara bir Alfabe veren de Bizans değil, Ermeniler olmuştu.

Mihran evi ve hanedanlığının son prensi Waraz Trdat adında biriydi. 821-822'de akrabası ünlü Nerseh tarafından öldürüldü. Nerseh, bir Hürremi/Babeki idi (Bkz. 1- Minorsky, A History of Şarvan and Darband, 2- Hudud Al-alam, 3- W. Barthold, EI, Arran Md).

Uzatmadan bağlayalım: Behram Çupin, Partlar'a mensuptu, Part'tı.

Soru şudur: Şeref Han, O'nu **“Kürt”** olarak tanımlarken Kürtler'le Partlar arasında bir ilişki mi kuruyor?

Gelelim, Şerefname'de Behram Çupin'in soyundan oldukları söylenen **“Kürtler ve İslam dönemindeki Guri sultanları”** konusuna.

Orta Afganistan'da vaktiyle **“Gur”** olarak adlandırılan bir bölgeden sözedilir. İslam'a uzun süre direnen bu bölgenin yöneticilerine **“Gur Şah”** denirdi. Bu bölgeye ilk sızan, kaynaklara göre, Gazneli Mesut'tu (1020). Böylece 11'inci yüzyılda Gur halkı Gazneliler'e bağımlı hale geldi ve Müslümanlaştı. Gazneliler'e bağımlı hale gelse de bu bölge yerli **“Suri Hanedanlığı”**nın yönetimi altında kaldı. Gazneliler periyodunda Gur bölgesini fiilen bu hanedanlık yönetti. 12'inci yüzyılda Gazne, Herat (Horasan'ın bir bölümüdür), bugünkü Afganistan'ın tümü ve Hindistan'ın bir parçası da bu hanedanlığın

yönetimi altına girdi. Kurucuları Suri Hanedanlığı'ndan gelseler de, kaynaklar bu dönemi ayırt eder ve “Guri Hanedanlığı” olarak tanımlarlar. “Gur ve Garcistan”ın dağlık kesimleri Moğollar'a karşı direndiyse de, Moğol istilası sıralarında “Guri Hanedanlığı” tasfiye oldu. Ama Möngke Han döneminde (1251-1259), merkezi Harat kenti olan yeni bir hanedanlık oluştu. Moğollar'a bağımlı görünen “Guri orijinli” bu yeni hanedanlık kaynaklarda “Kurt Hanedanlığı” (“Kart Hanedanlığı”, “Harat Krallığı”) olarak adlandırılır. Kurucusu ve ilk yöneticisi Gur bölgesinden biridir ve adı da “Şems al-Din Muhammed Kurt”tur (1240'lar). İran'da Moğol hakimiyeti boyunca bu hanedanlık varlığını sürdürdü (13. ve 14. yüzyıllar). “Kurt/Kart Hanedanlığı”nın adı bilinen yöneticilerinden biri de Şems al-Din Muhammed Kurt'un torunu Fahr al-Din Kurt (1285-1307)'tur. Son yöneticisi ise Gıyas al-Din Pir Ali adında biridir (1370-1383). O'nun döneminde hanedanlığın merkezi Harat, Timur tarafından işgal edildi ve Kurt Hanedanlığı sona erdi (1381).

Guri veya Kurt/Kurti denenenlerle ilgili bu özette özellikle W. Barthold'un “An Historical Geography of Iran” başlıklı çalışmasına dayandım.

Şeref Han'ın “Kürtler ve İslam dönemindeki Guri sultanları” derken referans verdikleri ve dolaylı bir dille “Kürt” olduğunu söyledikleri bunlar olmalıdır. Bazı kaynaklara göre, bunlar, Doğu İranlı ve “Tacik” stoktandır. “Tacik”, Afganistan'ın İrani diller ya da Persçe konuşan nüfusuna (“Parsiwan”) verilen genel bir addır.

Yararlanılan Kaynaklardan Bazıları

- Şerefname
- Mark Sykes, The Kurdish Tribes Of The Ottoman Empire, 1908
- Ziya Gökalp, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Sosyal Y., 1992, s. 27, 32, 97
- M. Ş. Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, s. 40, 164
- Uğur Mumcu, Kürt-İslam Ayaklanması
- M. Nuri Dersimi, Hatıratım, s. 8-9.
- Enc. Of Islam'ın “Arran”, “Gence”, “Dwin”, “Banu Shaddad”, “Tebriz”, “Marand”, “Maragha” maddeleri,
- V. Minorsky, “La Domination des Dailamites”, 1932
- V. Minorsky, A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries, 1958
- Hudud al-Alam (the regions of the world), İngilizce'ye çeviren V. Minorsky, 1937
- Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi
- Fahrettin Kirzioğlu, Kars Tarihi
- The Chronicle of Matthew of Edessa
- İbn'ül Erzak el-Fariki, “Mayyafarkin ve Amed Tarihi”

NOT

Bu yazı Dersim 38 Forumu'nda yayınladığım aşağıdaki makalelerden oluşturulmuştur:

- Kürt Aşiretleri 1, 11 Haziran 2006
- Kürt Aşiretleri 2, 12 Haziran 2006
- Kürt Aşiretleri 3, 13 Haziran 2006
- Kürt Aşiretleri 4, 14 Haziran 2006
- Kürt Aşiretleri 5, 14 Haziran 2006
- Kürt Aşiretleri 6, 15 Haziran 2006
- Kürt Aşiretleri 7, 15 Haziran 2006
- Kürt Aşiretleri 8, 16 Haziran 2006
- Kürt Aşiretleri 9, 16 Haziran 2006
- Kürt Aşiretleri 10, 20 Haziran 2006
- Kürt Aşiretleri 11, 24 Haziran 2006
- Şerefname'nin Yanıtsız Ya Da Muğlak Bıraktığı İki Önemli Nokta, 7 Temmuz 2006
- Köken Konusunda Şerefname'nin Dedikleri, 3 Temmuz 2006
- Orijin Konusunda Şerefname'nin Aktardığı Diğer Rivayetler, 4 Temmuz 2006
- Şerefname'de “Kürt” Olarak Tanımlanan Beylikler ve Yöneticileri 1, 5 Temmuz 2006
- Şerefname'de “Kürt” Olarak Tanımlanan Beylikler ve Yöneticileri 2, 7 Temmuz 2006
- İlk Kürt Hanedanlıkları ve Mervani Bağlantısı, 12 Temmuz 2006
- Deylemler Şerefname'de Kürt Olarak Tanımlanmaz!, 13 Temmuz 2006
- Şerefname'de Kızılbaşlar, 16 Temmuz 2006
- Şerefname'de Ezdiler, 18 Temmuz 2006
- Ezdi Aşiretleri ve Beylikleri Hakkında Özet Bilgiler, 19 Temmuz 2006
- Ezdi Aşiretlerine Ek , 21 Temmuz 2006
- Mervani Devleti, 20 Temmuz 2006
- Revadiler ve Şeddadiler (951-?), 20 Temmuz 2006
- Hasanvaih/Barzikani ve Banu Annaz Hanedanlıkları, 21 Temmuz 2006
- Kürtiler ve Guriler, 21 Temmuz 2006